

Hvad ved vi nu – om danske talesprog?

Siden 1960'erne har det danske sprogsamfund oplevet store forandringer. Historisk set var Danmark et mangfoldigt dialektsamfund, men på kort tid er landet blevet et mere og mere ensrettet standardsprogssamfund. Samtidig spirer og gror nye måder at bruge dansk på blandt de store byers unge.

I 2005 skabtes Sprogforandringscentret på Københavns Universitet ved en generøs bevilling fra Danmarks Grundforskningsfond. Her har der siden været forsket for at beskrive og forstå disse ændringer i sprogsamfundet som et komplekst samspil mellem sociale, ideologiske og sproglige forandringer. Denne bog gør rede for resultaterne. Den forudsætter at læseren er interesseret i danske talesprog, men er ellers henvendt til et alment publikum.

Bliv f.eks. klogere på hvad folk mener om deres egen måde at tale på – og om andres! (Og hvad folk mener om deres egen måde at tale på når de slet ikke er klar over at det er sprog de bliver spurgt om). Find ud af hvad unge mennesker mener når de siger at de 'taler integreret', og hvordan bornholmsk kan bruges til at sælge vin. Opdag at det 'flade a' har sejret i nyhedsoplæsningen i Danmarks Radio. Få indblik i hvor mange måder der er at sige det samme på, når man vil tale generelt – og få førstehåndsviden om skjult grammatisk variation før din nabo (eller lærer). Læs om hvad der kan gå galt når man laver sociolingvistiske interviews, og sæt dig ind i hvad udråbsord kan bruges til. Du kan se hvad der sker med folks sprog når de flytter fra deres fødested – mentalt og/eller fysisk. Og du kan komme med ind i et af de mange klasseværelser i København hvor de fleste elever har andre førstesprog end dansk, og få et indblik i hvad det betyder for deres sprogopfattelse. Du kan komme med de samme elever hjem til familien, og du kan se på nettet hvad der sker når unge sprogbrugere diskuterer. Alt dette og mere til opsummerer hvad vi ved nu – om danske talesprog!

Bogen kan derfor også læses som en indføring i nyere dansk sociolingvistik.

Hvad ved vi nu – om danske talesprog?

Red.
| Gregersen og
Kristiansen

SPROGFORANDRINGSCENTRET

Hvad ved vi nu – om danske talesprog?

Redigeret af Frans Gregersen og Tore Kristiansen

SPROGFORANDRINGSCENTRET

HVAD VED VI NU – OM DANSKE TALESPROG?

Hvad ved vi nu

– om danske talesprog?

*Redigeret af Frans Gregersen og
Tore Kristiansen*

SPROGFORANDRINGSCENTRET
KØBENHAVN 2015

Hvad ved vi nu – om danske talesprog?

Udgivet af Sprogforandringscentret,

Københavns Universitet

© Forfatterne og Sprogforandringscentret

ISBN 978-87-998480-0-3

Sat med Garamond

Grafisk opsætning: Torben Christiansen

Omslag: Harvey Macaulay, Imperiet

Illustrationer: Birte Dreier (126), Geodatastyrelsen (82, 92),

Gert Foget Hansen (220, 243), Ulrich Jakobsson (108n),

Tore Kristiansen (8, 48), Søren Wedel Nielsen (66),

Andreas Stæhr (152), Emil Thorsteinsson (108ø),

Martin Ørsted (194)

Tryk: Frederiksberg Bogtrykkeri A/S

Trykt i Danmark 2015

Indhold

FORORD	7
FRANS GREGERSEN OG TORE KRISTIANSEN	
Indledning. Sprogforandring i virkelig tid	9
 DEL 1	
TORBEN JUEL JENSEN, TORE KRISTIANSEN OG MARIE MAEGAARD	
1 Sprogforandring og sprogholdninger	49
JACOB THØGERSEN	
2 Danmarks Radio som sprogpolitisk aktør	67
MALENE MONKA	
3 Mobilitet, sted og sprogforandring	83
MALENE MONKA, MARIE MAEGAARD OG JANN SCHEUER	
4 Den autentiske dialekttalende – bornholmsk dialekt som vare i turistindustrien	93
NICOLAI PHARAO, TORE KRISTIANSEN, JANUS SPINDLER MØLLER OG MARIE MAEGAARD	
5 Eksperimentelle sprogholdningsstudier – fra helhedsvurderinger til enkelttræk	109

DEL 2

MARTHA SIF KARREBÆK, ASTRID AG, BIRTE DREIER,
NARGES GHANDCHI, LIVA HYTTEL-SØRENSEN, ULLA LUNDQVIST,
LIAN MALAI MADSEN, JANUS SPINDLER MØLLER,
THOMAS RØRBECK NØRREBY OG ANDREAS STÆHR

- 6 Hverdagssprogning og sprogideologier: Om betydningen
af minoritetssprog hos skolebørn i København 127

ANDREAS STÆHR

- 7 Sociale medier og hverdagssprog 153

LIAN MALAI MADSEN OG JANUS SPINDLER MØLLER

- 8 Sproglige normer og sprogbrug: 'høj' og 'lav', 'os' og 'dem'
i nutidens forestillede sociolingvistiske landskab 167

DEL 3

RANDI SKOVBJERG SØRENSEN

- 9 Det gode interview – og det dårlige 183

CARSTEN HANSEN

- 10 Ordbog over Dansk Talesprog (ODT)
– talesprogets egen ordbog 195

TANYA KAROLI CHRISTENSEN OG TORBEN JUEL JENSEN

- 11 Grammatisk variation og forandring i moderne dansk 203

FRANS GREGERSEN

- 12 Talens forandringer – sproglig variation hos den talende
inden for interviewsituationer og i samme situation over tid 221

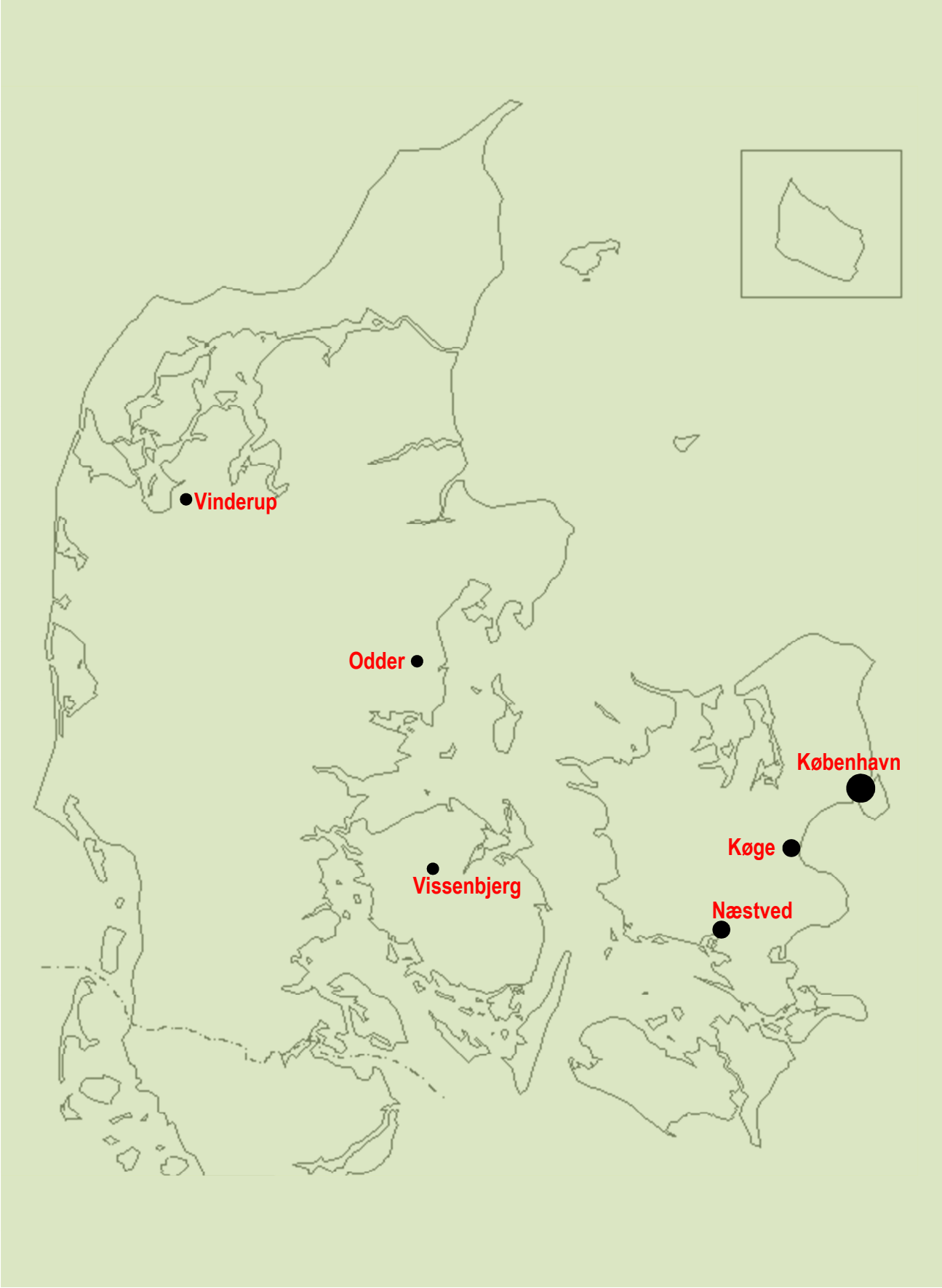
Forord

I denne bog fortæller forskere der er og/eller har været tilknyttet Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (i daglig tale blot Sprogforandringscentret) om den forskning vi har fået finansieret af de danske skatteydere i perioden 2005–2015. Vi har fået penge for og til at lave internationalt banebrydende forskning. Men vores forskning handler om noget alle i sprogsamfundet Danmark har interesse i, nemlig hvordan de sprog der bruges i sprogsamfundet, først og fremmest dansk, har udviklet sig gennem det sidste århundrede. Vi har gentaget en række tidligere undersøgelser ved at opsøge dem der i sin tid var med. Formålet var og er at finde ud af om de har forandret deres måde at tale på. Af gode grunde har vi specielt fokus på årene fra 1986 til nu fordi de fleste af de tidligere undersøgelser blev gennemført i slutningen af 1980'erne.

Vi håber med bogen at have betalt en smule af på den gæld vi er kommet i til alle dem der uden at vide det har været med til at finansiere os. Formidlingsforpligtelsen er ikke en tung byrde men en daglig ud- og opfordring for alle på Sprogforandringscentret.

Det er ikke alt der har været forsket i på Sprogforandringscentret der har fået plads i denne bog, og det er bestemt heller ikke alle de forskere der har været tilknyttet centret som er med. Ingen nævnt, ingen glemt, som man siger, men vi vil nu alligevel gerne takke alle dem der var med en del af vejen eller hele vejen. En speciel tak til vores mange studentermedhjælpere som altid har udgjort et livgivende og muntert indslag i centrets indre liv foruden at have udført et fantastisk arbejde med at udskrive, korrekturlæse og kode vores data. Også stor og varm tak til de to institutter som samarbejder om centret, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab og, særligt, Nordisk Forskningsinstitut, hvor centret hele perioden igennem har været placeret rent fysisk og administrativt. Den største tak går imidlertid til Danmarks Grundforskningsfond for aldrig svigtende tillid koblet med årvågen kvalitetsbevidsthed.

Frans Gregersen, centerleder

Indledning

Sprogforandring i virkelig tid

FRANS GREGERSEN OG TORE KRISTIANSEN

INTERESSEN FOR SPROGFORANDRING har formentlig altid været en af drivkræfterne bag sprogforskningen, men den blev for alvor sat i centrum af den såkaldt historiske sprogforskning – som almindeligvis dateres fra og med Johann Gottfried von Herders berømte prisskrift *Afhandling om sprogets oprindelse* fra 1772. Herder (1744–1803) har i idehistorien fået betydning ved at knytte sprog, litteratur og etnicitet sammen i et begreb om kultur, som han så historiserer. Prisskriftet fik kolossal betydning som ramme for al tænkning om sammenhænge mellem sprog og de nationalstater som udviklede sig i løbet af 1800-tallet. Selve ideen om at der er nationale ejendommeligheder som kommer til udtryk i det sprog nationens borgere betjener sig af, og at der derfor i et sprogs bygning ligger en hel kultur, stammer fra Herder. Den er stadig yderst livskraftig i dag. Imidlertid ligger der i selve tankebygningen to paradokser – som bevirker at 'sprog' rent videnskabeligt er forblevet et uklart begreb.

Det ene paradoks har rod i det forhold at sprog kan findes både som talesprog og skriftsprog. I skriftsprogskulturer betjener alle de lærde sig af skriftsproget for at fremsætte deres ideer, men det har altid været indlysende at dem der skrev, var et lille mindretal i forhold til dem der talte. Hvor stort et mindretal vi taler om, har varieret gennem historien, men det er et meget nyt fænomen at alle eller de fleste i et sprogsamfund kan skrive. Før Reformationen var det de færreste der kendte til læsning og skrivning, og skolegang var ikke universel. Reformationen skabte imidlertid et behov for at folket kunne læse den hellige skrift; det var baggrunden for at Luther oversatte Bibelen til tysk, og at Luthers danske disciple fulgte efter. Derimod var kravet om at lære at skrive forbeholdt dem der som købmænd skulle bruge skrift til at holde styr på regnskaber, dem der skulle skrive deres prædikener og opdrage menigheden, eller dem der i statsadministrationen skulle holde styr på folket. Det gav et paradoks for de nationalt sindede lærde som Herder. På den ene side var man interesseret i de ældste fortællinger (folkeeventyrene) netop fordi de var vidnesbyrd om en lokal folkelig kultur upåvirket af den internationale klassiske lærdom. På den anden side fandt man at folkets tale – og på

dette tidspunkt taltes der dialekt over hele Europa så snart man kom uden for en byport – var uegnet til at danne basis for et skriftsprog og en litteratur. Og det var netop litteraturen der skulle udtrykke folkeåndens vældigste udfoldelse! Resultatet blev at nationalfagene, herhjemme faget dansk, blev grundlagt på studiet af de ældste sproglige mindesmærker (i Norden er det runesten og dernæst landskabslovene), men kun for at skabe en baggrund for at dyrke det fælles for nationen: skriftsproget, sådan som det udfoldede sig fornemst i den skønne litteratur.

Det andet paradoks har rod i forestillingen om at sprog kan afgrænses i tid og rum. I så henseende var der i selve historismen – den opfattelse at der har været en fortid som adskiller sig fundamentalt fra nutiden – indbygget en modstrøm til nationalismen. Det viste sig nemlig i løbet af 1800-tallet at jo længere man fra samtidens væsensforskellige nationer gik bagud i historien, jo tættere kom man på den situation at de alle var forenet i ét fælles sprog, én fælles hjemstavn. Vi tænker naturligvis på indoeuropæistikken, den videnskab som med udgangspunkt i Rasmus Rasks (1787–1832) sammenlignende metode efterhånden (re)konstruerede det fælles grundprog for dem der var forfædre ikke bare til Europa men også nogle af de indiske folkeslag (heraf navnet indo-europæistik). Det paradoks der ligger heri for sprogforskningen, kan man give et helt præcist navn, nemlig i spørgsmålet: Hvornår begynder dansk? (tysk? svensk?).

Svaret er ikke ligetil og vil ikke blive givet i denne bog. Spørgsmålet skal bare antyde at der er lige så store problemer med at afgrænse nationalsprogene bagud som i forhold til andre (national)sprog. Havde Norden haft en anden statsretslig udvikling, er der ingen tvivl om at dansk og svensk havde været anset for at være dialekter af ét og samme skriftsprog. Hvis læseren har svært ved at forestille sig den situation, så kan det tjene til oplysning at dette jo må have været situationen i Danmark-Norge før 1814 for dansk og norsk.

Historismen, dialektologien og sociolingvistikken

Interessen for dialekter som sprogformer bliver i løbet af 1800-tallet omformet til en videnskabelig praksis. Især jyden Kristen Jensen Lyngby (1829–1871) fortjener at nævnes for sit bidrag til at grundlægge en dansk dialektologi, som indlejres fuldstændig i sproghistorien. Når Lyngby skal beskrive lydsystemet i en dialekt, tager han altid udgangspunkt i det lydssystem som man havde rekonstrueret for det fælles oldnordiske. Faktisk er Lyngby her internationalt førende på en måde som vist nok kun han selv var klar over, idet han med denne metode fik påvist stor konsekvens i hvordan den enkelte dialekt behandlede de oldnordiske stamformer. Der var system i galskaben når man fra at studere de ældste skriftlige kilder bevægede sig ud i det levende landbo-

samfund for at studere bondens tale. Dialekterne kunne rehabiliteres som systematiske gengivelser af det fineste oldnordiske, blot forskudt i tid. Det passede så som fod i hose til den samtidige grundtvigianismes mentale og politiske oprustning af bønderne – uanset at Lyngby selv var anti-grundtvigianer.

Dialektologien studerer sproglig variation som knyttes til *sted*. Sprogforskning knyttes dermed til studiet af kulturgeografi. Men sproglig variation knyttet til sted opfinder samtidig en række 'ikke-steder' som kun kan ses som blinde pletter på landkortet: byerne. I byerne taler man ikke dialekt, og derfor er by-sproget ikke interessant for sprogforskningen. I slutningen af 1800-tallet opstår imidlertid den første kim til en sociolingvistik netop i studiet af mødet med en bestemt bys sprog og dialekten i den lille landsby som ligger så tæt på byen at dialekten bliver afgørende påvirket. Vi tænker her på den, også internationalt set, helt originale indsats som Anker Jensen ydede da han i tidsskriftet *Dania* i 1898 offentliggjorde sin afhandling om de sproglige forhold i Åby sogn tæt på Århus. Hvor dialektologerne leder efter den bedste taler af dialekten, beskriver Anker Jensen i stedet dialekt og rigsmål i det lille sprogsamfund på basis af et kendskab til samtlige beboere i sognet (der er kun 385). Det må betyde at han har set på hver enkelt ikke som informant om dialekten, men som medlem af sprogsamfundet. Det er dette syn der forskyder interessen fra kun at se på sprogformen til også at se på det samfund den tales i – og de andre sprogformer den kæmper med her – der gør det rimeligt at kalde Anker Jensen Danmarks første *sociolingvist*.

Hvor man i Norge har en forgænger i Amund B. Larsen (1849–1928), som netop beskriver den sociale lagdeling af sprogformer i byer som Oslo, Bergen og Stavanger, er Anker Jensen sproghistoriker der søger at beskrive det dynamiske forhold mellem dialekt og rigsmål – ligesom hans umiddelbare efterfølger Peter Skautrup (1896–1982), der i 1921 leverede et tilsvarende studie af sprogforholdene i sin hjemby Tvis, og senere udgav storværket *Det danske sprogs historie* i 4 bind i årene 1944–1968. Den bog du sidder med i hånden, lægger sig stolt i forlængelse af denne socialhistoriske tradition for sprogbeskrivelse som inddrager alt der kan tjene til at forklare sprogforandring, i interessefeltet. Vi forfattere tilhører alle en forskningsretning som siden 1960'erne kaldes *sociolingvistik*, men det vil også fremgå flere steder i bogen at sociolingvistik siden da er blevet et stort hus med mange boliger. Fra først af har interessen inden for sociolingvistik imidlertid været fastslået som: samspillet mellem en social karakteristik af talere og den måde de udnytter det mere eller mindre fælles sprogsystem på. Det betyder at *socialt bestemt variation* bliver det overordnede synspunkt som også dialektal variation kan indordnes under. Vidste man det ikke før, så ved man i hvert fald når

man har læst Anker Jensen og Skautrup, at der også på landet var sociale forskelle – og at de havde sproglige konsekvenser.

Variation er objektet, men formålet med at studere variationen er at forklare sprogforandring. Og i denne forklaring må også indgå en opmærksomhed over for de teknologier man betjener sig af når man kommunikerer, en viden om hvordan samfund ændrer sig, og en nysgerrighed efter at formulere metoder og teknikker der kan belyse de spørgsmål som genereres når man har anvendt de traditionelle metoder længe nok. Og sidst men ikke mindst må holdninger og ideologi med i billedet – sociolingvistik er en humanistisk samfundsvidenskab. Og som sådan udgør den et alternativ til sprogtænkning der isolerer sproget fra det samfund det bruges i.

Sociolingvistik var fra begyndelsen defineret som studiet af samtidens talesprog i dettes samspil med talernes sociale vilkår og betingelser, men det ligger i selve det sociale syn på sprog at det uden videre kan udvides til også at gælde sproghistoriske epoker vi ikke har talesprog fra – og skriftsproget i samtid og fremtid. Endelig er den nationale perspektivindsnævring blevet stadig mere snærende for netop sociolingvister, så der skelnes ikke skarpt mellem danske og udenlandske sprog(former). Fokus er talernes udnyttelse af de sproglige ressourcer de har til deres rådighed, og som de forudsætter til stede hos dem de taler til.

Alt dette og mere til vil blive præsenteret i denne bog, som alene har fået eksistens og udformning som en slags kvittering for den store bevilling vi der er med her, har nydt godt af. Bevillingen er på i alt 70,9 mio. kr. og blev i 2005 givet af Danmarks Grundforskningsfond til at etablere et center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier.

Da vi i 2009 blev evalueret, var Danmarks Grundforskningsfond betænkelig ved vores relativt svage internationale publikationsprofil; det har vi siden rettet op på. Men nu, i det år hvor bevillingen udløber og centret overgår med flyvende faner til Københavns Universitet som såkaldt indlejret center, føler vi et akut behov for også at give noget tilbage til dem der egentlig har betalt os, nemlig de danske skatteborgere. Forhåbentlig vil nogle af dem synes det var pengene værd når de har læst bogen.

Sproghistorie og samtidens variation

Når man skal studere sprogforandringer på basis af samtidigt talesprog, kan man gøre det på flere måder. I en lang periode var det almindeligste undersøgelsesdesign at gennemføre studier af sprogforandring i såkaldt 'forestillet tid' (*apparent time*). Ideen er simpel. Den bygger på at man i en vis periode troede på at unge over en vis alder slet ikke udviklede sig sprogligt, andet end det oplagte at de lærte flere ord (og muligvis andre sprog end deres modersmål,

men det så man bort fra, eller rettere: Pointen var netop at man som barn tilegner sig sprog på en anden måde end senere). Det må så betyde at man ved at inddele sit udvalg af informanter efter alder kan forudsige hvordan (lyd)udviklingen vil være i fremtiden. Hvis man kan se at mange unge bruger en bestemt lydlig variant – dvs. en bestemt udtale af en sproglyd – i meget højere grad end deres forældre, og at de igen bruger den i højere grad end bedsteforældrene, så kan man konkludere at sådan kommer alle til at tale i fremtiden – lydviklingen er på fremmarch gennem generationerne.

Vi ved nu at dette billede er yderst forsimplet, men det ved vi bl.a. fordi der er gennemført en række studier i virkelig tid (*real time*). At studere sprogforandringer i virkelig tid stiller to krav: dels at der er mindst to undersøgelser gennemført på to forskellige tidspunkter, dels at disse to tidspunkter adskiller sig nok til at det er rimeligt at antage at informanterne har forandret sig. Igen er der her to muligheder: Man kan undersøge de samme informanter igen. Det kaldes et *panelstudie*. Eller man kan undersøge forskellige personer som imidlertid er udvalgt så de har de samme karakteristika som den første gruppe. En sådan undersøgelse hedder et *trendstudie*.

I de fleste lande er der store vanskeligheder ved at gennemføre panelstudier. Forudsætningen er jo at der er gennemført tidligere studier, og det skorter det på i nogle lande som er kommet sent med i sociolingvistikken. Selv hvis man faktisk har tidligere undersøgelser, er de måske dårligt dokumenteret, så man ikke ved hvad man gentager hvis man gentager dem. Men der er en langt alvorligere hurdle at skulle over: Man skal have fat i de samme mennesker igen, og de er måske (eller givetvis) flyttet, har skiftet navn, er udenlands, eller hvad ved vi. Ikke nok med det. Når først man har fundet de tidligere informanter, så skal de jo også sige ja til at lade deres tale optage på et permanent medie igen. Det er i mange lande simpelthen umuligt at finde folk fra tidligere undersøgelser pga. manglende personregistre, eller fordi persondata beskyttes så de kun er tilgængelige med tilladelse fra personerne selv. Og dem skal man først finde.

Men netop panelstudier er helt afgørende for at kunne besvare det spørgsmål som for alvor vil røkke ved tanken om at sociolingvistik kan klare sig med undersøgelser i forestillet tid: Hvis det kan vises at enkeltpersoner forandrer sig, eller forbliver stabile, men at det ikke er forudsigeligt om de gør det ene eller det andet mellem to optagelser med f.eks. 10 års mellemrum, ja så kan man ikke klare sig alene med undersøgelser i forestillet tid. Da vi i 2005 fik bevilget penge til at gennemføre storstilede gentagelser af 7 allerede tidligere gennemførte undersøgelser, var tanken at skabe verdens største panelstudie. Og det har vi gjort.

Udgangspunktet: de tidligere undersøgelser

De tidligere undersøgelser har naturligvis selv en historie. De adskiller sig på en række punkter, men den gruppe der ansøgte om pengene til Sprogforandringscentret, havde selv været med til at lave 5 af de 7. Undersøgelserne er spredt ud over det danske sprogsamfund (se kort med centrets undersøgelsessteder på s. 8), og vi gennemgår dem kun kortfattet her. Man kan læse betydelig mere om hver enkelt undersøgelse på centrets hjemmeside under punktet 'Forskning' (adressen findes i litteraturlisten bagest i kapitlet). Vi tager dem i tur og orden fra vest mod øst:

I *Vinderup* ved Limfjorden havde vores kollega Kjeld Kristensen gennemført to undersøgelser. Den første var en storstilet diagnose af sprogforholdene i stationsbyen Vinderup med optagelser foretaget i 1973. I alt 119 beboere i selve Vinderup og dens omegn medvirkede. Denne undersøgelse har vi ikke gentaget, da mange af informanterne allerede var døde, og optagelserne var meget korte. Men 5 år senere gennemførte samme Kjeld Kristensen med inspiration fra svensk forskning (Mats Thelander) optagelser af i alt 24 elever fra 8. klasse i to forskellige situationer. Det er den undersøgelse vi har gentaget. De nye interviews blev gennemført af Signe Wedel Schøning og Malene Monka. Vi genfandt 18 af de oprindelige 24 8.-klasseselever næsten 30 år efter.

Odder var stedet hvor dialektologerne Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg arbejdede på en omfattende undersøgelse af 'afdialektisering' i en østjysk by i nærheden af en storby (Århus). I alt 82 beboere fra Odder og dens nærmeste omegn blev optaget i ca. en halv time lange samtaler i perioden 1986–89. Begge forskerne var til stede ved alle samtaler, og der var en fin aldersspredning blandt de 82. I vores gentagelse, igen ved Malene Monka og Signe Wedel Schøning, lykkedes det at optage 53 af de oprindelige 82. I øvrigt lavede Malene Monka flere optagelser med informanter som ikke tidligere havde været optaget, så der er faktisk mulighed for også at lave et trendstudie i Odder.

Det var helt afgørende for Sprogforandringscentret at både Kjeld Kristensen og Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen ikke alene generøst stillede optagelserne til rådighed for os, men også på alle måder senere var os behjælpelige med alt det materiale der dokumenterer den slags undersøgelser. Vi skylder disse kolleger en uendelig og dybtfølt tak for deres i ordets egentligste forstand uundværlige indsats.

Inge Lise Pedersen var medansøger på ansøgningen om Sprogforandringscentret. Hun havde selv arbejdet i sin hjemby *Vissenbjerg* (tæt ved Odense) i 1982, og havde da gennemført 54 timelange optagelser af beboere i byen, ofte i form af dobbeltinterviews med ægtefæller. Inge Lise Pedersen

gennemførte ved Henriette Simonsen nye optagelser med 6 mænd og 6 kvinder fra de gamle optagelser.

Næstved er Danmarks sociolingvistiske hovedstad. Her er der nemlig gennemført to meget omfattende undersøgelser. Den første, ved medansøger Tore Kristiansen, havde som sit særlige formål at undersøge forholdet mellem sprogholdninger og sprogbrug. Der blev i alt gennemført optagelser med tre grupper af informanter: en voksegruppe, en ungdomsgruppe og en børnegruppe. Ungdomsgruppen på 39 personer blev interviewet i 1986. Voksengruppen på i alt 48 personer blev interviewet i 1989, mens endelig børnegruppen på i alt 36 personer blev optaget to gange, første gang da de gik i 3. klasse, anden gang da de gik i 9. Det lykkedes os at få optagelser med 34 af de voksne, 19 af de unge og 20 fra børnegruppen. Det var Dorte Greisgaard Larsen og i et vist mindre omfang Lisbeth Bjerregaard som gennemførte de ny optagelser i Næstved.

Den allerede en gang nævnte Kjeld Kristensen stod sammen med Jens Normann Jørgensen for den anden undersøgelse fra Næstved. (Jens var medansøger på ansøgningen om Sprogforandringscentret og en uvurderlig drivkraft i dets arbejde gennem mange år. Han afgik ved en alt for tidlig død i 2013. Se videre om hans betydning i vores indledende omtale af bogens Del 2 i afsnittet 'Oversigt over bogens indhold' nedenfor – og ikke mindst i Del 2's kapitler 6, 7 og 8). Også den blev gennemført i perioden 1986–89, men den var opbygget på den måde at det var de samme unge mennesker der blev optaget i tre på hinanden følgende år – for at se om de havde nærmet sig hinanden rent sprogligt i løbet af den periode de havde tilbragt sammen på de forskellige ungdomsuddannelser de gik på i denne periode. Der var altså for mange af disse informanternes vedkommende allerede tre tidsadskilte optagelser før vi gik i gang med gentagelsen. Det lykkedes os at finde 47 af de oprindelige 72, og en gruppe bestående af Astrid Ag, Rikke Vivian Lange og Andreas Stæhr gennemførte både enkeltinterviews og gruppesamtaler med disse 47 i principielt 4-personersgrupper.

I *Køge* havde Jens Normann Jørgensen i samarbejde med Jørgen Gimbel og Anne Holmen gennemført et gigantisk indsamlingsarbejde hvor dansktalende og dansk-tyrkisk-talende skoleelever blev fulgt gennem hele deres skoletid i et omfattende batteri af optagelser. Dette Køge-projekt blev gentaget ved Janus Spindler Møller, idet Janus har optaget 11 af oprindeligt 12 dansk-tyrkisktalende da de var i starten af 30'erne, og altså i et helt andet tidsafsnit af deres liv. De oprindelige optagelser gennemførtes fra 1989 til 1998.

Projekt Bysociolingvistik fik sit navn fordi det var det første større sociolingvistiske projekt om *københavnsk*. Det blev ledet af to af ansøgerne til Danmarks Grundforskningsfond, nemlig medansøger Inge Lise Pedersen og hovedansøger Frans Gregersen. Feltarbejderne på det oprindelige projekt,

Henrik Holmberg, Erik Møller og Jon Albris, optog i alt 83 forskellige personer fra Nyboder fordelt på fire generationer, to køn og to samfundsklasser. Af disse er det lykkedes at finde og få optagelser med i alt 42 personer fra de to oprindelige yngste aldersgrupper. Dataindsamlingen blev gennemført af Janus Spindler Møller, Louise Yung og Matthias Reichert Nielsen.

Senere er det lykkedes at supplere det københavnske materiale med tidligere optagelser deponeret på Institut for Dansk Dialektforskning af Mette Mortensen, som sluttede sin lange karriere i gymnasieskolen som rektor for Herlev Gymnasium. Mette Mortensen optog i 1970–71 23 mænd og kvinder født i 1915 og 22 født i 1945. Dette materiale er blevet inddraget i vores undersøgelser af sproget i København, men er ikke blevet søgt gentaget.

Endelig blev der i forbindelse med den danske afdeling af det internationale CLARIN-projekt (se clarin.eu) indsamlet 16 enkeltinterviews og 4 gruppesamtaler med de samme informanter fra to københavnske ungdomsuddannelser. Det var Signe Wedel Schøning og Andreas Stæhr der stod for optagelserne, og der er både video- og lydoptagelser. Disse optagelser er med informanternes fulde tilsagn tilgængelige for enhver via centrets hjemmeside.

Som man kan addere sig frem til, er det med de indsamlede data muligt at sige noget om i alt 256 danskeres sproglige udvikling mellem to nærmere angivne tidspunkter. Dette kolossale materiale er imidlertid ikke (endnu) realiseret fuldt ud. Det skyldes prioritering af de trods alt begrænsede ressourcer, men også og nok så vigtigt at de undersøgte personer skal passes ind i et fælles design.

Designet må tage udgangspunkt i aldersgrupperne. Vi er så heldige at langt de fleste gamle optagelser blev gennemført inden for en ganske afgrænset periode, nemlig perioden 1986–89, og langt de fleste nye i perioden 2006–10. Derfor kan vi i de fleste tilfælde nøjes med angivelse af kronologisk alder, og vil på samme tid have alder ved optagelsestidspunkt. Begge angivelser er af betydning. Dels varierer optagelsesudstyr med tid, dels er alder ved optagelsestidspunkt relevant for den generationstankegang som gennemsyrrer sociolingvistikken. Vi arbejder i projektet med følgende generationer:

- Generation 0 født før 1942
- Generation 1 født mellem 1942 og 1963
- Generation 2 født 1964–73
- Generation 2.5 født 1981–86
- Generation 3 født 1987–96

Indlysende nok kan Generation 3 ikke have været optaget før. De er således optaget for at forlænge vores data i forestillet tid, og for at sammenligne med

de unge der blev optaget i første omgang netop da de var i den alder. Der er gennemført optagelser med Generation 3 i Vinderup (Malene Monka, Signe Wedel Schøning, Mads Stidsen, Cæcilie Helmer Madsen, Malene Fuglsang), Odder (Malene Monka og Signe Wedel Schøning), Næstved (Astrid Ag, Rikke Vivian Lange og Andreas Stæhr) og København (Marie Mægaard og Janus Spindler Møller).

Projektets dialektologiske interesse

Det er usædvanligt for et sociolingvistisk projekt at man på én gang kan gentage tidligere gennemførte projekter og samtidig kan diagnosticere hvordan et helt sprogsamfund har det, ved at dække så meget af det rent socio-geografisk. Sprogforandringscentrets projekt indeholder optagelser fra:

- et mindre vestjysk samfund, Vinderup, hvor dialektale træk dominerede i den voksne befolkning i de første optagelser (S1),
- et mindre østjysk samfund, Odder (i skyggen af storbyen Århus), hvor hele befolkningen allerede ved de første optagelser (S1) var præget af standardsprog,
- et mindre fynsk samfund, Vissenbjerg (i skyggen af storbyen Odense),
- et sprogligt blandet minisamfund på Sjælland, Køge,
- foruden de to meget forskellige, men tilsammen meget dækkende, undersøgelser i Næstved,
- og til sidst undersøgelsen i København, Danmarks eneste metropol.

Rent dialektologisk mangler man en række af de yderområder hvor dialekt stadig står stærkt i den offentlige bevidsthed, nemlig Sønderjylland, Vendsyssel og Bornholm. Det er en glæde at kunne rapportere at undersøgelser af netop disse samfund er i fuldt sving mens vi skriver disse linjer, inden for rammerne af to nye forskningsprojekter:

- *Dialekt i periferien*, finansieret af VELUX fonden og ledet af Marie Mægaard
- *LaPUR*, finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation og ledet af Pia Quist

(Begge projekter har egne hjemmesider; se adresser bagest i kapitlet). På denne måde har det større projekt ført til en række nye projekter, og sådan vil det fortsætte.

Et helt andet fokus har det store projekt om *Danske stemmer i USA og Argentina* som A. P. Møllers fond og Carlsbergfondet i forening med Københavns Universitet finansierer. De mange gamle optagelser med danske udvandrere i USA som vi ved stor velvilje fra Iver Kjærs enke, professor Inger Kjær, har fået stillet til rådighed, suppleres med optagelser som Tore Kristiansen udførte i Solvang i 1990. Og de mange danske efterkommere i Argentina som stadig behersker dansk, er blevet optaget i 2015 – nu hvor dansk er ved at forsvinde som et aktuelt brugssprog i disse eksotiske omgivelser – af Jon Albris, Jan Heegård, Karoline Kühl og Anna Sofie Hartling. Projektet ledes af Frans Gregersen.

Det er en væsentlig pointe at alle disse ny projekters data ender i samme database som de tidligere projekters, det store talesprogs-korpus på Sprogforandringscentret. (Læs mere om det nedenfor i afsnittet 'Lidt mere om det tekniske (for dem der er interesserede)').

Fra dialektologi til variationslingvistik

Over hele verden er der en kamp om hvordan man skal se på dialektologien og dens fremtid. På den ene side kan dialektologien ses som en museumsvidenskab som har til opgave at bevare, ordne og formidle en kultur som ikke eksisterer længere. For et sådant synspunkt får dialektologerne samme rolle som enhver anden museumsformidler: De skal skabe interesse for det gamle landbrugssamfunds praksisser og det sprog der hørte dertil.

På den anden side kan dialektologien ses som forløberen for den variationslingvistik som studerer både gammel og ny variation i sprogsamfund.

Det sidste synspunkt har institutionelle konsekvenser af en art som den nu pensionerede mangeårige leder af (det tidligere) Institut for Dansk Dialektforskning, og med i Sprogforandringscentret fra 2005 til 2009, Inge Lise Pedersen, havde et klarere blik for end de fleste andre. Takket være Inge Lise Pedersens indsats som forsker og administrator er (den nuværende) Afdeling for Dialektforskning på Nordisk Forskningsinstitut et levende miljø som forener interessen for den gamle variation med interessen for den nye og nyeste. Det betyder at der både er specialister i de gamle *ø-mål* (dvs. dialekterne på Fyn, Sjælland og Sydhavsøerne, men ikke Bornholm som er en selvstændig dialektenhed) og specialister i hvordan dialekt bliver brugt i de moderne samfund (se Kapitel 4). Ja afdelingen har også en levende interesse i de nye sprogformer som de unge i storbyens smeltedigel har udviklet, kort sagt i sproglig variation af enhver art i nutid og fortid.

Variation på alle niveauer

Dansk sprogforskning var måske særlig kendt i udlandet for den strukturalistiske københavnerskole omkring Louis Hjelmslev (1899–1965). I Hjelmslevs teori skelnes der skarpt mellem sprogbygning, den abstrakte struktur bag al udøvelse, og så netop denne sprogudøvelse: sprogbrugen. Som i al anden strukturalisme forskydes sprogsystemet i så høj grad fra at eksistere i tid at det bliver et brændende spørgsmål om det egentlig forandrer sig. Én fortolkning af den danske strukturalisme er at sprogsystemet er det der særtegner et sprog til alle tider – og derfor netop er ahistorisk, ikke deltager i historien.

Men hvis dansk altid har haft det samme system, hvad er det så der forandrer sig i løbet af historien? Svaret er indlysende for en strukturalist: Sprogbrugen forandrer sig, det gør systemet ikke. Vi har med vilje forenklet sagerne her for at kunne fremhæve forskellen mellem en sociolingvistisk tilgang til sprogforandring og en strukturalistisk. For sociolingvisterne – som for de historister som gik forud for strukturalisterne – er sprog en evigt dynamisk størrelse, og vi skelner ikke kategorisk mellem sprogbrug og sprogsystem, men mellem lag af sproget der forandrer sig relativt hurtigt (lyd og – navnlig – ordforråd), og lag af sproget der forandrer sig meget langsomt (som f.eks. de grammatiske kategorier; men man skal være opmærksom på at også på dette område har dem der bor i Danmark, ændret deres sprog fra engang at have været et kasusprog til nu ikke at have kasus). Man kan tale om en forskel i rytmer mellem de forskellige lag i sproget. Tilsyneladende er det danske lydsystem baseret på regionalt forskellige intonationsmønstre som kun forandrer sig ganske langsomt, mens alt andet lydligt har forandret sig afgørende. Tilsyneladende er ordstilling det hjælpemiddel der har kompenseret for kasusbortfaldet. Det betyder imidlertid ikke andet end at netop ordstilling og intonation er relativt tykflydende og seje træk i sproget, ikke at der aldrig på disse områder findes variation. Og variation er ifølge denne teori nøglen til forandring.

Variation kan være af flere slags. Der kan være tale om fortællelser som enten bliver hurtigt rettet af taleren selv, eller bare bliver overhørt fordi lytteren ved at fortællelsen ikke betyder noget. Den slags individuelle afvigelser fra det almindelige er helt almindelige, men også fuldstændig uinteressante. Der skal en eller anden social accept til før en variation bliver betydningsfuld.

Social accept og sociale fakta

Kvantitative opgørelser af variation fordelt på socialt karakteriserede grupper af talere giver os et indblik i hvordan der altid i et sprogsamfund er mange måder at tale på (og ikke bare tale dansk på!). I begrebet *social accept* ligger der at en bestemt måde at tale på genkendes af andre som noget der er karakteri-

stisk for en social gruppe. Hvis det drejer sig om en bestemt lille gruppe, taler vi om *jargon*. Hvis det drejer sig om en større gruppe, taler vi om *sociolekt*. Der findes bestemt andre måder for sociale grupper at udtrykke deres særpræg på end lige sprog. Tænk bare på hår- og tøjstil, måder at 'føre sig på', indkøbsvaner, bosætningsmønstre, politiske præferencer, osv. osv. Alligevel er der det særlige ved sproget at det kun kan variere inden for visse grænser, ellers mister det simpelthen sin brugsværdi. Hvis de grænser overskrides, kan der ikke længere skabes kommunikativ kontakt mellem mennesker, fordi det ikke længere forstås hvad der siges. Hvis vi to redaktører der skriver denne indledning, i morgen, helt alene, vedtog at særtægne redaktører af denne bog ved at skifte centrale dele af ordforrådet ud, f.eks. sådan at vi tog Den Danske Ordbog og vedtog at ethvert opslag skulle betyde det der står under det næste opslagsord, så ville det ikke kunne lade sig gøre for os at sige noget forståeligt til andre end os selv.

Heldigvis er der utrolig meget redundans i sprog. Det betyder at der er mange forskellige steder vi kan hente oplysninger om hvad der menes i det sproglige udtryk: Hvis en af os siger: *Der var sandelig mange mennesker til Tour de France i Paris!*, så viser både ordet 'mange' og flertalsformen af 'mennesker' indholdet FLERTAL, og både udtalen af 'Tour de France' (på tilnærmet fransk) og ordet 'Paris' siger 'Frankrig'. Hvis man ikke forstår det ene sted, så forstår man måske det andet sted, og forstår på den måde hvad der er at forstå.

Samspillet mellem hvor grænserne går for at variere og den redundans der altid er i sprog, angiver det rum der er for faktisk sproglig variation. Vi kan ikke overskride grænserne, men der er et ret stort – faktisk når man ser nærmere efter, forbløffende stort – spillerum for variation inden for dem.

Sprogholdninger – centralt for sprogforandringsteorien

Allerede Kristiansens første undersøgelser i Næstved fra slutningen af 1980'erne – samt flere efterfølgende undersøgelser andre steder i landet – havde entydigt peget på det sprogideologiske område som særdeles relevant for sprogforandringsteorien. Sprogforandringscentret gav nye muligheder for at efterprøve de tidligere, meget ensartede resultater, idet vi indsamlede forskellige former for sprogholdningsdata på alle centrets undersøgelsessteder.

Den centrale pointe i disse undersøgelser er at vi indsamler to slags data: dels data som fremkommer i situationer hvor informanterne er klar over at de giver udtryk for deres sprogholdninger, dels data hvor de ikke er klar over at det er det der foregår. I det første tilfælde er holdningerne *bevidst tilkendegivet*, i det andet tilfælde er de *underbevidst tilkendegivet*. Ofte taler vi for nemheds

skyld bare om *bevidste og underbevidste holdninger*. Grunden til at dette er vigtigt – teoretisk og metodisk – er at de resultater der fremkommer i hhv. bevidst og underbevidst holdningstilkendegivelse, er meget forskellige. De synes at være udtryk for to forskellige værdisystemer knyttet til sproglig variation – og kun i det ene system, nemlig det underbevidste, ser vi at variationen er omgivet af relativ op- og nedvurdering på en måde der indikerer at holdningerne påvirker sprogbrugen, og altså er en drivkraft i sprogforandring. Sprogforandringscentrets undersøgelser bekræfter de tidligere fund: De ’tyndt’ lokalfarvede måder at tale standardsproget på (det er i det væsentlige et spørgsmål om prosodi, og vi kalder det LOKAL aksang; se videre nedenfor i afsnittet ’Lidt om terminologi’), nedvurderes kraftigt i sammenligning med de MODERNE og KONSERVATIVE aksanger. (Læs om disse resultater i Kapitel 1). Den teoretiske og metodiske fokusering på de to værdisystemer på to bevidsthedsniveauer har vist sig helt afgørende for at forstå den sproglige udvikling i Danmark.

Denne tilgang til studiet af sprogideologiens rolle er i øvrigt blevet en ’eksportartikel’ der er taget i anvendelse i en række lande. Der er allerede blevet gennemført undersøgelser af samme slags i Norge, Litauen, Irland, Tyskland og Nederlandene, og arbejdet fortsætter inden for rammerne af det internationale forskernetværk SLICE (= Standard Language Ideologies in Contemporary Europe) som Sprogforandringscentret har taget initiativ til og administreret siden 2009 (se SLICE’s netadresse sidst i kapitlet). Vores interesse ligger ikke mindst i at kunne sammenligne, så vi kan vurdere i hvilken udstrækning det der sker i samspillet mellem sprogbrugsniveauet og sprogholdningsniveauet i vores data, er specielt for Danmark – eller udtryk for en generel udviklingstendens under ’globaliseringen’ i såkaldt ’senmoderne’ samfund.

Som det vil fremgå af bogens kapitler, er det ideologiske aspekt af *sociolingvistisk forandring* (se om dette begreb i afsnittet om terminologi) et centralt element i de fleste af de studier der udføres ved Sprogforandringscentret. Sprogholdningsdata indsamles og analyseres med brug af en bred vifte af både kvantitative og kvalitative metoder.

Fonetisk variation og hvordan man undersøger den

Lydlig variation har spillet så stor en rolle i sociolingvistikken at nogle med rette kunne misforstå sagen og opfatte sociolingvistik ’bare’ som en socio-fonetik. Det er – som det vil fremgå af bogens kapitler – ikke tilfældet. Og alligevel er der noget særligt ved det lydlige niveau, fordi variationen her ikke påvirker det kognitive indhold i hvad der bliver sagt. Det er en sandhed som måske nok kan anfægtes, men det står fast som en central påstand i traditio-

nel sociolingvistik at den sociolingvistiske variabel kan defineres som *forskellige måder at sige det samme på*. Det er ligegyldigt hvor æ-agtigt dit første korte a i ordet 'Danmark' er; du vil blive hørt som en der snakker om det land vi bor i. Det er derimod ikke lige meget for *hvordan* du bliver hørt, og her er det at det sociale kommer ind i billedet. Hvis du udtaler det første korte a æ-agtigt, er der mange mennesker over 50 i den danske befolkning som hører dig som tilhørende en bestemt social gruppe. Derfor må det have stor interesse både at undersøge hvor udbredte de forskellige måder at udtale kort a på er, og at undersøge hvilken social betydning det har at bruge den ene eller den anden variant af kort a. Begge dele er i centrum for undersøgelserne på Sprogforandringscentret, og ideelt set kan man faktisk kun udtale sig om hvilken betydning et bestemt mønster af brug har hvis man også har undersøgt hvordan mønstret opfattes. Vi ved først noget om det uventede resultat at middelklassemænd i København har flere flade a'er end mænd fra arbejderklassen hvis vi forstår hvordan 'det flade a' har skiftet karakter i sprogsamfundet (se Kapitel 2).

Mange af de lydige variable som Sprogforandringscentret har undersøgt, har lange historier i sprogsamfundet, og har været diskuteret i offentligheden. Det er karakteristisk for humanistisk forskning at den må og skal være refleksiv og medtænke hvilken virkning det vil have at man går ud i offentligheden med uventede fund – for eksempel afdækker den mærkværdige historie om hvordan det flade a har skiftet status (sådan som det skete i Politiken 6. og 9.12. 2014). Måske rokker det slet ikke ved folks overbevisninger om at det flade a er grimt og københavnsk (selv om det findes over hele landet og i alle grupper), og man kan derfor risikere at skulle stå skoleret for folkedomstolen fordi forskningen viser noget andet. Men der kan jo også ske det – det håber man intenst som forsker – at der rokkes ved de faste overbevisninger. I begge tilfælde har forskningen spillet en rolle, og indgår dermed i den ideologidannelse der sker omkring sproget.

Man kan studere lydlig variation på to ret forskellige måder. Den ene måde er *auditiv*. Den består i at aflytte optagelser og notere sig hvilken af et på forhånd angivet sæt af mulige lyd der er tale om. Denne aflytning har den fordel at vi har at gøre med lyd som spiller en rolle i sprogsamfundet, og dermed får vi brugt det beredskab ethvert medlem af sprogsamfundet har til at aflytte en talers sociale baggrund ud fra hans eller hendes sprog. På den anden side skal der jo være tale om en raffineret og konsistent udgave af denne aflytning, så det kun er netop den lyd der lyttes efter der spiller en rolle – og det kræver træning. På Sprogforandringscentret har de forskellige ledere af fonetikkodningen trænet flere generationer i at aflytte præcist, hurtigt og konsistent.

Den anden metode er *akustisk*. Alle lyde har akustiske egenskaber; sproglyde er ingen undtagelse. For sproglyde gælder at man er nået frem til at kunne karakterisere dem ved de såkaldte formanter som optræder i det akustiske signal som koncentrationer af svingninger. Det er ikke spor nemt at afgøre hvornår en lyd begynder og hvornår den slutter, for dermed at kunne sætte målingen ind på præcis det samme sted i lyden – men også det er et spørgsmål om træning.

Vi har brugt begge metoder, men er i øjeblikket ved at forberede et radikalt gennembrud for den akustiske metode. Det er lykkedes for amerikanske forskere at få computere, gennem to trin, til pålideligt at foretage akustiske målinger. Det første fornødne er at have udskrifter til rådighed. Det andet er at udskrifterne skal være så præcist bundet sammen med lydfilen, så præcist *alignet*, at man kan være sikker på at det er lige præcis den rigtige lyd der bliver målt på. Men så ... Så står næsten uanede muligheder åbne for den der råder over et kæmpe velstruktureret korpus af udskrevet tale. Indtil nu har akustiske målinger med træning af studentermedhjælpere og møjsommelig måling af hver enkelt lyd været meget tids- og ressourcekrævende. I fremtiden vil der være mulighed for ikke bare at måle alle de sproglyde informanterne har produceret bare man har computerkraft nok, der vil også være fantastiske perspektiver i at kunne sammenligne med de omfattende aflytninger der allerede foreligger.

Grammatisk variation

Grammatisk variation kan ikke defineres på samme måde som udtalevariation, dvs. med udgangspunkt i en sociolingvistisk variabel der ikke påvirker betydning. Og alligevel findes der jo flere forskellige konstruktioner på dansk som tjener samme formål. Vi har f.eks. to forskellige måder at danne betingelsessætninger på, en med og en uden 'hvis':

- (1) Kommer han, går jeg
- (2) Hvis han kommer, går jeg

Og hvis-betingelsessætningen kan stå enten foran, som i (2), eller efter hovedsætningen, som i (3).

- (3) Jeg går, hvis han kommer.

Derimod vil de fleste danskere nok finde det uacceptabelt at sætte betingelsessætninger uden 'hvis' til sidst, som i (4).

- (4) ??Jeg går, kommer han

Skulle vi ønske at undersøge hvordan de forskellige talergrupper bruger disse måder at forme betingelser på, må vi derfor beregne de foranstillede anderledes end de efterstillede. Der er to muligheder i det ene tilfælde – men kun én i det andet; dvs. der er ikke variation i det tilfælde.

Grammatisk variation er mindre frekvent end lydlig, og det betyder at vi når vi koder grammatisk, leder hele optagelsen igennem for forekomster – og så koder vi dem. Hvis vi havde gjort det samme mht. det lydlige niveau, havde vi siddet og kodet endnu. I stedet valgte vi at begrænse antallet af lydlige forekomster der skulle kodes til ca. 50, så vi havde 40 sikre forekomster pr. person (og ca. 10 til at smide væk). Det betød så at vi måtte finde en principiel måde at begrænse den fonetiske kodning på. Løsningen blev at vi benyttede den såkaldte iiv-analyse (se Kapitel 12), så kun passager der var kodet på en bestemt måde kunne kodes fonetisk.

Den grammatiske analyse inden for Sprogforandringscentret er i slægt med det man nu kalder *korpuslingvistik*, ved at benytte faktisk frembragt materiale. Den adskiller sig derimod fra hovedstrømmen af korpuslingvistisk forskning ved at være baseret på talesprog. Faktisk er det en stor ambition for Sprogforandringscentret at nå op på så store datamængder af udskrevet talesprog at vi kan begynde at anvende de statistiske metoder som anvendes af førende europæiske korpuslingvister (samlet omkring inspirationen fra den belgiske forsker Dirk Geeraerts). Med de projekter der allerede er i gang, ligger dette mål inden for en rimelig fremtid.

Men den grammatiske forskning på Sprogforandringscentret har også en fælles arv med den stærke tradition for funktionalisme som dansk grammatisk forskning har været præget af lige siden inspirationen fra nederlandske Simon Dik i løbet af 1990'erne for alvor fik fodfæste herhjemme i kraft af indsatser fra Elisabeth Engberg-Pedersen, Peter Harder, Lars Heltoft, Lisbeth Falster Jakobsen, med flere. Det betyder at vi er ganske åbne over for den tanke at grammatisk variation kan have semantiske implikationer. Det kan med andre ord betyde noget om man vælger den ene eller den anden af to eller flere konkurrerende konstruktioner. Hvis det kan vises at de to konstruktioner *altid* betyder noget forskelligt, er der slet ikke tale om (grammatisk) variation, men om to forskellige måder at sige to forskellige ting på.

I arbejdet med grammatisk variation kan man se en ny hermeneutisk cirkel udvikle sig. Man finder et overraskende resultat og går derfor i gang med at se nærmere på de eksempler der har overrasket en. Det kan betyde en ny fortolkning af netop disse eksempler, og dermed en ny kodningsmanual og nye kvantitative resultater. Den slags kræver kun én ting: tid. Tid til at de samme forskere kan udvikle deres tanker sammen over lange stræk, og tid til at man kan lægge det ene projekt i forlængelse af det andet så man opnår akkumulation af resultater. I Kapitel 11 fremlægger Torben Juel Jensen og

Tanya Karoli Christensen, som i de sidste mange år har ledet centrets grammatikergruppe, vigtige resultater fra gruppens analyser.

Semantisk variation

Ruqaiya Hasan – den store systemisk-funktionelle sociolingvist, født i Bangladesh, men virksom i Storbritannien og Australien og alt for tidligt død i 2015; medlem af centrets internationale råd – har argumenteret for at sociolingvistik også bør interessere sig for betydningsvariation. Ikke (bare) den slags betydningsvariation der knytter sig til de såkaldte pendulord (et velkendt dansk eksempel er *bjørnetjeneste*, hvor befolkningen er delt i to med hensyn til at forstå det som en god eller dårlig tjeneste), men systematisk betydningsvariation som hænger sammen med at forskellige grupper af befolkningen udfører samme sproglige opgave, samme sproglige funktion, med forskellige midler.

For at man kan få den slags forskning til at fungere, er det indlysende at der må være en fælles overordnet konstant som manifesteres eller udformes karakteristisk forskelligt af talere der hører til i forskellige subkulturer. Det kan næppe komme bag på nogen at opdragelsessproget er forskelligt i de forskellige sociale grupper, bl.a. fordi værdierne og de færdigheder og kvalifikationer man lægger vægt på, adskiller sig væsentligt. Det store problem i forhold til vores data er at finde frem til en konstant funktion som kommer til udtryk netop i et sociolingvistisk interview (eller i gruppeoptagelser). Måske er nøglen her at vi kan benytte den kodning som netop opsøger konstante genrer eller særlige udvekslinger (se om dette i Kapitel 12), for så at se om den måde det gøres på, er karakteristisk forskellig i forskellige sociale grupper. For eksempel, hvis man udskiller alle de steder hvor der udveksles følelser, kunne man se på om der var karakteristiske ord der kun forekom i den ene af projektets to klasser, Arbejderklasse og Middelklasse, eller måske forekom med meget større frekvens i den ene eller den anden af dem.

Semantisk variation er et lovende nyt forskningsfelt – sammen med pragmatisk variation, som i længere tid har været bedrevet bl.a. med udgangspunkt i noget så forholdsvis perifert rent sprogligt som høflighed. Høflighed kunne dog sagtens udvides til at rumme alle former for at 'tage den andens perspektiv i stedet for mit eget', og ville så kunne indbefatte rådgivning og forskellige former for undervisning, som f.eks. vejledning.

Hvad forandrer sig?

Den store tyske filosof G.W.F. Hegel har æren af at have formuleret bonmotet: *Minervas ugle flyver først i skumringen*. Hegel har her muligvis ramt en grundregel for hvordan humaniora i almindelighed (selv om han givetvis kun

tænkte på filosofien) forholder sig til de samfund disse videnskaber er indlejret i. Når man ser tilbage på forskningen i nationalstaten, tog den fart da nationalstaten var ved at blive udhulet for enhver socio-økonomisk realitet. Trykpressens betydning fik man øjnene op for da den digitale verden allerede var en realitet. Dialekterne blev for alvor udforsket mens dialektologerne samtidig ideligt annoncerede deres nært forestående død, og sociolekter blev skrevet i mandtal da industrisamfundet var på vej til at være en saga blot. Måske kræver det dagens afstand at se, eller måske er ugler blot ikke særlig gode til at flyve mens der er sollys. I det billedsprog har det været en af vores opgaver at få Minervas ugle til at stå lidt tidligere op eller tage solbriller på – eller at få humaniora til snarere at ligne de sangfugle der er mest aktive præcis når dagen begynder.

Det danske samfund har i løbet af de sidste to århundreder gennemløbet en gigantisk omdannelse fra at have været et (ifølge legenden fuldstændig stabilt) landbosamfund – med store dialektale forskelle ikke blot mellem landsdele, men også mellem nærvæd hinanden liggende sogne så enhver kunne kende forskel med blot få miles afstand – til at blive et industrisamfund hvor store mængder af mere eller mindre forarmede landarbejdere og husmænd vandrede ind til byerne for at få arbejde på de store fabrikker som opstod der hvor der i forvejen var handel og trafikale forbindelser til f.eks. udskibningshavne. Byerne blev i denne proces omdannet fra oprindelig at have været befæstede handelspladser – med en i forhold til landet høj befolkningstæthed og dertil svarende usunde livsforhold – til at blive endnu usundere tæt bebyggede arbejderkvarterer (i København de to bro-kvarterer Nørrebro og Vesterbro), som var geografisk og socialt adskilt fra der hvor borgerskabet slog sig ned (i København på Frederiksberg og Østerbro). Dermed opstod den socialt opdelte by som så i 1960'erne blev by-fornyset ved de store saneringer. De store byer fik en ring rundt om sig af nybyggede kvarterer med boliger, og de trafikale forbindelser mellem bolig og arbejdssted opstod hermed som problem. Samtidig blev bykernerne over hele verden tømt for beboelse og dertil hørende funktioner, indtil de blev genopfundet i 1990'erne som mondæne. Nogle bykerner nåede aldrig med i denne udvikling (Detroit er et nærliggende eksempel).

En endnu større revolution var det da 1950'ernes kernefamilier blev opløst til fordel for mange forskellige varianter af udearbejdende forældre, hvad enten de var mere end to om det, kun to om det, eller kun én, og hvad enten de havde samme køn eller forskellige. Det betød at en stor del af den primære socialisation, som i det gamle landbosamfund blev varetaget af storfamilien og/eller landsbyens børneflokke, nu blev institutionaliseret med udbygning af vuggestuer og børnehaver. Selv i forhold til de andre nordiske lande er institutionaliseringen af børneopdragelsen i Danmark langt mere udbredt.

Det er instruktivt at forestille sig hvordan f.eks. opdragelsessprogbrug må være en ganske anden i familier der kun ser hinanden til det fælles måltid om aftenen, i forhold til familier hvor man tilbragte al tid sammen indtil børnene skulle i skole. Hvis moderne familier skal sætte deres præg på børnene på trods af, eller i opposition til, det præg børnene får i den skole som deres forældre – mere eller mindre bevidst, mere eller mindre entusiastisk – har valgt at sætte dem i, så skal de være betydelig mere effektive i dag når de har så lidt tid sammen med børnene. Ferier får helt indlysende en helt anden vægt i familiernes interne forhold.

Hertil kommer at der er en stadig intensere konkurrence mellem medier og forældre om børnenes tid. Billedsproget på de digitale platforme er uhyre effektivt til at – ja, danne billeder, og har dermed nærmest udkonkurreret mere personlige billeddannelser som dem man får ved at læse. Og medierne placerer deres brugere i en international verden hvor generationer på tværs af landegrænser har mere fælles gods, og referencerammer at opbevare det i, end det der binder generationerne sammen inden for nationalstaternes grænser. Samtidig møder børnene over hele Danmark, men mest intensivt i storbyerne, andre børn som ikke nødvendigvis har dansk som deres førstesprog, og som taler andre sprog derhjemme. Hvis Minervas ugle skal få øje på alt det, må vi give den briller på. Og det har vi gjort. Resultatet kan ses i bogens Del 2.

Minervas ugle med briller og forstørrelsesglas

Historien om den sociale udvikling af det danske sprogsamfund er historien om afviklingen af dialektdanmark, og dernæst ud- og afviklingen af industri-danmark til fordel for det globaliserede (eller i hvert fald amerikaniserede) informations- og servicesamfund som omgiver os i dag. Hvad kan sprogs rolle være i sådant et samfund? Hvis vi knytter dialektforskningen til skildringen af det samfund der udnyttede sprog til at beskrive de landbrugspraksisser som alle havde fælles – men som karakteristisk blev udført med små forskelle fra sogn til sogn, og bl.a. derfor også blev kaldt noget forskelligt – så kan vi tilsvarende se den tidlige sociolingvistik som industrisamfundets sprogforskning. Arbejderklassens københavnske lekt sejrede ad helvede til, og blev udbredt over det ganske land i takt med at de gamle dialekter blev overflødige, dels fordi landbosamfundet blev lige så industrialiseret og i øvrigt mistede sin dominerende stilling inden for nationalstatens erhvervsstruktur, dels fordi dem der ikke længere var i landbruget, var flyttet til byerne hvor de lærte sig at tale som den klasse de tilhørte. Blev vi så alle arbejdere?

Næh, det københavnske der blev udbredt som standardsprog i Danmark, mistede simpelthen sin tilknytning til en bestemt klasse, så nu kan vejрман-

den på TV bruge flade a'er uden at nogen under 55 kan høre dem som flade, eller som lav-københavnske, eller for den sags skyld som arbejderklassekarakteristiske – fordi de selv har dem uanset klassebaggrund. Det betyder ikke at vi ikke alle kan høre forskel på hvordan Dronningen (som jo, undskyld, nu må siges at være en ældre dame, og derfor har lov til at tale lettere arkaisk alene af den grund) taler, og hvordan TV-studieværter som Cecilie Beck taler – men vi kan ikke længere se det første som den eneste rigtige måde at tale på, og som den måde udlændinge skal tale dansk på. Der er ikke kun én fælles norm – som man kan udpege en bærer af – men en bredere række af mulige standardformer, aksanger, som nok er forskellige hvad deres sociale betydninger angår, men uden at nogen af dem er uacceptable og fraværende i offentligheden i samme udstrækning som de traditionelle dialekter

Det samfund der omgiver os, det samfund vi som forskere er en del af, er ikke længere et industrisamfund. Det betyder at sociolingvistikken må bevæge sig ud over industrisamfundet og anlægge det mere overordnede synspunkt at sprog skal ses som en del af det til enhver tid omgivende samfund. Et påfaldende træk ved dette er at der nu er langt flere der henter deres indkomst fra serviceerhverv end fra industri eller landbrug. En sociolingvistik der kender sin besøgstid, må tænke over hvad det betyder. Den enkelte i et servicesamfund har givetvis fået større sproglig bevægelsesfrihed, men samtidig stilles der sikkert også krav om at individet netop kan tilpasse sig sprogligt til enhver tænkelig situation og enhver tænkelig adressat, kunde eller forretningsforbindelse. Dermed kommer de i sprogsamfundet frit svævende sproglige træk, eller sproglige ressourcer, til i højere grad at være til rådighed for at ramme lige den blanding som vil være maksimalt effektiv i situationen. Sociopragmatisk forskning vil i fremtiden kunne vise os hvordan der i det ny århundrede i Danmark opstod nye sproglige krav, og hvad det betød for sprogudviklingen, men vi vil morderlig gerne kunne se det i øjnene lige nu og lige her. Det har vi nu prøvet i ti år. Resultaterne præsenteres i denne bog.

Lidt mere om det tekniske (for dem der er interesserede)

Forskning og især frontforskning er højt specialiseret. Det betyder at det ikke altid er lige simpelt at forklare så konkret som muligt hvordan selve forskningsprocessen forløber. Det er imidlertid også et formål med denne bog at give et blik ind i maskinrummet på et hu-

manistiske forskningscenter af en vis størrelse. Der er ikke så mange grundforskningscentre inden for humaniora og ikke andre inden for sprogvidenskab. I denne del fortæller vi noget om hvordan vores resultater er opstået og afslutter med en kortfattet forklaring af nogle termer som ikke er umiddelbart forståelige, men som er nødvendige og vigtige i fortællingen om centrets arbejde, og som derfor dukker op i flere af kapitlerne. Til allersidst en gennemgang af bogens opbygning og en præsentation af dens enkelte kapitler.

Et talesprogskorpus til alle tider

I digitalt baseret forskning, nu om dage kendt under navnet 'digital humaniora', er det karakteristisk at der sker en ændring fra små undersøgelser overvejende baseret på kvalitative metoder, til store datasamlinger og dermed kvantitative metoder og tilhørende statistisk testning af tilfældig variation. Samtidig er der nu diskplads til at lagre helt exceptionelt store mængder af lyd. Det betyder at man på én server kan have alle de mange lydoptagelser der er samlet ind til nu, plus alle de udskrifter der svarer til dem. Det er langt fra alle de indsamlede optagelser der er blevet skrevet ud. Det skyldes at det er dyrt at skrive ud (se nærmere i Kapitel 12). I en fjern fremtid kan man sikkert finde frem til metoder som automatisk kan forvandle danske lydfiler til danske udskrifter, men den fremtid er altså ikke kommet endnu.

I mellemtiden må vi sikre os dels at udskrifterne dækker bedst muligt hvad der bliver sagt, og kun hvad der faktisk bliver sagt. Og så finde frem til den klogeste strukturering af dette enorme materiale. I første omgang valgte vi at koble lydfil og udskrift så de er så nogenlunde ordnet så man kan komme fra den ene til den anden eller omvendt. Hvis vi vil finde et sted hvor man siger et bestemt ord for at kunne redegøre for hvad det bliver brugt til, er det en nødvendighed at kunne genfinde det sted på lydoptagelsen hvor ordet bliver sagt. Det *kan* være at udskriverne har misforstået lydoptagelsen og skrevet forkert. Det sker naturligvis aldrig på Sprogforandringscentret ..., men det sker faktisk at man opdager at det er en anden der har sagt det pågældende, end den der står anført som taler i udskriften. Et datamateriale er aldrig bedre end den kvalitet man kan opnå med den rigtige kultur for omhu og gentagen korrekturlæsning. I praksis er der tale om at finde den rigtige balance mellem perfekte udskrifter af et mindre materiale og virkelig gode og brugbare udskrifter af et større.

Denne kobling af lyd og udskrift gør det altså muligt altid at genopsøge de steder i datamaterialet man analyserer. Det tjener til at modificere ideen om at digitalisering overflødiggør den direkte konfrontation med materialet. Det er særlig afgørende i talesprogsforskning netop fordi der altid i en optagelse er mere information end blot hvad der kan fremgå af en udskrift. Udskriften kan nok så perfekt gengive hvad der bliver sagt, der er altid i den

originale lydfil noget mere, nemlig oplysninger om hvilke sindsstemninger der er bærende i samtalen. Randi Skovbjerg Sørensen redegør i sit bidrag til denne bog (Kapitel 9) for nogle af de måder hvorpå man kan påvise at det der foregår i sociolingvistiske interviews, kan være dybt forskelligt. Skovbjerg Sørensens metode er interaktionel analyse, men det er givet at man ville kunne belægge en del af hendes analyser også med analyser af stemmekvalitet eller andre målinger af den måde der tales på. Det kan til gengæld kun gøres hvis vi præcis kan lokalisere i løbet af samtalen hvor vi skal lede efter eventuelle skift i 'stemningen'.

Forholdet mellem korpus og informantdatabase

Det ligger i sociolingvistikens DNA at de talende skal karakteriseres sociologisk. Alle oplysninger om de talende er relevante for en sociolingvist, men mindst skal vi vide hvilken alder han eller hun har, og hvilket køn (og nej, det er ikke altid man kan høre sig frem til det sidst!), men vi vil også insistere på at kende talerens historie i form af fødested og forældres baggrund, og i form af selvstændige oplysninger om hans eller hendes uddannelse og karriere frem til optagelsestidspunktet. Jo mere, jo bedre. Det bliver især indlysende relevant når man som feltarbejder er ude for at optage en person der allerede tidligere er optaget. Måske har hun skiftet navn eller bopæl, er blevet skilt og/eller uddannet, har fået nyt job eller børn – siden sidst. Alle disse oplysninger samler vi i en såkaldt *informantdatabase* som er maksimalt sikret mod udenforståendes indtrængen.

Ideelt set skal alle der optræder i optagelserne identificeres, have en ID-kode og et sted i informantbasen hvor alle oplysninger er samlet. Vi er så tæt på at nå målet at der kun er én eller to personer som vi ikke kan finde ud af hvem er – fordi de optræder i optagelser fra omgivelser hvor der kan komme tilfældige personer med på optagelsen uden at vi nu kan gå tilbage og finde ud af hvem det er. I alt er der 2287 personer i informantbasen hvoraf 1850 er informanter, 322 forbipasserende ikke-informanter og 79 forskellige er interviewere/feltarbejdere. Informantbasens størrelse kan kun fastlægges pr. en bestemt dato (dette var pr. 5.8 2015), for antallet stiger uge for uge.

Der er en vigtig pointe i at adskille informantbasen og selve korpuset af lyd og udskrifter – for kun at have ID som linket mellem dem – og det er at udskrifterne er uforanderlige når de først er lagt ind i korpus. Dét kan ikke gælde for oplysningerne om informanterne. For det første kan det jo hele tiden tænkes at vi får fat på nye oplysninger om dem. Det sker i princippet hver gang vi lytter optagelser igennem. Der er også relationer mellem informanterne indbyrdes som kun kan stå i en separat informantdatabase fordi de egentlig ikke vedrører en enkelt optagelse men relationen mellem optagelser.

Det er givetvis relevant at vide at flere af de unge mennesker der blev optaget som en del af Projekt Bysociolingvistik i 1987, havde gået i klasse sammen. Det er også relevant at kende til søskenderelationer og forældreskab mellem informanter uden at det skal gentages som oplysninger i hver eneste optagelse de deltager i.

Tiers og kodningsmanual

Selve korpusset består således af lydfiler koblet med udskrifter. Men for at gennemføre analyser af disse udtømmelige data har vi valgt at benytte et format (Praat Text Grids) som tillader at man tilføjer et uendeligt antal linjer, kaldet *tiers*, til den korrekturlæste ortografiske udskrift. I disse linjer skriver vi de koder som udtrykker den klassifikation af et sprogræk vi har fundet frem til ved at se på udskrift og lydfil i forening. Kodninger foregår på Sprogforandringscentret i overensstemmelse med en kodningsmanual som indeholder de kategorier som skal anvendes, sammen med typeeksempler. Det sikrer at dem der koder, opfatter de forskellige kategorier på samme måde så vi får en pålidelig anvendelse af manualen. Samtidig kan vi give udenforstående et indblik i hvilke kategorier vi arbejder med som de kan anvende selv – hvis de vil. Der er naturligvis også på centret indbygget en række sikringsmekanismer af samme art som korrekturlæsningen af udskriften. Noget kan klares ved at den overordnet ansvarlige læser kodningerne igennem, andet viser sig at måtte tages op og kan måske i sidste ende føre til ændringer i kodningsmanualen. Det er til gengæld uhyre kostbart, for så skal der rettes igennem helt fra starten så al kodning overholder samme konventioner. Derfor er vi blevet bedre til at prøvekøre kodningsmanualer igennem længere tid, for så først at give grønt lys til at kode løs når vi er sikre på at der ikke er nogen huller tilbage.

Alle kodningsmanualer skal i princippet være tilgængelige på centrets hjemmeside. Finder man ikke den kodningsmanual man er interesseret i, kan man altid henvende sig direkte til centret.

Kodning er anvendt hermeneutik: Man tolker et bestemt sted i en udskrift – som afspejler en lydfil – som et eksempel på en bestemt kategori. Det betyder at der i kvantitative studier indgår et primært tolkende moment som bør medtænkes både når man læser manualen, og når man læser de kvantitative resultater. Det er helt afgørende at de kategorier som oprettes i manualen, faktisk kan praktiseres i en kodning, lige så afgørende som at de er defineret så de kan belyse det teoretiske problem de skal løse. Igen er de kvantitative opgørelser kun så gode som manualen tillader det. Flere kapitler i bogen illustrerer denne kombination af kvalitativ klassifikation (i overensstemmelse med en på forhånd gennemtestet manual) og efterfølgende kvantitative opgørelser (af resultatet af den gennemførte kodningsproces), se f.eks. Kapitel 11.

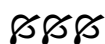
En dedikeret søgemaskine og en dedikeret programudvikler

Et korpus er i sig selv – det ved vi fra os selv – kun til besvær; man skal kunne bevæge sig frit rundt i det for at trække de informationer ud som man har brug for til analyserne. Lige fra begyndelsen har Sprogforandringscentret været med i den internationale bevægelse der udnytter computerne til at lave mest muligt af alt det kedelige arbejde som før blev gjort ved at man sad og bladrede i papirer for at finde eksempler.

Her kommer et vigtigt princip fra den sociolingvistiske teori ind: Hvis vi skal redegøre for brugen af en bestemt variant, skal denne variants tilhørsforhold til andre mulige realisationer af samme kategori afklares. Lad os sige at vi undersøger a'er i dansk. Vi starter med at skille de korte a'er ud; de lyder anderledes end de lange. Den strukturelle analyse af det danske udtrykssystem har derefter i mange år skelnet mellem to positionsbestemte varianter af kort a, nemlig på den ene side *Hanne-a* (dvs. den a-udtale som er den 'normale' foran bl.a. n) og på den anden side *kaffe-a* (dvs. den a-udtale som er den 'normale' foran bl.a. f) Når vi så skal finde ud af hvordan bestemte talere benytter de forskellige a'er, skal vi altså først finde ud af hvor der forventes et Hanne-a, og hvor der forventes et kaffe-a. Vi skal finde alle de a'er der kan være tale om i udskrifterne, for så at aflytte de tilsvarende steder i optagelserne, og så notere hvilken variant der bliver brugt. Det går ikke an kun at lytte efter en bestemt variant og så bare angive antallet – vi skal have *antallet som en andel af de mulige*. Det kaldes i den sociolingvistiske teori for princippet om at kunne redegøre for alle forekomster, *the principle of accountability*. Computere er her uovertrufne fordi de er så dumme at de simpelthen ikke overser noget, hvilket vi mennesker godt kunne tænkes at gøre.

Men computerne skal jo også have besked på at udføre deres dumheder, og det sker i centrets søgemaskine som nu i årevis har været i kærlig pleje hos vores IT-konsulent Michael Barner-Rasmussen. Vi var så heldige allerede i begyndelsen at have hjælp fra en original programmør i centrets tidligere ansatte Peter Lind, så vi har haft en søgemaskine i så mange år nu at den er ved at blive genfødt mens vi skriver disse linjer.

At al kodning efter manualerne lagres i systemet som *text-grid tiers*, gør det altid muligt at vi kigger os selv i kortene, og at andre kan gøre det samme. Computerne er som nævnt stupide, så hvis man spørger en computer om det samme to gange i træk, skal den give det samme svar. Sker det ikke, er der al grund til lade de røde lamper lyse mens man finder ud af hvad der er i vejen.

Lidt om terminologi

Det kan være hensigtsmæssigt at have et afsnit hvor læseren nemt kan finde redegørelser for centrale begreber der gentagne gange vil dukke op på bogens sider. Der er tale om to slags terminologi: dels den der bliver brugt til at tale om centrets *datasamlinger*, dels den der bliver brugt til at tale om de *ændringsprocesser* som centret studerer.

S1 og S2

De tidligere undersøgelser (fra 1970'erne og 1980'erne; se om dem ovenfor i afsnittet 'Udgangspunktet: de tidligere undersøgelser') kaldes gennem hele bogen, og i alle vores internationale publikationer, for S1 – for at få udtrykt det faktum at de danner udgangspunktet for de senere (fra 2000'erne), som så kaldes S2. Der er tale om relative betegnelser således at Generation 3-optagelserne (optaget første gang i 2000'erne) til sin tid som S1 vil danne udgangspunkt for nye undersøgelser som så vil blive S2 i forhold til netop Generation 3.

Sociolingvistisk forandring

Sprogforandringscentrets opgave er at beskrive og forklare de store ændringer som det danske sprogsamfund og det danske sprog har gennemgået i løbet af det sidste århundrede. For at løse en sådan opgave skal der redegøres for samspillet mellem tre typer af fakta: (i) *sociale fakta* – af såvel materiel som kulturel art, (ii) *ideologiske fakta* – først og fremmest dem der drejer sig om holdninger og værdier knyttet til sproglige forskelle og sproglig variation, (iii) *sproglige fakta* – forskelle og variation på alle sproglige niveauer. I løbet af historien sker der ændringer i disse typer af fakta som følge af samspillet mellem dem, og dertil ændringer i vilkårene for selve samspillet. Denne historiske proces kalder vi *sociolingvistisk forandring*. (Begrebet er fremhævet og udviklet i arbejder af en af verdens førende sociolingvister, britiske Nikolas Coupland. Han var med i Sprogforandringscentrets internationale råd og har i tre år været knyttet til centrets arbejde gennem et halvtids forskningsprofessorat ved Nordisk Forskningsinstitut, som er det institut centret igennem perioden 2005–2015 har været tilknyttet).

Virkelig tid og forestillet tid

Sprogforandringscentrets teoretiske fokus er på sprogforandringsteori. Centrets udgangspunkt var at det i dag er muligt at bidrage til at udvikle sprogforandringsteorien baseret på empiri (fakta) på en ganske anderledes måde end tidligere. Dette gælder især for de talesproglige fakta, idet den sociolingvistiske forskning fra og med 1960'erne kunne tage båndoptageren i brug til at indsamle store mængder af talesprog i såkaldt sociolingvistiske interviews

med almindelige mennesker. Foregangsmanden her var amerikaneren William Labov (f. 1927, i øvrigt også medlem af centrets internationale råd). I og med at man i de første mange år ikke kunne studere sprogændringer i *virkelig tid* (real time) ved at sammenligne med tilsvarende båndoptagelser fra tidligere tider, opfandt Labov begrebet *forestillet tid* (apparent time). Ved at sammenligne sprogbrugen hos de unge med sprogbrugen hos de gamle og antage at en eventuel forskel var udtryk for en igangværende sprogforandring fik man en håndterlig metode til at sige noget om sprogforandring på basis af en enkelt tværsnitsundersøgelse. Forestillet tid var længe det tidsbegreb man var nødt til at basere sine sprogforandringsteoretiske overvejelser på. Som tiden gik, var der imidlertid tidligere undersøgelser at tage af, og i de sidste to årtier har man kunnet udvikle sprogforandringsteorien ved at sammenligne lydoptagelser foretaget med flere årtiers mellemrum, og dermed studere ændringer i virkelig tid.

Aksanger af standardsproget

Det er ikke hensigtsmæssigt at tale om en ny sproglig virkelighed i gammel terminologi. De sproglige forskelle i dansk er traditionelt blevet omtalt som forskelle mellem *rigsdansk* og *dialekterne* – det vil sige måder at tale dansk på som folk i vid udstrækning har lært at kende som kombinationer af bestemte sproglige træk og sociale værdier. Sprogforandringscentrets og denne bogs fortælling om det danske sprog i det 20. århundrede er en fortælling om hvordan sprogsamfundet ensrettes (homogeniseres) idet dialekterne forsvinder og erstattes af rigsdansk – samtidig med at der i sprogsamfundet dannes (fokuseres) nye kombinationer af sproglige træk og sociale værdier som der er brug for termer til at tale om.

I den traditionelle diskurs (omtale) forstod man det samme ved *rigsdansk* som sociolingvisterne har omtalt som 'høj-københavnsk', mens *københavnsk* (sociolingvisternes 'lav-københavnsk') var en dialekt. I dag er det rimeligere at sige at det der findes, er et dansk standardsprog – som fremviser en rig variation af konservative (rigsdanske/høj-københavnske) og moderne (lav-københavnske og unge) træk – og som breder sig i hele sprogsamfundet, men gerne tilsat et stænk lokal prosodi sådan at man godt kan høre om folk er fra Bornholm, Sjælland, Fyn eller Jylland. I Sprogforandringscentrets terminologi taler vi om at dansk standardsprog tales i *aksangerne* KONSERVATIV, MODERNE og LOKAL. Vi skriver termene i kapitæler som et signal om at de refererer til sprogbrugen, og ikke til de tilknyttede sociale værdier (som vi beskriver i andre termer; se Kapitel 1). Stavemåden *aksang* signalerer at dette drejer sig om 'hjemmegroede' måder at tale standardsproget på, til forskel fra dansk med accent – fx tysk, engelsk eller fransk accent – dvs. måder at tale på der skyldes 'fremmed' baggrund.

I de flersproglige ungdomsmiljøer i de større byer er der udviklet en fjerde måde at tale standardsproget på – en aksang som vi med de unges egen term har valgt at kalde for GADE, og som klart repræsenterer sin egen 'hjemmegroede' kombination af sociale værdier og karakteristisk prosodi.

Registre og registergørelse

Vi har talt om at variation i sig selv kan være helt tilfældig og for så vidt kan forsvinde igen uden at nogen har lagt mærke til den. Der skal en proces af social accept til for at gøre variation relevant. I GADE-måden at tale standardsproget på udvikles der også nye grammatiske og leksikalske træk der gør det rimeligt at sige at der er tale om mere end en nyudviklet aksang. Forskningen i disse processer er inspireret af Asif Aghas teori om *registre* og *registergørelse*, som redegør for hvordan størrelser som 'dialekt' og 'sprog' er ideologiske konstruktioner (der tjener sociale, kulturelle, politiske interesser). Teorien interesserer sig for de sociale processer og praksisser der knytter sproglige træk til situationer, brugere og værdier, hvorved der dannes nye 'registre'. Registergørelse er en begrebsliggørelse af den proces som variation skal gennemløbe for at få relevans. Denne proces kan studeres på alle sociale niveauer, fra det moderne medieunivers til dagligdagens interaktioner. Se mere om registre og registergørelse i Kapitel 7.

Oversigt over bogens indhold

Bogens opbygning illustrerer og konkretiserer grundstrukturen i Sprogforandringscentrets fortælling om hvad der er sket med det danske sprog og sprogsamfund i de sidste hundrede år. Som historisk proces har den sociolinguistiske forandring været meget radikal i Danmark. Fra at være et 'normalt' europæisk dialektsamfund ved begyndelsen af det 20. århundrede, er Danmark ved begyndelsen af det 21. århundrede formentlig mere 'afdialektiseret' end noget andet land vi kan sammenligne os med. Sprogsamfundet er stærkt homogeniseret, både i sprogbrug og sprogideologi: De opvoksede generationer taler aksanger af standardsproget, og har de samme opfattelser af aksangernes sociale betydninger. Denne udvikling belyses i bogens **Del 1**, som består af fem kapitler der alle behandler sider af *den traditionelle konflikt mellem standard og ikke-standard i form af rigsdansk og dialekt*.

I den udstrækning vi kan øjne tegn på ændring i den homogeniserende proces, skal de findes i den sprogbrug og sproglige ideologi som udvikles i de flersproglige ungdomsmiljøer der vokser frem i vor tids storbyer. Denne ud-

vikling belyses i bogens **Del 2**, som består af tre kapitler der alle behandler sider af *den ny konflikt mellem standard og ikke-standard der konstrueres i form af 'integreret sprog' versus 'gade-sprog'*.

Den afsluttende **Del 3** forlænger den ovenstående fortælling ud i fremtiden i den forstand at de fire kapitler på hver deres måde eksemplificerer de uanede muligheder Sprogforandringscentrets datasamling giver for at sætte et skarpt og stadig skarpere fokus på al slags talesproglig variation. Samtidig vender vi i løbet af denne del blikket i stadig højere grad mod sociolingvistikens metoder for at problematisere nogle af dem. Formålet er naturligvis at forny vores fælles disciplin også metodologisk.

Del 1

I **Kapitel 1** om *Sprogforandring og sprogholdninger* eksemplificerer forfatterne (Torben Juel Jensen, Tore Kristiansen og Marie Maegaard) dels en type ændringsproces hvor dialekttræk udskiftes med standardtræk over tid og fra generation til generation, dels en type ændringsproces hvor resten af landet følger København i brugen af nye træk både når brugen først øger i København og når den sidenhen aftager. Dernæst viser de hvordan unge mennesker giver udtryk for vidt forskellige sprogholdninger alt afhængigt af om de er klar over at de giver holdninger til kende eller ej, og hvordan begge typer af holdninger er de samme blandt unge i hele landet. Det vises endvidere at de *underbevidste* sprogholdninger svarer til ændringerne i sprogbrugen; det gør de *bevidste* sprogholdninger ikke. I bevidste holdningstilkendegivelser kommer (navnet på) det egne lokale sprog bedst ud; men i eksperimenter hvor informanterne lytter til og vurderer aksanger af standardsproget (se om terminologi i afsnittet ovenfor) – uden at være klar over at det er det de gør – kommer både den KONSERVATIVE og (især) den MODERNE aksang klart bedre ud end den LOKALE aksang (som i de fleste tilfælde vil være informanternes egen aksang). Den deraf afledte hypotese om at underbevidste sprogholdninger er en afgørende drivkraft i sprogforandring, kan bogføres som et af Sprogforandringscentrets bidrag til at udvikle sprogforandringsteorien. Det samme gælder den relaterede hypotese om at medierne spiller en stor rolle i sprogforandring.

Begge disse hypoteser underbygges i **Kapitel 2**, hvor Jacob Thøgersen tegner et billede af hvordan *Danmarks Radio som sprogpolitisk aktør* har haft en afgørende indflydelse på danskernes sprogholdninger. Forfatteren argumenterer for at DR i løbet af det 20. århundrede var ansvarlig for at udbrede og opbygge ideen om at der findes én talesprogsnorm som står over alle de andre, sammen med standarder for hvordan dette bedste sprog lyder. Kapitlet viser hvordan det foregik, dels ved at give eksempler på hvordan denne ideo-

logi kom *eksplicit* til udtryk i DR's retningslinjer og håndbøger i godt sprog, men især ved at analysere hvordan ideologien kom *implicit* til udtryk i den faktiske sprogbrug. Eksemplet er udtalen af 'kort a' i Radioavisen, som Thøgersen har analyseret for hvert årti fra 1950 til 2010. Pointen er at den 'grimme' udtale (kendt som 'fladt a'), der ideologisk har været bandlyst fra Radioavisen, er endt med at være den normale udtale i DR's nyhedsoplæsninger. Og derfor opfattes den også som 'neutral' i dag, mens den tidligere normale udtale af det korte (a) af mange opfattes som 'snobbet'. Kapitlet illustrerer smukt den pointe der ligger i begrebet *sociolingvistisk forandring* (se ovenfor under terminologi).

Sprogforandringscentrets basale tilgang til arbejdet med sprogforandringsteori består i at interviewe de samme mennesker på to forskellige tidspunkter i deres liv – med mange års mellemrum – for at se om de har ændret deres sprog. (Se om *panelstudier* ovenfor i afsnittet 'Sproghistorie og samtidens variation'). I sit ph.d.-projekt benyttede Malene Monka sig af denne tilgang til at belyse en klassisk forklaringsfaktor i sprogforandringsteorien: geografisk og social mobilitet. I **Kapitel 3, Mobilitet, sted og sprogforandring**, fortæller Monka om sine resultater. Mest spektakulært måske kunne hun påvise at de mobile informanter (altså dem der havde flyttet sig geografisk og socialt), havde færre lokale træk i deres sprog end de ikke-mobile informanter – allerede *før* de flyttede. Det tyder på at alene en forskel i *mental indstilling* til at flytte versus at blive boende har indflydelse på menneskers sprogbrug. På den anden side fandt Monka at mobiliteten som sådan havde meget forskellig indflydelse på sprogbrugen hos de personer hun studerede. Der må altså være andre faktorer end mobilitet at tage i betragtning, og Monka advokerer for en human-geografisk tilgang til *sted* – med inddragelse af politiske, socioøkonomiske, historiske, kulturelle og holdningsmæssige forhold. I kapitlet er dette eksemplificeret med omtale af de tre steder Monkas informanter er flyttet fra: Odden, Vinderup og Tinglev.

Det sker mange steder i dagens globaliserede verden at uddøende minoritetssprog og lokale dialekter i en vis forstand får fornyet liv ved at blive 'kommodificeret' (gjort til vare) i turistindustrien. I **Kapitel 4, Den autentiske dialekttalende – bornholmske dialekt som vare i turistindustrien**, beskriver Malene Monka, Marie Maegaard og Jann Scheuer denne form for kommerciel udnyttelse på dansk territorium. Forfatterne viser hvordan den bornholmske dialekt kan benyttes strategisk til at skabe en følelse af autenticitet hos turisterne, selv omkring et produkt – vin! – som ikke er traditionelt bornholmsk. De argumenterer for at brugen af dialekt er en stærk lokal markør med stort potentiale i turismesammenhænge, og endvidere at den fornyede kommercielle interesse for det stedsbundne og lokale eventuelt kan medføre at dialektud-

tyndingsprocesser i turistområder forløber anderledes end i områder hvor der ikke er kommercielle interesser i dialekten.

Det er en velkendt sag at det er svært at nå helt i mål når man, i voksen alder, sigter mod at tale et andet sprog end det man tilegnede sig som barn. Det der især 'hænger igen' fra ens førstesprog, er *prosodien* – den måde man 'synger' på. Det er det der gør at de allerfleste udlændinge der kommer til Danmark i voksen alder, taler dansk med en eller anden 'fremmed accent' – og som altså i den forstand er noget andet end de 'hjemmegroede aksanger' vi har omtalt ovenfor (se afsnittet om terminologi). Den fremmede accent vil sjældent være noget man sigter mod at beholde; man kan bare ikke 'komme af med' accenten; socialpsykologisk er dens værdi negativ snarere end positiv.

I forhold til spørgsmålet om regional variation overhovedet har en fremtid i Danmark efter at dialekterne er væk, er det på samme måde af afgørende betydning hvilke 'socialpsykologiske mekanismer' der har været og er involveret i den historiske forandringsproces der i løbet af de seneste par generationer har set danske børn og unge skifte sprogligt 'normideal' fra deres respektive lokale danske dialekter til dansk standardsprog. I den udstrækning de bevarer en regional prosodi (så man kan høre det er jysk eller fynsk eller sjællandsk eller bornholmsk), er det så fordi 'afdialektiseringsprocessen' foreløbig ikke er kommet langt nok til at det helt lader sig gøre at 'komme af med' den ikke-københavnske prosodi? Eller er det fordi de gerne vil lyde som en jyde, en fynbo, en sjællander eller en bornholmer – for at vise for alle og enhver at det er det de er? Kun hvis det sidste er tilfælde, kan vi antage at regional variation har en fremtid bygget på de sidste (prosodiske) træk med rod i dialektsamfundet. Vores holdningsundersøger på socialt makro-niveau (omtalt i Kapitel 1) tyder imidlertid ikke på at de unge knytter nogen form for positiv sociale vurdering til LOKAL aksang.

Uanset hvad forklaringen måtte være på at de prosodiske forskelle (foreløbig) lever videre når alle andre dialektforskelle forsvinder, så har vi længe antaget at det er prosodiske træk (intonation, tryk og stød) vi bruger til at lokalisere hvor folk hører hjemme (eller hvor de kommer fra) i den danske geografi. I første del af **Kapitel 5**, *Eksperimentelle sprogholdningsstudier – fra helhedsvurderinger til enkelttræk*, giver Nicolai Pharao, Tore Kristiansen, Janus Spindler Møller og Marie Maegaard sidste afsnit af fortællingen om 'dialekternes død' ved at rapportere fra et eksperimentelt studie der netop viser at det i dag først og fremmest er prosodiske træk vi bruger til at placere vores medmennesker i geografien (intonation når det gælder at placere københavnere og århusianere). I kapitlets anden del redegør forfatterne for hvordan et andet eksperimentelt studie har afsløret at udtaletrækket 'fremskudt s' giver 'bøsse'-associationer når det bruges af unge mænd der taler standarddansk med københavnsk prosodi, men ikke giver sådanne associationer når det

bruges af unge mænd der taler standarddansk med den staccato prosodi der er karakteristisk for GADE-aksangen. – Dermed danner kapitlet overgang til bogens Del 2, som redegør for studier hvor det netop er GADE-registerets heterogeniserende funktion, med dannelse af nye sproglige træk og nye sociale betydninger, der er i fokus.

Del 2

I denne del har vi samlet tre kapitler som alle beskriver sider af den ny variation i det ellers så homogene danske sprogsamfund. De tre kapitler har yderligere det fælles at de er skrevet af Jens Normann Jørgensens elever.

Jens Normann Jørgensen (1951–2013) er en af de vigtigste skikkelser i nyere dansk sprogvidenskab. Jens begyndte som fonetiker og var, under inspiration fra Lars Brink og Jørn Lund, med til at lave *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991), som står som et mægtigt monument for deskriptiv dansk udtaleforsknings. Jens udarbejdede i løbet af den periode hvor han var ansat først på Danmarks Lærerhøjskole og siden 1995 på Københavns Universitet, sin teori om *sprogning*. Teorien er et storstilet forsøg på at gennemtænke hvad sprog kan være når man ikke indlejrer det i en Herdersk nationstankegang, men i stedet tager udgangspunkt i ønsket om at kommunikere (dvs. at blive forstået) både indholdsmæssigt og som et socialt karakteriseret og identificeret individ. Ud fra sådan et synspunkt er det til rådighed værende simpelthen *sproglige ressourcer*, som først i anden omgang (om overhovedet) låner værdi og karakter fra at være ideologisk knyttet til nationalsprog, og i sidste instans nationer. Jens var aldrig gladere end når han kunne fortælle om det spontant producerede ord *Leimesteife* som 'betyder' limstift, men netop gør det på en måde som hverken kan tilforordnes tysk eller dansk.

Teorien om sprogning åbner for et kolossalt forskningsfelt, og for endnu uanede omtolkninger af allerede foreliggende sproglige 'kendsgerninger'. Dette gigantiske projekt var Jens midt i sammen med den gruppe af kolleger og elever han samlede omkring sig, på først Køge-projektet og siden det såkaldte Amager-projekt som nu er omdøbt til *Københavnstudier i Hverdagssprogning*. Amager-projektet levede i fantastisk frugtbar symbiose med Sprogforandringscentret, og dette gensidigt befrugtende samarbejde vil fortsætte på det nu indlejrede center, men det er en stadig sorg og et ufatteligt tab for os alle at det nu er uden Jens.

Skolen og hjemmet/familien har altid været centrale aktører i den konflikt mellem 'norm og variation' der altid er på sprogsamfundets dagsorden. **Kapitel 6**, skrevet af en større gruppe forskere der rummer både fastansatte lektorer, postdocer og stipendiater fra det miljø Jens Normann Jørgensen fik skabt, redegør for hvordan det store fælles projekt om hverdagssprogning i

København har afdækket det skiftende forhold mellem børnenes sproglige ressourcer og deres anvendelse af dem i skolen og derhjemme. Gruppen har med kollektiv *sproglig etnografi* – som bl.a. indebærer en betydelig bredere dataindsamling end blot sociolingvistiske interviews, og indsamling af data fra andre steder end blot skolen – konstateret at der i løbet af skolegangen på den udvalgte skole i København sker det at dansk bliver legitimeret som det eneste passende sprog at anvende – med den logiske konsekvens at der må være noget forkert ved børnenes andre sprog. Det betyder til gengæld at disse andre sprog kan bruges til at artikulere andet end skolerelevant kommunikation. Gennem analyser af forskellige typer af datamateriale vises det at børnene har mange andre sproglige ressourcer end dansk (helt uanset om deres hjemmesprog er kun dansk, eller inkluderer andre sprog som tyrkisk eller urdu), og at de kan jonglere med dem til at skabe alternativer til det ensprogede klasseværelse.

Ved siden af skolen har medieteknologien – først trykkekunsten og senere radio og fjernsyn – været helt centrale redskaber i konstruktionen af den sproglige standardisering (homogenisering af sprogsamfundet) der har præget det 'moderne' danske sprogsamfund fra og med Renæssancen/Reformationen (15–1600-tallet) og frem til i dag. Læs om Danmarks Radios rolle i den proces i Kapitel 2. Meget tyder på at den 'computermedierede kommunikation' (i de såkaldt sociale medier) der i stadig stærkere grad præger samfundet her i begyndelsen af det 'senmoderne' samfunds (globaliseringens) tidsalder, på samme måde spiller en central rolle i det der sker med sprogbrug og sprognormer – men denne gang snarere på variationens side end på standardiseringens. Ikke mindst blandt de unge i storbyens flersproglige ungdomsmiljøer sker der ting med sprogbrug og sprognormer som der (kan) reageres meget forskelligt på. Det der sker, er 'spændende og lovende' hvis man er betænkelig ved den stærke sproglige homogenisering og frydes ved sproglig variation og mangfoldighed; det er 'forfærdeligt og skræmmende' hvis man i kreativ sprogbrug og brud på etablerede normer ikke ser andet end dårlighed og forfald. Andreas Stæhr studerede dette i sit ph.d.-projekt. I **Kapitel 7, *Sociale medier og hverdagssprog***, fortæller han om resultaterne af sin forskning. Han viser at 'normativitet' spiller en central rolle i de unges Facebookinteraktioner, om end i relativ selvstændighed i forhold til de etablerede og autoritative normer for sprogbrug. Kapitlet giver eksempler på hvordan de unges egne normer bliver anvendt på Facebook, og diskuterer hvordan de unges sproglige onlinepraksisser hænger sammen med bredere registergørelsesprocesser.

Samme problemstilling behandles videre i **Kapitel 8, *Sproglige normer og sprogbrug: 'høj' og 'lav', 'os' og 'dem' i nutidens forestillede sociolingvistiske landskab***, hvor Lian Malai Madsen og Janus Spindler Møller studerer registergørelse på

basis af et mangesidigt datamateriale indsamlet blandt udskolings elever i en københavnsk folkeskole, hvor eleverne over lang tid har været fulgt ved såkaldt etnografisk observation (se omtalen af Kapitel 6 ovenfor). Deres fokus er på hvordan anvendelsen af udvalgte sproglige resurser opfattes og beskrives af de unge selv. De viser hvordan de mange metakommentarer indikerer at de unge grundlæggende opererer med to måder at tale på – som de selv kalder for 'integreret' og 'gadesprog' – og at denne modsætning bygger på værdikontraster der ligner noget vi kender fra før: 'Integreret' er socialt set en 'høj' talestil, 'gadesprog' en 'lav' talestil. De unge forstår godt hvilke samfundsmæssige konflikter som de dominerende diskurser om etnicitet og integration indgår i. Forfatterne peger på at denne modsætning mellem det 'integrerede' standarddansk og det urbane ungdomssprog meget vel kan udvikle sig til den centrale sproglige modsætning i det danske sprogsamfund efterhånden som dialekternes rolle som standarddanskens modpol udviskes mere og mere. Og de gør opmærksom på at det ikke kun er i Danmark at vi finder disse tendenser.

Del 3

Kapitlerne i Del 1 fortalte om den fremskredne homogenisering af det danske sprogsamfund. Kapitlerne i Del 2 fortalte om den spirende heterogenisering. Som nævnt indledningsvis i denne oversigt over bogens indhold har vi i denne afsluttende Del 3 samlet fire kapitler der forlænger ovenstående fortælling ud i fremtiden – ikke som et forsøg på at spå om hvordan det vil gå med det danske sprogsamfund og dets mange sproglige praksisser i fremtiden – men som en antydning af de mange muligheder og perspektiver der ligger og venter i Sprogforandringscentrets datasamling.

En datasamling som den der er opbygget ved Sprogforandringscentret, indeholder et væld af eksempler på dataindsamlingssituationer af mange slags. Det giver muligheder for at sammenligne og vurdere sådanne situationer – på mange forskellige måder – og på den måde udvikle og forbedre sociolingvistikens metoder. I sit ph.d.-arbejde fokuserede Randi Skovbjerg Sørensen på variationslingvistikens basale dataindsamlingsmetode – det sociolingvistiske interview – og benyttede data fra centret til at rette søgelyset 'den anden vej', som det fint fremgår af titlen på hendes afhandling: *Turning the spotlight: Looking at the interviewers*. Hendes specielle 'greb' bestod i at bede to af centrets rutinerede interviewere om at udpege to interviews hver – ét de huskede som et godt interview, og ét de huskede som et dårligt interview. Disse fire interviews analyserede Skovbjerg Sørensen så i detaljer for at finde frem til hvilke aspekter ved de konkrete interviewsituationer der fremkaldte

de forskellige oplevelser af at det var gået hhv. godt og dårligt. Det fortæller hun om i **Kapitel 9** *Det gode interview – og det dårlige*.

Ordbøger har vi haft i flere hundrede år. Med udviklingen af Sprogforandringscentrets talesprogs korpus har sprogforskerne – for første gang i historien – fået mulighed for at opbygge en talesprogsordbog der bygger på et stort korpus af lydoptagelser. Carsten Hansen har stået i spidsen for et sådant projekt ved centret, som han fortæller om i **Kapitel 10** *Ordbog over Dansk Talesprog (ODT) – talesprogets egen ordbog*. Hensigten er ikke at udarbejde en ordbog med en masse ord, som i de skriftsprogsbaserede ordbøger, men at skabe et supplement til disse. Foreløbig er der arbejdet med interjektioner (udråbsord) – en ordklasse som er tyndt behandlet i traditionel sprogbeskrivelse netop fordi de bruges meget lidt i skriftsproget. I talesproget, derimod, forekommer forskellige former for udråb ret hyppigt. Og Sprogforandringscentrets talesprogs korpus gør det muligt at undersøge nærmere hvordan interjektioner bruges, og om de måske udviser en mere systematisk opførsel når de undersøges på deres egne præmisser.

I **Kapitel 11** *Grammatisk variation og forandring i moderne dansk* beskæftiger Tanya Karoli Christensen og Torben Juel Jensen sig med et andet sprogligt fænomen der i betydelig udstrækning er overset eller udeladt i traditionel sprogbeskrivelse, nemlig forekomsten af grammatisk variation. Forfatterne antager at dette skyldes at sprogbeskrivelsen har haft en stærk tendens til at være normativ ud fra hvad man har fundet i skriftsproget. I kapitlet præsenterer de dels analyser af data som eksemplificerer 'den oversete variation' (ledstillingsmønstre i danske ledsætninger, og de forskellige varianter af 'generelle udvidere'), dels analyser af data som eksemplificerer grammatisk variation der ikke overses men tværtimod kommenteres og fordømmes i den offentlige diskurs (*du* vs. *man* som generisk anvendt pronomen, *sin* vs. *hans/hendes*). En væsentlig diskussion som gennemføres i kapitlet drejer sig om hvorvidt vi kan sige at grammatiske varianter er varianter af 'det samme'; er der ikke altid tale om betydningsnuancer? Forfatterne kan nok påvise systematiske betydningsnuancer ved at analysere i det store datamateriale, men finder også at sådanne betydningsforskelle mellem grammatiske varianter ikke altid er determinerende for sprogbrugen. De finder kun tendenser i brugen af varianterne, ikke kategoriske regler for brugen af dem. De finder også (mere eller mindre) social variation og forandring over tid – og afslutter kapitlet sådan: "Sproget tilbyder et væld af muligheder for at udtrykke sig – om noget, og som nogen. Også i grammatikken giver det ophav til masser af variation".

Sprogforandringscentrets opgave har været, og er, at studere sprogforandring i *virkelig tid* – fordi vi nu har mulighed for indsamle og analysere sprogbrug fra de samme mennesker som for 20–30 år siden; vi har mulighed for at

gennemføre såkaldte *panel-studier* (se afsnittet om 'Sproghistorie og samtidens variation'). I **Kapitel 12** afslutter Frans Gregersen bogen ved at vende blikket mod en anerkendt vanskelighed ved at gennemføre netop panelstudier: Hvordan kan vi være sikre på at en sammenligning mellem de to optagelser fra henholdsvis S1 og S2 lige skyldes afstanden i tid? Grunden til at det er en vanskelighed, er at individer varierer situationelt. Og da optagesituationerne kan udvikle sig meget forskelligt (se Kapitel 9), kan det jo være at den første optagelse fremkaldte én bestemt stilart, og den anden en helt anden. Vi ved fra os selv (eller også ved vi det ikke, men så ved du det nu) at vi taler forskelligt til forskellige mennesker, og at vi i løbet af en samtale med et bestemt menneske kan skifte opfattelse af vedkommende. Hvad der i begyndelsen måske var en trættende afbrydelse af en eftermiddag hvor man havde glædet sig til at slappe af foran fjernsynet, udviklede sig måske til en intens diskussion af vigtige temaer fra ens eget liv. Kapitlet redegør for hvordan Sprogforandringscentret har tacklet denne anerkendte vanskelighed ved at udvikle en såkaldt iiv-analyse. I tilgift gøres der i korte træk rede for udskrift som dataforarbejdningspraksis, og der afsluttes med nogle perspektiver for en såkaldt socio-pragmatik.

Hvert kapitel afsluttes med en 'Hvis man vil læse mere ...'-sektion, hvor vi giver forslag til videre læsning om de emner der har været i fokus i det pågældende kapitel. Den første kommer her:

Hvis man vil læse mere ...

– om Danmarks første sociolingvist Anker Jensen

Køster, Finn. 2011. Omkring Anker Jensen, Torben Arboe og Inger Schoonderbeek Hansen (red.) *Jysk, øsmål, rigsdanske mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen*. Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet. 141–152 (heri referencer til kilder og tidligere behandlinger).

– om Herders betydning for dansk sprogforskning

Diderichsen, Paul. 1968. *Sprogssyn og sproglig opdragelse*. Historisk baggrund og aktuelle problemer. Udgivet af Niels Rosenkjær. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

– om forholdet mellem dialektologi og sociolingvistik i Danmark

Gudiksen, Asgerd, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.). 2009. *Dialektforskning i 100 år*. Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. (Denne bog,

skrevet og udgivet til Afdeling for Dialektforsknings 100-årsjubilæum, giver et alsidigt billede af forholdet mellem dialektologi og sociolingvistik i Danmark).

Gregersen, Frans. 2009. Forgængere og bagmænd. Om forholdet mellem dialektforskning og sociolingvistik på og rundt om Afdeling for Dialektforskning. (Artiklen findes i ovenstående Gudiksen m.fl. (red.) på siderne 83–106).

Pedersen, Inge Lise. 1996. Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. Optrykt i: *Fra folkemål til multietnolekt – og 23 andre artikler inden for nordisk dialektologi, sociolingvistik og sproghistorie. Et udvalg af artikler fra Inge Lise Pedersen forfatterskab, redigeret af Frans Gregersen og Tore Kristiansen i anledning af hendes 70 års fødselsdag 5. juni 2009*. Oslo: Novus forlag. 2009. 84–112. (Flere andre artikler i denne store bog er relevante).

– om sociolingvistik i Danmark

Gregersen, Frans. 2009. *Københavnske sociolingvistik. Festskrift til Frans Gregersen på 60-årsdagen*. Oslo: Novus Forlag. (Bogen, der er redigeret af Tore Kristiansen, Jens Normann Jørgensen og Inge Lise Pedersen, præsenterer et udvalg af Gregersens artikler – blandt andet artiklen ”Sociolingvistikens forandringer. Indledende knæbøjninger før Projekt Bysociolingvistik eventuelt genoptages”, fra *Danske Folkemål* 41, 1999, der bærer bud om det der bliver Sprogforandringscentrets projekt).

Kristiansen, Tore and Jens Normann Jørgensen. 1998. Sociolinguistics in Denmark. *Sociolinguistica* 12. 230–250.

Kristiansen, Tore and Jens Normann Jørgensen (eds.). 2003. *The Sociolinguistics of Danish*. Thematic Issue of *International Journal of the Sociology of Language* 159.

Kristiansen, Tore og Inge Lise Pedersen. 2006. Sociolingvistik. *Nys* 34–35. 217–267 (kan downloades fra nettet: <http://www.nys.dk/issue/view/1592>).

– om sociolingvistisk forandring

Coupland, Nikolas. 2009. Dialects, standards and social change. Marie Mægaard, Frans Gregersen, Pia Quist and J. Normann Jørgensen (eds.) *Language Attitudes, Standardization and Language Change – perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*. Oslo: Novus Forlag. 27–49.

Coupland, Nikolas. 2014. Sociolinguistic change, vernacularization and broadcast British media. Jannis Androutsopoulos (ed.) *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Berlin/Boston: De Gruyter. 67–96.

– om registrering

Agha, Asif. 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

– om de projekter der indgår i Danmarks Grundforskningsfonds (nu Københavns Universitets) Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier, DGCSS eller blot Sprogforandringscentret

På centrets hjemmeside: dgcss.hum.ku.dk kan man finde gennemgange af alle projekterne.

Mere teknisk gennemgang findes (på engelsk) i: Frans Gregersen: The data and design of the LANCHART study. *Acta Linguistica Hafniensia* 41: 3–29. Artiklen ligger også på centrets hjemmeside.

– om forskningsnetværket SLICE

se <http://lanchart.hum.ku.dk/research/slice/>

og netværkets bogserie, i foreløbig tre bind

Kristiansen, Tore and Nikolas Coupland (eds.). 2011. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus.

Kristiansen, Tore and Stefan Grondelaers (eds.). 2013. *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus.

Thøgersen, Jacob, Nikolas Coupland and Janus Mortensen (eds.) (kommer i 2016). *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Style and media studies*. Oslo: Novus.

– om de to nye dialektprojekter, LaPUR og Dialekt i periferien

LaPURs hjemmeside har adressen: <http://nfi.ku.dk/lapur/>, og Dialekt i periferien ligger på <http://nfi.ku.dk/dpef>

Frans Gregersen, professor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Leder af Sprogforandringscentret 2005–2015.

E-mail: fg@hum.ku.dk

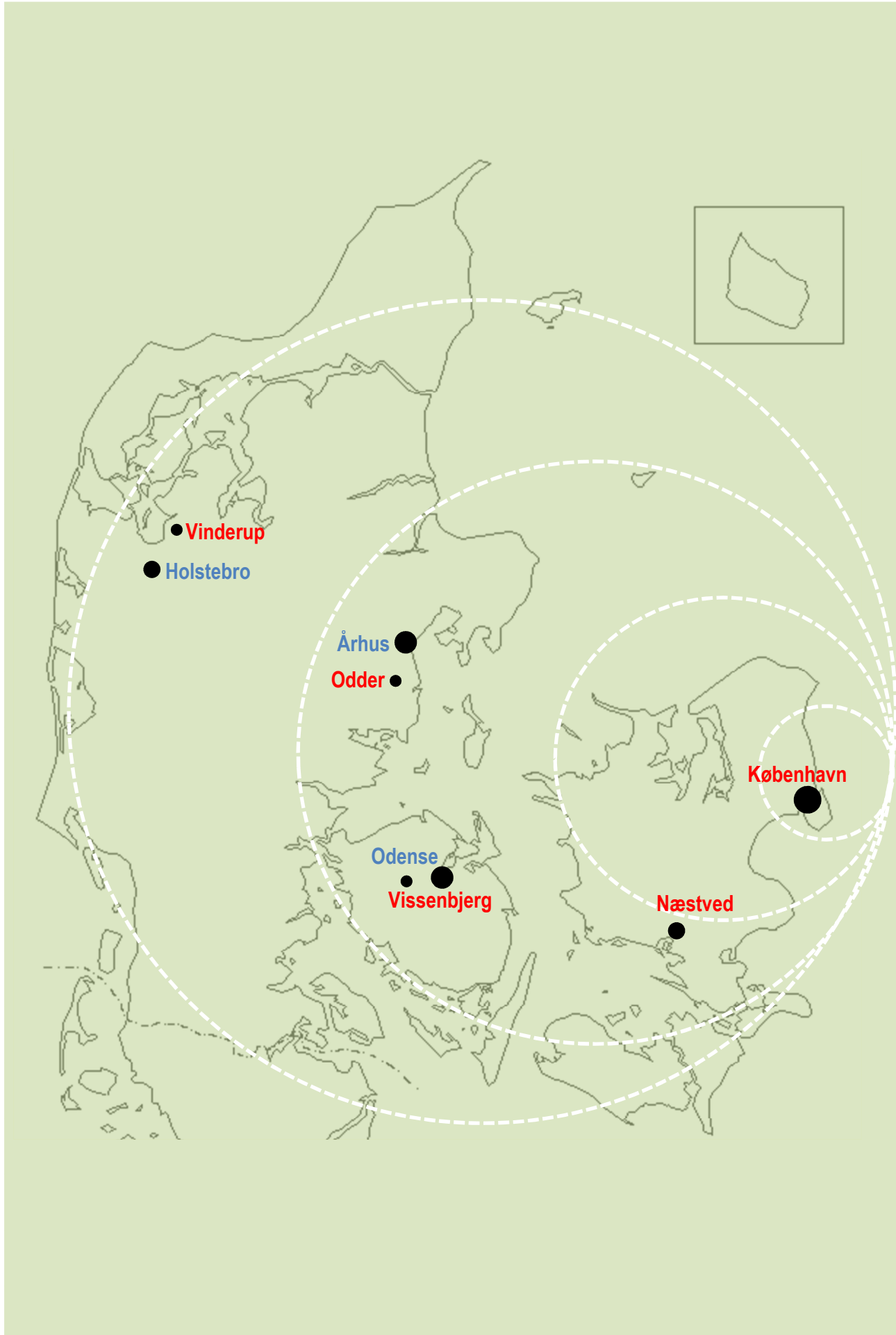
Tore Kristiansen, professor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut Københavns Universitet.

Medlem af Sprogforandringscentrets ledelsesgruppe 2005–2015. Ansvarlig for centrets sprogholdningsundersøgelser og koordinator (sammen med Nikolas Coupland) af SLICE.

E-mail: tk@hum.ku.dk

Del 1

1 Sprogforandring og sprogholdninger

TORBEN JUEL JENSEN, TORE KRISTIANSEN OG MARIE MAEGAARD

DER ER to helt grundlæggende spørgsmål ved sprogforandring som vedbliver at være på den ene side interessante og på den anden side svære at besvare for sprogvidenskaben. Det drejer sig om *hvordan* og *hvorfor* sprogforandring foregår. Det er naturligvis helt centrale spørgsmål for Sprogforandringscentret, og i dette kapitel vil vi se nærmere på hvordan og hvorfor sprogforandringer i dansk talesprog finder sted.

Vi vil tage udgangspunkt i to forskellige spredningsprocesser som illustrerer to forskellige typer af udviklinger. Den første er en dialektudtyndingsproces hvor vi fokuserer på hvordan lokale dialekttræk udskiftes med standardtræk over tid og fra generation til generation. Den anden er en proces hvor nye former spredes fra København til resten af landet hvor de fortrænger ældre former – i dette tilfælde ikke dialektale former men andre standardformer – for senere igen at aftage når brugen aftager i København. Den første udvikling er et eksempel på en typisk dialektudtyndingsproces, mens den anden illustrerer hvordan resten af landet ser ud til at reagere meget følsomt på ændringer i København.

Til sidst i kapitlet kommer vi ind på hvordan sprogholdninger tilsyneladende spiller en stor rolle for sprogforandringer i dansk, og vi diskuterer mediernes mulige indflydelse.

Sprogforandring

Modeller for sprogforandring bygger ofte på billedsprog. For eksempel kan man blive ”smittet” med et nyt sprogtræk, sprogtræk kan sprede sig ”som ringe i vandet” fra et centrum, eller træk kan ”hoppe” fra større til mindre byer. En af de mest etablerede modeller for sprogforandring er netop den sidstnævnte model der handler om både udbredelsescentrumets størrelse, størrelsen af de steder forandringen spredes til, og den geografiske afstand mellem stederne. Ideen er at forandringer ikke blot spreder sig hen over landskabet som ringe i vandet, men at de spreder sig fra større til mindre byer, for til sidst at sprede sig helt ud på landet. I Danmark ville man altså

kunne forestille sig at forandringer begynder i København for derefter at sprede sig til Århus og derefter til Ålborg, Odense osv. Ifølge denne model ville nye træk altså sprede sig til fx Århus før de nåede til fx Osted på Midsjælland, selv om Osted ligger meget tættere på København, fordi Århus er en langt større by end Osted. Vi går ikke i detaljer med modellen her, men den inkorporerer både afstand og størrelse.

Det ville være oplagt for et projekt som det vi har på Sprogforandringscentret, at afprøve modellen, men desværre gør de byer vi arbejder med, det ikke muligt at teste modellen – altså at undersøge om afstand eller størrelse er det afgørende for om et træk opnår høj grad af brug et givent sted. Med København som udbredelsescentrum gælder det for byerne i Sprogforandringscentrets primære materiale at de fordeler sig så de bliver mindre og mindre jo længere fra København de ligger, nemlig i rækkefølgen: København > Næstved > Odder > Vinderup. Dermed vil vi både ud fra en afstandsmodel (”ringe i vandet”) og en størrelsesmodel forvente at nye træk vil sprede sig fra øst mod vest i rækkefølgen angivet ovenfor. Vi kan altså ikke teste hvilken model der passer bedst, men vi kan stadig undersøge hvordan sprogforandringer spredt sig i Danmark.

De to typer af udviklinger vi undersøger, baserer sig på to former for variation – en grammatisk/leksikalsk og en grammatisk/fonetisk (udtalemæssig).

Generisk anvendte pronominer

Med et generisk anvendt pronomen (stedord) menes et pronomen som anvendes uden specifik reference til taleren, tilhøreren eller en tredje person (i ental eller flertal) men med reference til en ikke nærmere defineret gruppe af mennesker – i visse tilfælde alle mennesker. I standarddansk er det pronomen som hyppigst anvendes på denne måde, pronominet *man* (se Eksempel 1). *Man* må anses for et dedikeret generisk pronomen idet det kun vanskeligt kan anvendes med ikke-generisk reference, dvs. med henvisning til en specifik, identificerbar person.

I de traditionelle dialekter anvendes *man* kun på Sjælland mens *man* i de jyske dialekter i stedet har anvendt pronominerne *en* og *den* (se Eksempel 2). *En* anvendes dog også i standarddansk idet *man* kun kan anvendes som subjekt (grundled); hvis pronominet med generisk reference har andre funktioner i sætningen, fx objekt (genstandsled), anvendes i stedet *en* (se Eksempel 3). Vores undersøgelse har i øvrigt vist at anvendelsen af *en* med subjektsfunktion som i (2) kun ses hos informanterne fra Vinderup og selv her er uhyre sjældent forekommende.

- (1) **man** behøver bare at tage med bussen for at høre at de unge taler utrolig dårligt
- (2) skal **en** så by om æ aften sommetider så bliver der altså ikke meget tid til at # til at lave noget [tjene penge ved erhvervsarbejde]
- (3) de bad faktisk **en** om at vaske fingre hele tiden

I de seneste årtier har en generisk anvendelse af 2. persons-pronominet *du* også vundet frem:

- (4) vi oplever og udvikler os jo vildt forskelligt ikke og der dukker jo noget op nogle gange fra barndommen eller fra tidligere som **du** skal have sorteret i ikke eller helst have sorteret i ikke hh det er skægt synes jeg sådan noget
- (5) og dengang skulle man ikke nødvendigvis have studentereksamen for at komme ind på seminariet **du** kunne faktisk komme med med # der fra tredje real

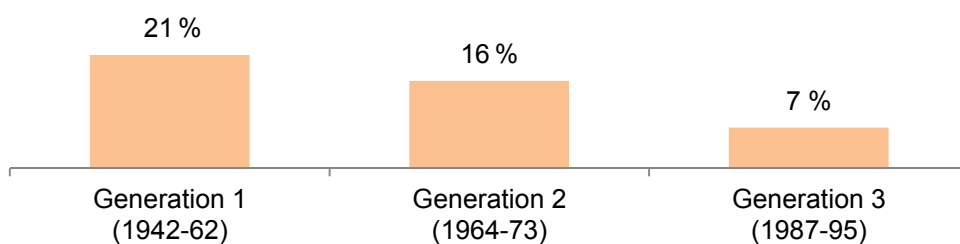
Du'erne i (4) og (5) henviser ikke specifikt til tilhøreren som i pronominets anvendelse som 2. persons-pronomen, men til en generaliseret person. I (4) er det således ikke specifikke situationer der beskrives, men generelle 'lov-mæssigheder' som ifølge taleren i lige så høj grad gælder for alle andre personer som for tilhøreren. I (5) kan tilhøreren slet ikke siges at være inkluderet i referencen på det rent faktuelle plan eftersom realeksamen var afskaffet på det tidspunkt hun gik i skole (taleren, som er væsentligt ældre end tilhøreren, beskriver forhold i forbindelse med sit uddannelsesvalg).

Det er omdiskuteret hvorvidt denne anvendelse af *du* er ny i dansk. Som det vil blive beskrevet i det følgende, er der dog ingen tvivl om at anvendelsen af *du* med generisk reference er steget over hele landet i perioden fra 1970'erne og frem. Det har derfor været oplagt at inddrage dette sproglige træk i Sprogforandringscentrets studier af hvor sprogforandringer starter, og hvordan de spreder sig i landet over tid.

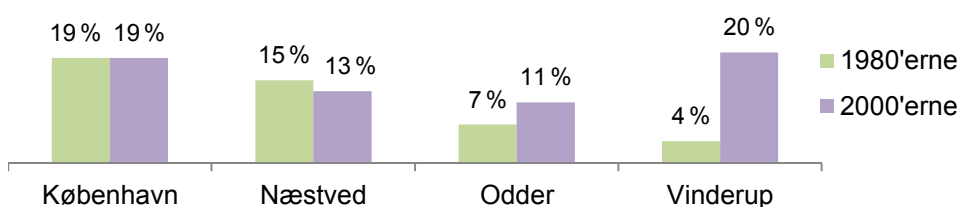
Når man skal undersøge om generisk *du* anvendes mere nu end tidligere, er det ikke nok at tælle hvor mange gange talerne anvender generisk *du*. Et højere antal generiske *du*'er i de nye optagelser sammenlignet med de gamle optagelser betyder nemlig ikke nødvendigvis at generisk *du* som sådan har vundet frem; det kunne også skyldes at talerne i højere grad i de nye end i de gamle optagelser generaliserer, dvs. taler på en måde som indebærer at de henviser til en ikke nærmere specificeret gruppe af mennesker. For at undersøge om det generiske *du* har ændret status i sprogbrugen, er det derfor nødvendigt at se bredt på anvendelsen af pronominer med generisk betydning –

og så undersøge om andelen af *du* har ændret sig. Som vi har været inde på, er der en række pronominer ud over *du* der kan anvendes med generisk betydning i dansk. Undersøgelsen har imidlertid vist at det stort set udelukkende er *man*, *du* og *en* der anvendes med generisk betydning i moderne dansk talesprog. Da *en* som nævnt stort set udelukkende anvendes til at supplere *man* i situationer hvor pronominet anvendes som objekt, behandler vi *man* og *en* som én form, og i det følgende vil vi således se på generisk anvendte pronominer som en såkaldt binær variabel: *du* over for *man/en*.

I den del af Sprogforandringscentrets korpus som vi inddrog i denne undersøgelse, er der hele 31.908 forekomster af generisk anvendte pronominer, hvoraf 16 % udgøres af pronominet *du*. Alle disse forekomster blev analyseret for en række sproglige faktorer som har betydning for valget af *du* versus *man/en* (fx om pronominet anvendes som subjekt eller ej, og om adressaten er inkluderet i referencen på det faktuelle plan). Dem vil vi ikke komme ind på her hvor fokus er på hvordan *du* spredes i tid og geografi. For at danne os et billede af det ser vi på hvordan brugen af *du* og *man* fordeles sig på tre ikke-sproglige variabler. I Figur 1 vises dette for tre generationer (inddelt efter informanternes fødselsår: 1942–62, 1964–73, 1987–95); i Figur 2 for fire optagessteder (København, Næstved, Odder, Vinderup) på to optagetidspunkter (1980'erne og 2000'erne). Kun andelen af *du* er angivet i figurene.

Figur 1: Andel af *du* i tre generationer (samlet resultat for København, Næstved, Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

Figur 2: Andel af *du* i København, Næstved, Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Ud fra beskrivelsen ovenfor ville man umiddelbart forvente en stigning i anvendelsen af *du* i perioden fra de gamle optagelser i 1980'erne til de nye optagelser fra 2000'erne, og eftersom det normalt er den yngre del af befolkningen der fører an i sprogforandringsprocesser, ville man også forvente at anvendelsen af *du* stiger med talerens fødeår. Som det fremgår af figurerne, er dette dog slet ikke tilfældet når det gælder fødeår, idet anvendelsen af *du* faktisk er væsentligt højere hos de ældre end de yngre informanter, og mht. optagetidspunktet gælder det at det kun er i Vinderup og Odder at der ses en stigning i anvendelsen af *du* fra de gamle til de nye optagelser. I optagelserne fra 1980'erne ses et tydeligt mønster: Københavnerne fører an efterfulgt af Næstved-informanterne, mens informanterne fra den vestligste lokalitet, Vinderup, bruger mindst *du*. I optagelserne fra 2000'erne er dette geografiske mønster langt mindre udpræget, og anvendelsen af *du* er næsten ens i København og Vinderup.

Vores fortolkning af resultaterne er at den øgede anvendelse af *du* startede i København, hvorfor der her ses den højeste anvendelse i de gamle optagelser, og at den herfra spredte sig til resten af landet i et tempo bestemt af afstanden til København. Der skete imidlertid det at anvendelsen af *du* toppede i København omkring tidspunktet for de gamle optagelser, mens anvendelsen af *du* i Odder og Vinderup derimod var i stigning også efter at den var standset i København, og informanterne herfra har derfor nærmet sig (Odder) eller helt indhentet (Vinderup) københavnerne i de nye optagelser (en statistisk analyse der tager højde for alle faktorerne på én gang, viser at der faktisk er tale om et fald i anvendelsen af *du* i København fra de gamle til de nye optagelser, mens den er stabil i Næstved). På et tidspunkt inden de nye optagelser har faldet i anvendelsen af *du* dog også spredt sig til Jylland; det ses af at de unge jyder – ligesom de unge over hele landet – anvender mindre *du* end de ældre.

Der er altså tale om en forandring der skifter retning enten umiddelbart før eller i løbet af den periode vi undersøger, men den vigtige pointe er at såvel stigningen som faldet i anvendelsen af den 'nye' variant starter i København og spredte sig herfra til resten af landet med en forsinkelse som synes at afhænge af afstanden. Udviklingen kan således illustreres i den abstrakte model der fremgår af Figur 3: Grafen er en model for hvordan et sprogligt træk (i dette tilfælde *du* anvendt som generisk pronomen) kan udvikle sig med hensyn til relativ brugshyppighed på forskellige steder til to tidspunkter T1 (1980'erne i dette tilfælde) og T2 (som i dette tilfælde måske ligger lidt senere end vores optagelser fra 2000'erne). København ligger i førerpositionen uanset om forandringen er en stigning eller et fald i anvendelsen af det givne træk, og det mener vi er karakteristisk for den danske

Figur 3: Model for udviklingen af brugen af et bestemt sprogligt træk over tid og sted.

sociolingvistiske virkelighed: København er Danmarks ubestridte sproglige normcentrum.

Participium-former

I moderne standarddansk/københavnsk talesprog danner verber (udsagnsord) stort set altid præteritum participium (kort tillægsform) med endelsen *-et*, altså fx *male*, *blive*, *tage* > *malet*, *blevet*, *taget* (se Eksempel 6), hvorimod en stor del af de uregelmæssige verber i mange jyske dialekter traditionelt bøjes med *-en*, altså fx *bleven* og *tagen* (se Eksempel 7 og 8).

- (6) det er mit første billede jeg har **malet** i farver
- (7) den er **bleven** noget større siden
- (8) så var de **tagen** ud til bueskydning

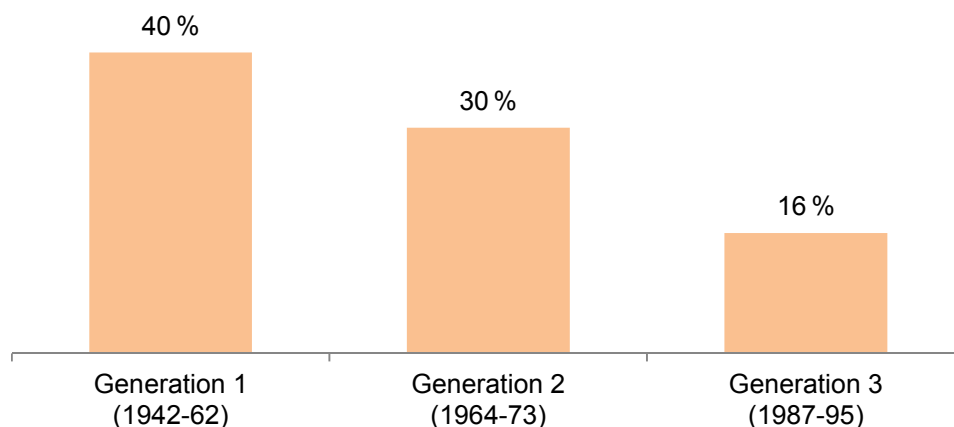
Der er ingen tvivl om at *en*-formen stadig benyttes i Jylland, men den er under pres af *et*-formen, der som nævnt bruges ved alle verber i standarddansk, og som i øvrigt også anvendes i jyske dialekter i forbindelse med de regelmæssigt bøjede verber.

Dette variationsfænomen er særlig interessant i vores sammenhæng fordi endelsen *-et* kan udtales på (mindst) to forskellige måder, nemlig med 'blødt' eller 'hårdt' d ([*əð*] eller [*əd*]). [*əd*]-udtalen er en jysk regional udtale som længe har været brugt i et stort midt- og østjysk område der inkluderer Århus og byerne i Trekantsområdet, mens [*əð*]-udtalen er københavnsk (og sjællandsk generelt). Således giver et studium af participium-former og deres udtale i Jylland også mulighed for at undersøge om *en*-formerne udskiftes med [*əð*] eller [*əd*] og dermed om der er tale om regionalisering eller standardisering når de dialektale *en*-former forsvinder. Hvis brugen af [*əd*] i Jylland rent faktisk stiger i takt med at *en*-formerne forsvinder, er der tale om regionalisering, hvilket ville være et meget interessant resultat eftersom der endnu ikke er

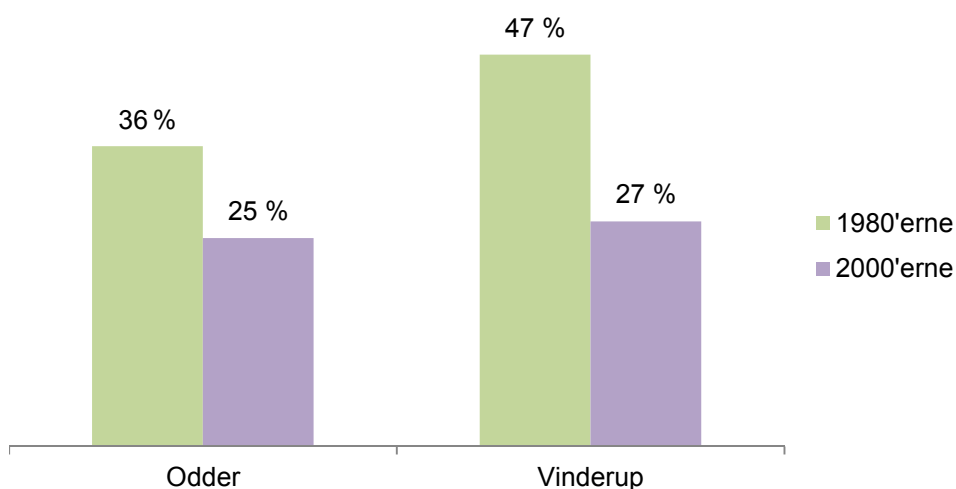
undersøgelser i Danmark der tyder på igangværende regionaliseringsprocesser. Hvis *en*-formerne (og eventuelt også [æd]-udtalen af *et*-formerne) derimod erstattes med [æð]-former, må udviklingen derimod betragtes som en standardisering med København som centrum.

Vi har undersøgt denne variation i Sprogforandringscentrets optagelser fra 1980'erne og 2000'erne i Vinderup i Vestjylland og Odder i Østjylland. I dette datamateriale har vi analyseret alle forekomster af de verber som i de traditionelle dialekter i de to områder forekommer i *en*-form. Det viste sig dog at kun 25 verber (fx *blive*, *finde*, *hjælpe*, *gå* og *skrive*) reelt forekommer i *en*-form i datamaterialet, og da det således kun er i forbindelse med disse verber at talerne har mulighed for at vælge mellem *en*- og *et*-former, er det kun de i alt 2233 forekomster af disse verber (i præteritum participium-form) der indgår i de resultater der præsenteres i det følgende. Samlet set forekommer de 25 verber kun i *en*-form i 28 % af tilfældene, og når det tages med i betragtning at en stor del af de verber der traditionelt er forekommet i *en*-form, slet ikke forekommer i denne form længere og derfor ikke regnes med her, tyder allerede dette på en betydelig afdialektisering af det sprog der tales på de to lokaliteter.

Ligesom i forbindelse med generiske pronominer blev dataene analyseret med statistiske metoder der giver et samlet billede af hvordan en række faktorer påvirker valget af den ene form i forhold til den anden. De faktorer vi inddrog, var *sted*, *optagetidspunkt*, *talerens fødeår*, *køn* og *socialklasse*, samt hvilket *verbum* der er tale om, og de viste sig alle at have betydning, men vi vil her alene fokusere på betydningen af fødeår, optagetidspunkt og sted. Figur 4 viser resultatet for de tre *generationer*, og Figur 5 viser resultatet for de fire *optagelsessteder* på de to *optagetidspunkter*. Kun andelen af *en*-former er angivet i figurerne.

Figur 4: Andel af *en*-former i tre generationer (samlet resultat for Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

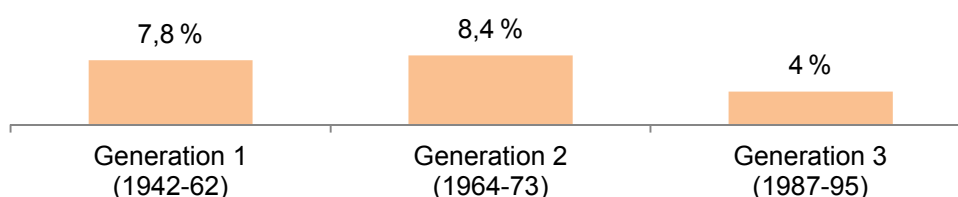
Figur 5: Andel af *en*-former i Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Som det fremgår af Figur 4, anvender de yngre talere færre *en*-former end de ældre. Det tyder på en igangværende proces hvor *en*-former erstattes med *et*-former (forskellen mellem generation 1 og 2 er reelt større end det fremgår af figuren, idet generation 1 kun er repræsenteret i Odder, mens generation 2 og 3 er repræsenteret i såvel Odder som Vinderup). Dette bekræftes når vi ser på hvordan *en*-formerne fordeler sig på optagetidspunkt. Figur 5 viser at der er sket et fald i anvendelsen af *en*-former fra 1980'erne til 2000'erne såvel i Odder som i Vinderup. Det fremgår også at faldet i *en*-formerne er betydeligt mere udtalt i Vinderup end i Odder. I 1980'erne brugte man i Odder langt færre *en*-former end i Vinderup, og Odder var således foran i afdialektiseringsprocessen (forskellen er reelt større end det fremgår af figuren, idet informanterne fra Odder, hvor generation 1 er repræsenteret, gennemsnitligt er ældre end informanterne fra Vinderup). Den mere fremskredne afdialektisering kan skyldes at Odder ligger nærmere København (og andre større byer) end Vinderup – og/eller at Odder i sig selv er en større by end Vinderup og dermed mere præget af urbanisering. I 2000'erne er der derimod ikke længere nogen forskel mellem Odder og Vinderup; anvendelsen af *en*-former ligger begge steder på et lavt niveau.

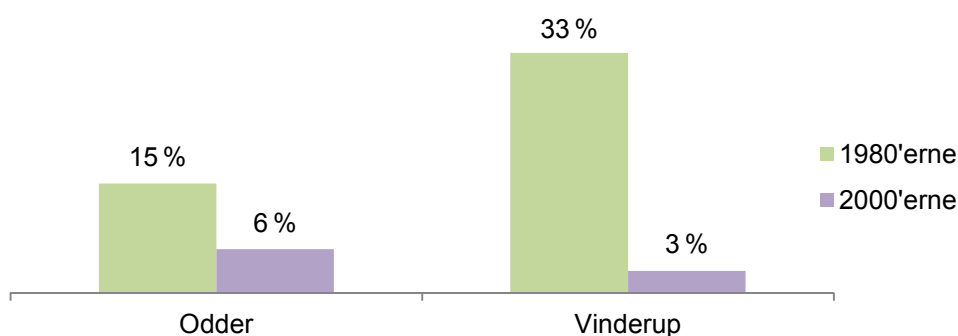
Det næste spørgsmål er hvilken udtalevariant af *et*-formen der vinder frem på *en*-formens bekostning – hvilken form skifter man til når man holder op med at bruge *-en*? Når der ses bort fra *en*-former (og også fra en helt fjerde udtalevariant hvor endelsen enten slet ikke udtales eller udtales som [ə]), udgør [əd]-former 93 % af participierne mens [əd]-former kun udgør 7 %. Dette tyder klart på at der er tale om en standardiseringsproces snarere end en regi-

onaliseringsproces når *en*-former erstattes med *et*-former. Den statistiske analyse viser endvidere at [æd]-formerne taber terræn over tid og efter alt at dømme er tæt på at forsvinde helt. Af Figur 6 fremgår det således at [æd]-former anvendes langt mindre af de unge end af de ældre (at der ikke er forskel på generation 1 og 2, skyldes formentlig at generation 1 som nævnt kun er repræsenteret i Odder). I Figur 7 ser vi at der i Vinderup sker et betydeligt fald i anvendelsen fra 1980'erne til 2000'erne, mens faldet i Odder er langt mindre; men her lå anvendelsen da også allerede i 1980'erne på et relativt lavt niveau.

Der ses altså omtrent samme mønster som i forbindelse med *en*-formerne: Odder er foran i udviklingen, men indhentes af Vinderup således at der i 2000'erne ikke længere er nogen forskel mellem de to steder.

Figur 6: Andel af *et*-former med den 'hårde' udtale [æd] i tre generationer (samlet resultat for Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne).

Figur 7: Andel af *et*-former med den 'hårde' udtale [æd] i Odder og Vinderup i 1980'erne og 2000'erne (samlet resultat for alle tre generationer).

Forandring fra københavnsk

De to udviklinger vi har gennemgået i det foregående, viser to forskellige udviklinger som dog er tæt forbundne. Udviklingen af participierne viser en helt klassisk dialektudtyndingsproces hvor de traditionelle dialektformer erstattes af københavnske/standard-former. Udviklingen af brugen af *du* vs. *man* viser tilsvarende hvordan udviklinger spredes fra københavnsk – her ikke

nødvendigvis som del af dialektudtynding men som del af en moderne talesprogsudvikling hvor træk kan gå op og ned i brug alt efter hvad der sker i københavnsk talesprog. Det er gennemgående for de udviklinger vi har fulgt på Sprogforandringscentret, at forandringer spredes fra københavnsk. Spørgsmålet er hvorfor det er sådan, og det er ikke enkelt at besvare. I det følgende vil vi komme med et bud på hvorfor sprogforandringer spredes fra københavnsk, og det handler i høj grad om *holdninger*.

Sprogholdninger

På Sprogforandringscentret undersøger vi ikke kun sprogbrug, men også sprogholdninger. Vi skelner mellem bevidst *tilkendegivne* og underbevidst *tilkendegivne* holdninger. For enkelheds skyld vil vi her blot sige *bevidste* og *underbevidste* holdninger, men det er vigtig at understrege at forskellen er af metodisk mere end teoretisk art: Det drejer sig om den forskel der eventuelt måtte være på de holdninger der fremkommer i sammenhænge hvor man er opmærksom på at der spørges til netop holdninger, og de holdninger der fremkommer i sammenhænge hvor man ikke er klar over at der spørges til holdninger. For at afdække de bevidste holdninger benytter man tit direkte metoder, hvorimod man er nødt til at benytte indirekte metoder hvis man vil afdække underbevidste holdninger. Vi har benyttet begge typer af metoder og altså undersøgt begge typer af holdninger i vores forskning.

Til den første type metode hører *dialekthitlisten*. Vi har bedt elever i 9. klasse i de fem fokusområder – København (Sjælland) og Næstved (Sjælland), Vissenbjerg (Fyn), Odder (Østjylland) og Vinderup (Vestjylland) – om at lave deres egen dialekthitliste ved at rangordne et antal navngivne måder at tale dansk på alt efter hvilken de ka' li' bedst, næstbedst, osv. Resultatet fremgår af Tabel 1. Navnet på den lokale dialekt samt nabodialekten eller sproget i den nærmeste storby var alle steder blandt de navne der skulle rangordnes. Disse er gengivet på grøn baggrund i tabellen. Navnene *rigsdansk* og *københavnsk* indgik altid – gengivet hhv. med blå og rødt i tabellen. Derudover var der et varierende antal andre navne der tilsammen kunne siges at dække sprogborgen i landet som helhed. I København, Næstved og Vissenbjerg rangordnede eleverne 7 dialekter, i Odder 10, og i Vinderup 11. Det betyder at tallene i tabellen er gennemsnit på skalaer med hhv. 7, 10 og 11 trin. (N angiver hvor mange elever der deltog).

Det gennemsnitlige resultat synes alle fem steder at være fremkommet i kraft af ét og samme princip, hvor stærk 'lokalpatriotisme' kombineres med kendskab til, og accept af, *rigsdansk*s specielle status. Således placeres navnet på ens egen dialekt i top: *københavnsk* i København, *sjællandsk* i Næstved, *fynsk*

Tabel 1: Dialekthitlister fra hvert af de 5 DGCSS-samfund: Bevidste holdninger.

København (N=135)	Næstved (N=163)	Vissenbjerg (N=54)	Odder (N=172)	Vinderup (N=81)
københavnsk	1,57 sjællandsk	1,50 fynsk	2,09 østjysk	2,26 midtjysk
3,00	2,53 københavnsk	2,67 odenseansk	2,09 århusiansk	2,53 vestjysk
3,52	3,28 rigsdansk	3,72 rigsdansk	3,54 rigsdansk	4,91 rigsdansk
4,86	fynsk	4,78 lolland-falstersk	4,14 jysk	4,48 københavnsk
5,01	5,12 fynsk	4,50 sjællandsk	5,00 nordjysk	5,57 århusiansk
5,56	5,13 jysk	5,39 københavnsk	5,02 vestjysk	5,86 østjysk
5,60	5,59 bornholmsk	6,02 bornholmsk	5,89 sjællandsk	5,95 sønderjysk
6,91			fynsk	6,73 fynsk
7,21			sønderjysk	7,09 sjællandsk
7,27			bornholmsk	8,73 københavnsk
7,63				bornholmsk
9,32				

i Vissenbjerg, *østjysk* i Odder, *midtjysk* i Vinderup. Dernæst følger navnet på sproget i den lokale storby de steder hvor der er en sådan: *københavnsk* i Næstved, *odenseansk* i Vissenbjerg, *århøusiansk* i Odder. Hvis der ikke er en lokal storby, følger i stedet den nærmeste lokale dialekt på andenplads: *sjællandsk* i København, *vestjysk* i Vinderup. *Rigsdansk* følger alle steder på tredjeplads. Dette svarer godt til hvad vi kan kalde for den 'officielle' sprogideologi, hvor lokalsproget fremhæves positivt for sin rolle i den enkeltes identitetsdannelse mens rigsdansk fremhæves positivt for sin rolle som fælles kommunikationsmiddel. I København og i Næstved overtrumfer de unges lokalpatriotisme den 'officielle' stigmatisering af *københavnsk*, men vest for Storebælt genfinder vi denne traditionelle nedvurdering af hovedstadssproget.

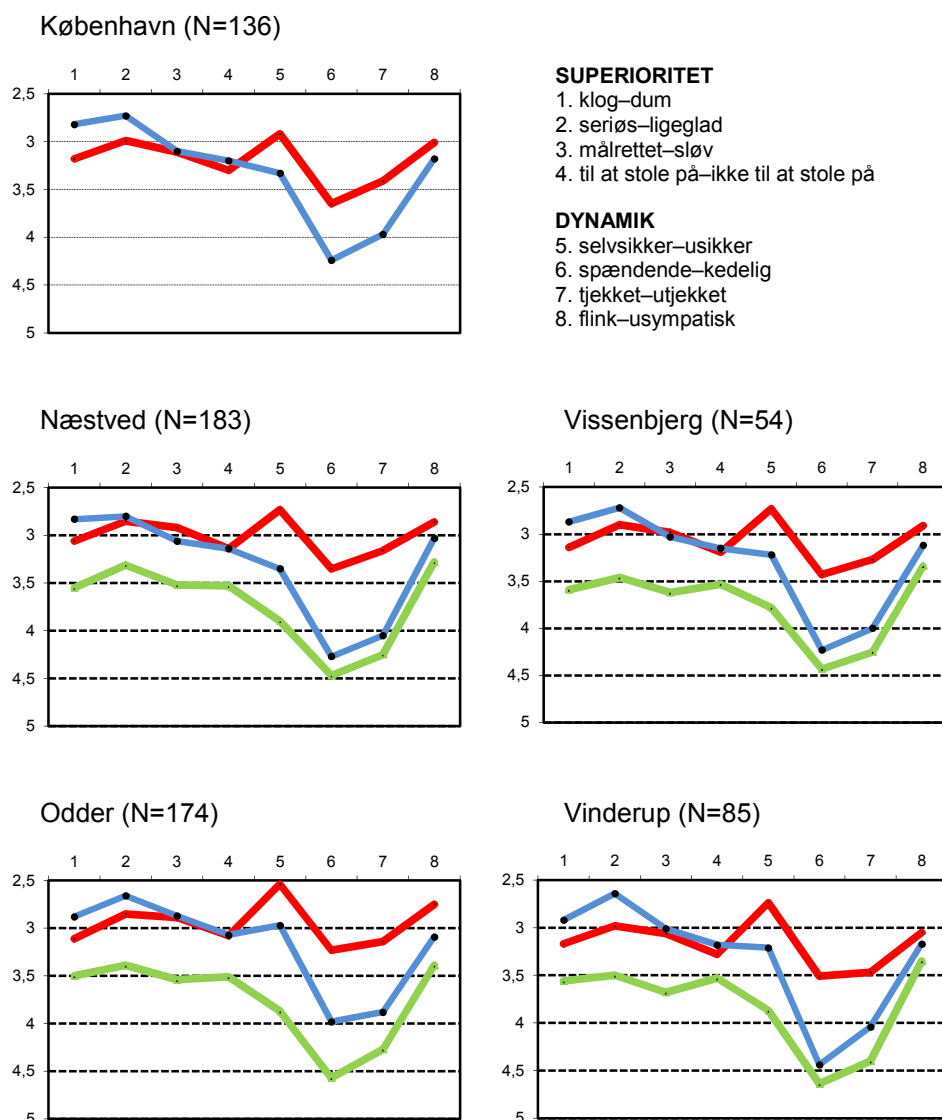
Holdningsmønstrer svarer meget dårligt til det der sker med sprogbrugen, hvor det lokalfarvede sprog er på retur mens københavnsk vinder frem. Resultaterne synes altså at vise at sprogholdninger ikke har noget med ændringer i sprogbrug at gøre, eftersom vi i studierne af sprogbrug har set at forandringerne spreder sig fra København til resten af landet – og det på trods af at vi kan se af ovenstående beskrivelser at der generelt ser ud til at herske negative holdninger over for københavnsk sprogbrug.

Det er imidlertid her de *underbevidste* holdninger kommer ind i billedet. Man kan nemlig spørge om det ikke har en betydning at de holdninger der kommer til udtryk i en sådan rangordningsopgave, er bevidst tilkendegivne: Eleverne ved hvad de er med til; de ved at de lægger sprogholdninger for

dagen. Måske ville det se anderledes ud hvis de gav deres holdninger til kende uden at være klar over at det var det de gjorde?

På Sprogforandringscentret har vi taget denne problemstilling et skridt videre i et eksperiment som vi kalder for *masketesten*. Inden eleverne lavede dialektthitlister (som omtalt ovenfor), bad vi dem om at vurdere 12 lydindspillede stemmeprøver mht. 8 personlighedstræk. Vurderingerne blev foretaget som afkrydsninger på 7-trinsskalaer med et positivt adjektiv i den ene ende og et negativt i den anden (disse adjektivpar er gengivet i Figur 8). De 12 stemmer, som alle talte i et halvt minut om det samme emne, repræsenterer tre måder at tale standardsproget på – som vi vil kalde for *aksanger*. (Stavemåden signalerer at dette drejer sig om 'hjemmegroede' måder at tale standardsproget på, til forskel fra dansk med *accent* – fx tysk, engelsk eller fransk accent – dvs. måder at tale på der skyldes 'fremmed' baggrund). Vi har en KONSERVATIV aksang (som svarer til betegnelsen *rigsdansk*), en MODERNE aksang (som svarer til *københavnsk*) og en LOKAL aksang (som svarer til det *lokale dialektnavn* i hitlisterne ovenfor). De 4 hhv. KONSERVATIVE og MODERNE stemmer var alle unge københavnere og blev brugt alle 5 undersøgelsessteder. De 4 LOKALE stemmer der blev brugt i Næstved, var fra Næstved; i Vissenbjerg var de 4 LOKALE stemmer fra Odense, i Odder fra Århus, og i Vinderup fra Holstebro. Alle de lokale stemmer var altså også unge og afveg kun svagt fra de københavnske stemmer (i form af prosodiske træk: stød i Næstved; intonation på Fyn og i Jylland). Eleverne var på dette tidspunkt ikke blevet orienteret om at undersøgelsen drejede sig om 'holdninger til dialekter', og dette gik ikke op for dem (netop fordi stemmerne repræsenterede de tre standardsproglige aksanger der dominerer i de unges dagligdag). Det vil sige at de vurderinger vi fik på denne måde, er hvad vi kan kalde for *underbevidste* holdninger, i modsætning til de *bevidste* holdninger fra dialektthitlisterne. Resultatet ses i Figur 8.

Hvad den relative op- og nedvurdering af de tre aksanger angår, er der to ting at bemærke. For det første: at LOKAL (de grønne kurver) nedvurderes på alle skalaer i sammenligning med såvel KONSERVATIV som MODERNE; dvs. at de unge alle vegne uden for København nedvurderer det sprog som i de flestes tilfælde er deres eget. For det andet: at KONSERVATIV klarer sig bedre eller lige godt som MODERNE på de fire skalaer til venstre i figurene (nummereret 1 til 4 på hver figur), mens MODERNE vurderes klart mest positivt på skalaerne til højre (nummereret 5 til 8 på hver figur). På det grundlag taler vi om to vurderingsdimensioner, som vi kalder for hhv. 'superioritet' og 'dynamik'. KONSERVATIV kan godt konkurrere når det drejer sig om 'superiore' værdier (såsom 'klogskab', 'seriøsitet', 'målrettethed' og 'pålidelighed'), men har ingen chance mod MODERNE når det drejer sig om at være 'dynamisk' ('selvsikker', 'spændende' og 'tjekket').

Figur 8: Masketestresultater fra hvert af de 5 DGCSS-samfund: Underbevidste holdninger.

Vurderinger af aksangerne KONSERVATIV (blå kurve), MODERNE (rød kurve) og LOKAL (grøn kurve). Enhederne på X-aksen er de 8 vurderingsskalaer, som på grundlag af resultatmønstret kan inddeles i 4 'superioritetsskalaer' (1–4) og 4 'dynamiksskalaer' (5–8). Værdierne på Y-aksen er gennemsnitsværdier på 7-trinsskalaer for de 4 stemmer der udgør en aksang. Lav værdi (høj placering i figurene) er mere positiv vurdering (i den forstand at 'klog' er positiv og 'dum' er negativ, osv.).

Resultaterne de fem steder er overraskende ensartede. Hvordan kan vi forklare og forstå at de underbevidste holdningsmønstre ligner kopier af hinanden på tværs af landet? Hvordan ved 9.-klasseelever i Næstved, Vissenbjerg, Odder og Vinderup hvordan variationen i københavnsk – KONSERVATIV og MODERNE – vurderes af unge københavnere? Opvurderingen af MODERNE (især som 'dynamisk' sprogbrug) er i hvert fald ikke noget de lærer i skolen. Men det må have med fælles erfaringer at gøre. Det er svært at få øje på andet end medierne som denne fælles erfaringskilde.

Ved at sammenligne resultaterne fra hhv. dialektthitlisterne og masketesten kan vi pege på to interessante forhold. Vi kan for det første pege på at den underbevidste rangordning af de tre aksanger (MODERNE > KONSERVATIV > LOKAL) vender den bevidst konstruerede rangorden på hovedet hvad *den lokale dialekt*, *rigsdansk* og *københavnsk* angår. Den underbevidste rangorden er i klar modstrid med den 'officielle' sprogideologi. Vi har altså kunnet konstatere to sprogideologiske niveauer hos de unge, og vi kan slå fast at kun det ene – det bevidste holdningsniveau – ser ud til at være underlagt påvirkning fra den offentligt tilgængelige sprogpoltiske diskurs.

For det andet kan vi pege på at de to ideologiske niveauer synes at have vidt forskellig betydning i forhold til de unges sprog. Vores resultater tyder på at sprogideologi – værdier og holdninger – spiller en rolle i sprogforandring på det *underbevidste* holdningsniveau, men er uden betydning på det *bevidste* holdningsniveau.

Hvis vi dertil antager at det er holdninger og ideologi som er selve drivkraften i sprogforandringsprocesser, er det nærliggende at forestille sig at fremtiden ser sort ud for selv den svageste form for lokalpræg i sproget. For når de unge rundt omkring i landet underbevidst nedvurderer de lokale stemmer i masketesten i sammenligning med de københavnske stemmer, er det i de flestes tilfælde deres eget sprog (standardsprog med lokal aksang) de nedvurderer.

Mediernes rolle

Som antydnet ovenfor er det nærliggende at tænke på de landsdækkende radio- og TV-kanaler som det sted hvor de unge gør sig de fælles erfaringer med sprogbrug der giver sig udslag i de ensartede *underbevidste* holdninger som vi finder i vores undersøgelser. Inden for sociolingvistikken har man imidlertid i stor udstrækning betragtet det som umuligt at medier skulle kunne påvirke talesproget. Man har ment at talesprogsforandringer kun kan ske ved ansigt-til-ansigt-kommunikation. I de senere år er der imidlertid fremkommet flere undersøgelser der tyder på at det både er muligt og almindeligt at medier påvirker talesproget. Det sker ikke på samme måde alle steder, og for alle

mennesker, men der er tydelige tegn på at sproget i medierne påvirker sproget hos mediebrugere.

Den kopi-lignende overensstemmelse mellem de underbevidste holdningsmønstre som ses i graferne i Figur 8, må nødvendigvis skyldes en nationalt ensartet erfaring med hvordan forskellige sprogbrug (skal) vurderes. Os forekommer det svært at få øje på andet end landsdækkende radio og TV som kilde til denne fælles erfaring. Det er ikke utænkeligt at de sociale medier på længere sigt vil komme til at fungere anderledes i den altid tilstedeværende konflikt mellem sproglig norm og sproglig variation. Men indtil videre betyder radio og TV meget for sprogbrug og sprogholdninger i Danmark. Og det betyder at talesproget i Danmark vil fortsætte med at udvikle sig i retning af det københavnske sprog der totalt dominerer i radio og TV. Det sker ikke fordi folk imiterer det sprog de hører i fjernsynet, men fordi de i fjernsynet erfarer hvilke sociale værdier der knytter sig til forskellige måder at tale dansk på – og dermed erfarer noget om de sprogkrav der skal honoreres hvis man vil frem her i verden.

Hvis man vil læse mere ...

– om du/man-variationen

- Beck Nielsen, Søren, Christina Fogtmann Fosgerau and Torben Juel Jensen. 2009. From community to conversation – and back. Exploring the interpersonal potentials of two generic pronouns in Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 116–142.
- Jensen, Torben Juel. 2008. Om du i betydningen 'man'. *Nyt fra Sprognævnet* 2008 (3). 1–8.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Standardisering, globalisering og lokalisering – generiske pronomener i Vinderup. Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten og Asgerd Gudiksen (red.) *I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d.5.juni 2009*. København: Københavns Universitet. 157–169.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Generic variation? Developments in the use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 83–115.

– om -en/-et-variationen

- Jensen, Torben Juel og Marie Maegaard. 2010. Hvor er bleven blevet af? Præteritum participium af stærke verber i Jylland. *Danske talesprog* 10. 34–56.
- Jensen, Torben Juel and Marie Maegaard. 2012. Past participles of strong verbs in Jutland Danish: A real-time study of regionalization and standardization. *Nordic Journal of Linguistics* 35(2). 169–195.

– om sprogholdningsstudier

- Garrett, Peter. 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 167–192.
- Kristiansen, Tore and Stefan Grondelaers (eds). 2013. *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus.
- Maegaard, Marie. 2005. Language attitudes, norm and gender. A presentation of the method and results from a language attitude study. *Acta Linguistica Hafniensia* 37. [Thematic issue: *Subjective processes in language variation and change*; edited by Tore Kristiansen, Peter Garrett and Nikolas Coupland]. 55–80.
- Maegaard, Marie. 2009. Den kvalitative sprogmaskemetode – mellem ideologi og praksis. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år*. Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. 171–196.
- Maegaard, Marie, Frans Gregersen, Pia Quist and J. Normann Jørgensen (eds.). 2009. *Language Attitudes, Standardization and Language Change – perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*. Oslo: Novus Forlag.

– om underbevidste sprogholdningers rolle i sprogforandring

- Kammacher, Loïuse, Andreas Stæhr and J. Normann Jørgensen. 2011. Attitudinal and sociostructural factors and their role in dialect change. Testing a model of subjective factors. *Language Variation and Change* 23(1). 87–104.
- Kristiansen, Tore. 2011. Attitudes, ideology and awareness. Ruth Wodak, Barbara Johnston and Paul Kerswill (eds.) *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE. 265–278.
- Kristiansen, Tore. 2015. The primary relevance of subconsciously offered attitudes. Focusing the language ideological aspect of sociolinguistic change. Alexei Prikhodkine and Dennis R. Preston (eds.) *Responses to Language Varieties. Variability, processes and outcomes*. Amsterdam: John Benjamins. 87–115.
- Kristiansen, Tore and Jens Normann Jørgensen. 2005. Subjective factors in dialect convergence and divergence. Peter Auer, Frans Hinskens and Paul Kerswill (eds.) *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 287–302.

Maegaard, Marie., Torben Juel Jensen, Tore Kristiansen and Jens Normann Jørgensen. 2013. Diffusion of language change: Accommodation to a moving target. *Journal of Sociolinguistics* 17(1). 3–36.

– om mediernes rolle i sprogforandring

Androutsopoulos, Jannis (ed.). 2014. *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Berlin: De Gruyter. (Bogen indeholder mange relevante artikler).

Stuart-Smith, Jane. 2011. The view from the couch: changing perspectives on the role of the television in changing language ideologies and use. Tore Kristiansen and Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press. 223–239.

Stuart-Smith, Jane, Gwilym Pryce, Claire Timmins, Barrie Gunter. 2013. Television can also be a factor in language change: Evidence from an urban dialect. *Language* 89(3). 501–536.

Journal of Sociolinguistics 18(2) 2014 indeholder en række debatartikler om emnet.

Læs også Kapitel 2 i denne bog.

Torben Juel Jensen, lektor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret fra dets begyndelse i 2005 først som postdoc, siden (fra 2008) som lektor i dansk talesprog. Leder af centrets arbejde med grammatisk variation og centralt placeret i korpusopbygningen, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015.

E-mail: tjuelj@hum.ku.dk

Tore Kristiansen, professor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

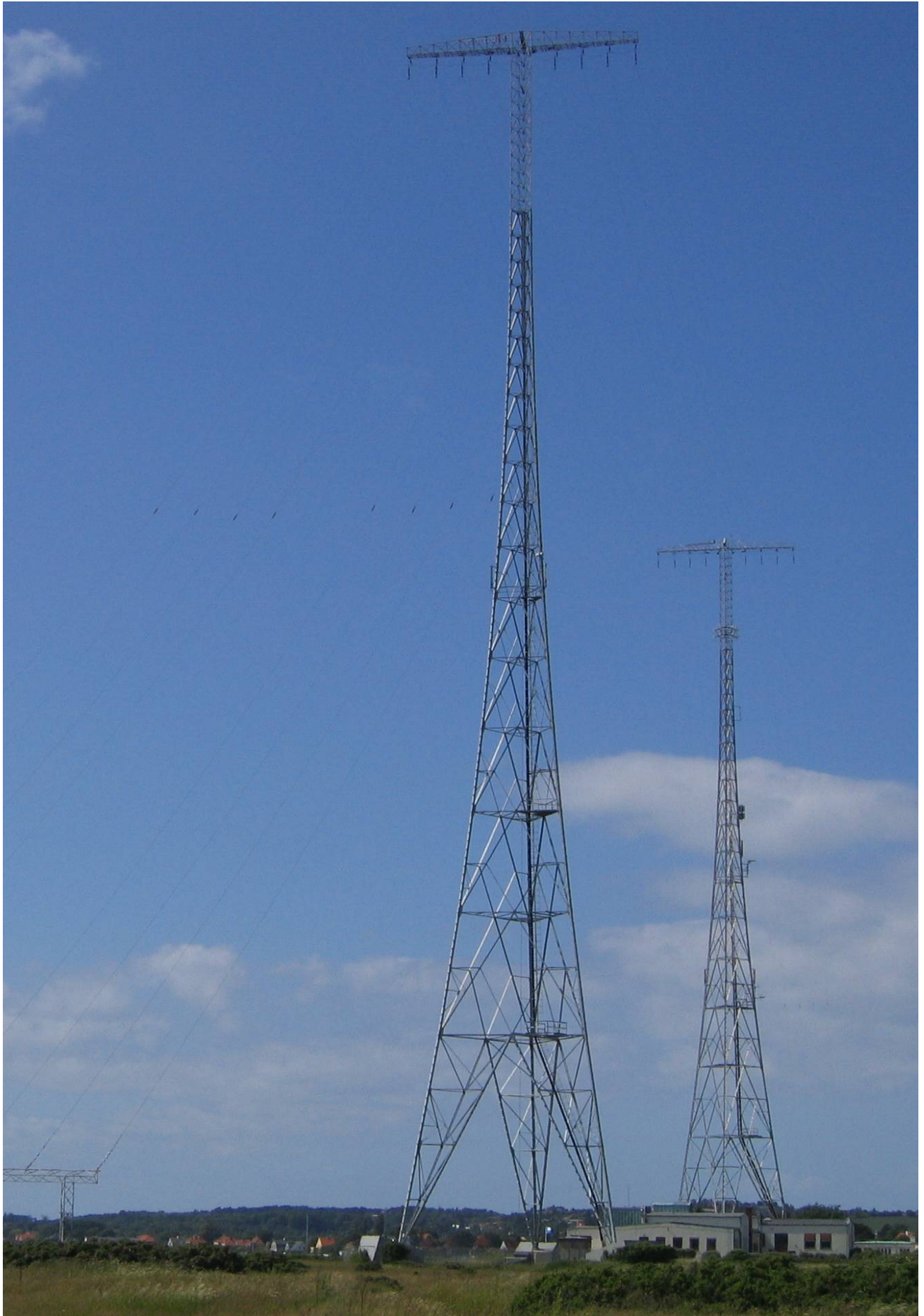
Medlem af Sprogforandringscentrets ledelsesgruppe 2005–2015. Ansvarlig for centrets sprogholdningsundersøgelser og koordinator (sammen med Nikolas Coupland) af SLICE.

E-mail: tk@hum.ku.dk

Marie Maegaard, lektor på Afdeling for Dalektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent i 2007, postdoc 2007–2010, leder af fonetikgruppen 2007–2014, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015, leder af Sprogforandringscentret fra 2015.

E-mail: mamae@hum.ku.dk

2 Danmarks Radio som sprogpolitisk aktør

JACOB THØGERSEN

UDOVER DE mange sociolingvistiske interviews og de mange gruppesamtaler som udgør kernen i DGCSS' datakorpus, har vi også arbejdet med andre datatyper for at udvide perspektivet. Blandt dem er radioudsendelser fra DR's arkiver som vi har fået adgang til gennem vores deltagelse i det nationale samarbejdsprojekt LARM (se mere på <http://larm.blogs.ku.dk>). Der er flere grunde til at radioarkiverne er interessante for at forstå dansk sprogforandring i det tyvende århundrede. En grund er at radioarkiverne indeholder talesprogsoptagelser der er ældre end størstedelen af de videnskabeligt indsamlede optagelser. DR's arkiv går tilbage til starten af 1930'erne, og allerede dengang var der en interesse for at høre gamles erindringer sådan at vi faktisk kan finde optagelser af talere der var født i 1830'erne og 1840'erne og fx havde oplevet slaget ved Dybbøl i 1864 eller den første moderne olympiade i Athen i 1896.

Men radioens optagelser indeholder ikke bare størstedelen af vores ældste lydlig kilder til dansk talesprog. DR's radio (og i senere tid også tv og senere igen også andre medieinstitutioner) har også haft en afgørende indflydelse på danskernes opfattelse af hvad der er godt og dårligt, passende og upassende sprog i officielle og uofficielle sammenhænge. Når jeg her taler om *DR som sprogpolitisk aktør*, er det denne indflydelse jeg har i tankerne. I det følgende vil jeg give eksempler på hvordan denne sprogholdningsindflydelse har fundet sted, både eksplicit (fx i form af håndbøger) og implicit (i form af det sprog man kan og kunne høre i radioen).

Idealer for dansk før DR

DR og dets ledere og medarbejdere opfandt ikke idealerne for dansk talesprog. Da DR blev grundlagt, var der allerede veletablerede ideer om hvordan dansk skulle (og især *ikke* skulle) lyde. I 1925, samme år som DR blev grundlagt, blev Viggo Forchhammer ansat som lektor i tale og sang ved Københavns Universitet. Nogle år før, i 1917, havde han udgivet første udgave af sin *Taleøvelser*. I materiale til taletræning af denne slags kan man finde indi-

rette indikationer af hvilke 'problemer' talere ansås for at have, og hvilke særlige udtalevanskeligheder dansk repræsenterer.

Der påpeges mange vanskeligheder, og der gives mange æstetiske domme hos Forchhammer, og vi kan ikke gå ind på dem alle her. Et enkelt problem som jeg dog vil nævne, er udtalen af a-vokalen. Forchhammer skriver (i 4. udg. fra 1952):

Den sædvanlige lange og stødte danske a-lyd (*tage, gade, tag, gad*) er stærkt æ-farvet [...]. Vi må vogte os for at udtale den [...] for langt fremme – for æ-agtigt – som det hyppigt høres i den københavnske dialekt. På den anden side er en for langt tilbageliggende artikulation, som man ofte hører den på teatret, hvor man vil undgå det grimme, flade a, heller ikke af det gode, da den dels lyder affekteret og udansk, dels kan give anledning til direkte misforståelser ved at opfattes som ar, så *Ane* fx bliver til *Arne* og *lave* til *larve*. (V. Forchhammer 1952: 76)

Stort set samme beskrivelse af 'det grimme, flade (københavnske) a' som dannede talere bør undgå, fandtes 20 år før Viggo Forchhammer hos en anden Forchhammer, Georg, som i sin *Udkast til en dansk artikulationslære* (1895–1898: 29) taler om to forskellige udtaler af a-vokalen: Der er dels standardudtalen, "den Udtale, den faar efter r" og dels "den mere æ-agtige, vi sædvanlig har paa Dansk, og som navnlig er udpræget i 'det Københavnske'" (G. Forchhammers anførselstegn og satiriske stavning. Det er i øvrigt påfaldende at Forchhammer udvælger netop 'københavnske' som eksempelord. Her ville vi forvente 'den udtale det får efter r' og ikke 'den æ-agtige udtale'. 'Have' eller 'dansk' ville være langt bedre eksempler. Måske er Forchhammer blevet så grebet af sin egen satire at han har glemt de sproglige fakta?).

DR, dengang Statsradiofonien, overtog tidens sprogidealer. I december 1940 blev det besluttet at nedsætte *Statsradiofoniens Sprogudvalg*, og i 1942 kom dens anbefalinger om korrekt udtale i Statsradiofonien, *Farlige Ord* (Albeck 1942). Ikke overraskende er den allerførste anvisning i bogen: "A bør holdes i tilbørlig Afstand fra æ; der skal være hørlig Forskel mellem *glade* og *glæde*, *Hale* og *Hæle*, *Palle* og *Pelle*, *kalder* og *kælder*, *Stald* og *Stel*, *Land* og *Lænd*, *Tante* og *tændte*" (Albeck 1942: 4). Lidt mere overraskende er det måske at Peder Skyum-Nielsen i sin bog om *Godt sprog* udgivet af DR i 2008 omtaler stort set samme fænomen – "A/-forureningen" som Skyum-Nielsen malerisk kalder det – i stort set samme vendinger.

På overfladen kunne det se ud som om DR's rolle som sprogpolitisk aktør var marginal: man overtog tilsyneladende bare sprogidealer som allerede fandtes og videreførte dem. Jeg tror imidlertid at det er vigtigt at bemærke hvem anvisningerne er skrevet til, og dermed hvem de kan forventes at gælde for. Viggo Forchhammer var universitetsansat tale- og sanglærer og ifølge

bogens titelblad ”Fhv. talelærer ved Det kgl. Teaters elevskole” og ”Sanglærer ved det kgl. danske Musikconservatorium”. Hans læsere var professionelle talere og sangere som formentlig har følt sig underlagt særligt skrappe krav om sproglig æstetik. Albecks bog er derimod ifølge Julius Bomholts forord: ”tænkt ikke blot som en Rettesnor for de mange, der medvirker ved Radio-udsendelser, men tillige som en populær Hjelpebog for alle, der interesserer sig for Udtalen af den danske Sprog” (Albeck 1942: 3). For Forchhammer var den æstetisk tiltalende rigsdanske udtale et krav der gjaldt sceneoptrædende talere og sangere; for Albeck var det et krav for at være en alment dannet samfundsborger.

Hvorfor har DR sprognormer?

Jeg synes det er et fundamentalt interessant spørgsmål hvorfor man i DR har fundet det nødvendigt at udbrede en bestemt sproglig norm. Hvorfor udvalgte (og udvælger) man talere med bestemte sproglige karakteristika, og hvorfor kræver man at ”der skal være hørlig Forskel mellem *glade* og *glæde*” (Albeck 1942: 4), eller i nyere tid at der ikke må være sammenfald i udtalen af *kræft* og *kraft*? Hvorfor mener man at det er et vigtigt at radioens officielle stemme taler på en særlig, og for nogle i hvert fald, tillært måde?

Det er overordentlig svært at finde svar på disse spørgsmål ved at se i officielle skrifter eller ved at tale med sproglige normgivere i DR. Kravet om at tale ’rigtigt’, og idealerne om hvad ’rigtigt’ (ikke) er, var tilsyneladende så selvindlysende at ingen har bekymret sig om at formulere dem. Men mon ikke man kan regne med at DR’s grundlæggere har haft ideer i retning af dem BBC’s første generalsekretær, John Reith, formulerede i sin selvbiografi, nemlig at statsradiofoniernes sproglige opgaver var at virke folkeoplysende:

Ingen vil benægte den store fordel der er ved en standardudtale af sproget, ikke kun i teorien, men også i praksis. Vores [dvs. BBC’s] ansvar i denne sag er indlysende: Da vi taler til en stor mængde, er det sandsynligt at fejl vil blive udbredt i langt større grad end det nogensinde før var muligt. Nu findes der for enhver som har behov for det, en mulighed for at lære ved eksemplets magt. (Reith 1924, citeret fra Schwyter 2008: 221, min oversættelse)

Uanset hvad der var årsag til at DR opsamlede og udbredte de æstetiske normer om godt rigsdansk, så er det tydeligt at det hurtigt blev accepteret og forventet at DR brugte æstetisk tiltalende rigsdansk. Faktisk var kritikken allerede tidligt så omfattende at a-udtalen fik plads i DR’s første jubilæumsbog, Breidahl og Rées *Danmarks Radio 1925-1940*. Her står der om speakers kvaliteter:

Er hans A ikke bredt nok, er der Jyder der frabeder sig 'dette flæde Københavneri', og skulde han komme for Skade at sige *Gæde* i Stedet for *Gade* rykker hele den gamle Garde ud. (Breidahl og Rée 1940: 159)

Og i 50-årsjubelæumsbogen fra 1975 er der fundet plads til et genoptryk af vittighedstegningen i Figur 1, der illustrerer problemet med speakernes flæde a'er som programdirektøren tilsyneladende vil afhjælpe.

»Vil De prøve at sige A!«
 Tegning af Herluf
 Jensenius til Berlingske
 Tidende august 1962. Tekst:
 »Medarbejderne i radio og
 TV skal have undervisning i
 bedre sprogbrug. – Af en
 forventet meddelelse i den
 danske radio: – Dæ der
 klæges en del over
 speakernes flæde udtæle æ'
 det danske sprog, vil
 programdirektør Dæhlerup
 snærest foretæge en
 undersøgelse...«

Figur 1: Vittighedstegning fra Berlingske Tidende, 1962.

Konklusion 1: DR og de fællesdanske sprognormer

Vi kan ikke bevise at DR allerede på de 17 år den havde eksisteret da Albecks *Farlige ord* udkom, havde nået at have en altafgørende rolle i udbredelsen af de standardiserede sprognormer, sådan at 'almindelige' danskere følte sig underlagt samme æstetiske normer som scenekunstnere, men jeg tror det er sandsynligt at den havde det. Også før DR kunne man (formentlig) i alle kroge af Danmark støde på (kendskab til) rigsdansk. Præster havde været via universitetet i København for at få deres uddannelse, og det er sandsynligt at metropolens normer om 'dannet' og 'bondsk' sprog smittede af på dem, sådan at de også i provinsen har talt et mere 'københavnerfint' (eller rigsdansk) talesprog. Derimod tror jeg at det er sandsynligt at rigsdansk i det omfang det har fandtes uden for København, har haft karakter af klassesprog for en mindre gruppe af befolkningen a la det skel vi finder i Forchhammers mål-

gruppe: Rigsdansk var for en særlig gruppe af offentlige talere, ikke for den almindelige dansker. Den daglige påvirkning med rigsdansk som radioen fra 1925 udsatte lytterne for, kan imidlertid have bevirket en ændring af den symbolske værdi af rigsdansk: I stedet for at betyde 'en eksklusiv elites sprog' spredtes (måske) den symbolske værdi som rigsdansk havde blandt borger-skabet i København, nemlig 'sprogformen som man bruger til behandlingen af seriøse spørgsmål'. (Dog skal det bemærkes at Inge Lise Pedersen i en artikel beskriver hvordan rigsdansk bredte sig i Jylland allerede i løbet af 1800-tallet som en konsekvens af at København udviklede sig som det eneste politiske og kulturelle centrum i Danmark).

I løbet af det 20. århundrede er DR ansvarlig for at udbrede og opbygge ideen om én talesprogsnorm som står over alle de andre, sammen med standarder for hvad denne norm er, og hvordan den lyder. Normen er ikke opfundet af DR, men jeg tror ikke at det er sandsynligt at den ville være nået så bredt ud i det danske sprogsamfund som den er, uden DR. Havde det ikke været for den daglige adgang til talt rigsdansk (og de symbolske værdier knyttet til rigsdansk), er det ikke sandsynligt at rigsdansk ville være spredt som udtalenorm til stort set alle danskere; og den daglige adgang kræver tekniske virkemidler til spredningen af talesprog, som simpelthen ikke fandtes før DR.

Her kunne historien om DR som sprogpolitisk aktør ende, men jeg tror en mere komplet forståelse af spørgsmålet kræver at man også undersøger hvilke implicitte normer DR *faktisk* spredte. En ting er nemlig at sige hvordan talere i radioen skal tale, noget helt andet er hvordan de faktisk talte.

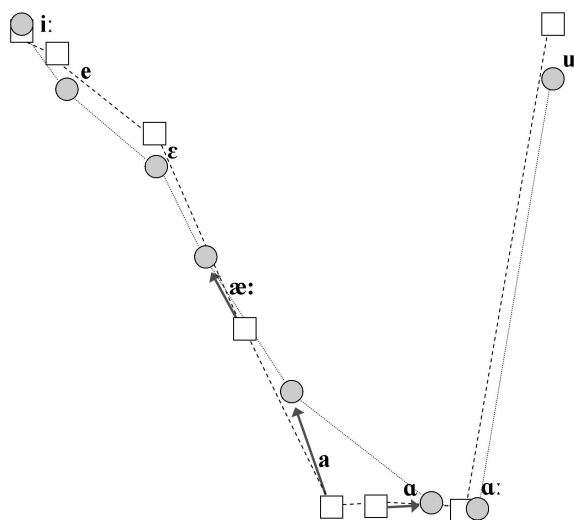
Udtaleændringer i Radioavisen fra 1950'erne til 2000'erne

Hvis der generelt er en forventning om at DR bruger et talesprog der er mere ufejlbarligt end andres, så gælder denne forventning i endnu højere grad for Radioavisen/Pressens Radioavis. Hvis man vil have et billede af om DR's medarbejdere talte efter de angivelser de blev præsenteret for, eller om der skete ændringer over tid, er radioaviserne særligt interessante data. For at undersøge forholdet mellem teori og praksis, udvalgte jeg ca. 7 timers oplæsninger der spænder over perioden 1956–2010. Der optræder i alt ca. 41 talere, heraf 5 kvinder.

For hver taler måles de to første formanter, F1 og F2, i de fire a-variable (a) *Hanne*, (æ:) *bane*, (α) *lappe*, (α:) *larne*, samt fire vokaler der bruges som referencer for a'erne, nemlig (i:) *Lise*, (e) *pille*, (ɛ) *Pelle*, og (u) *pulje*. Formanter er et akustisk udtryk for forskellige vokalkvaliteter. (For nærmere beskrivelse af proceduren, se Thøgersen (2013)). De to første formanter giver en rimelig beskrivelse af de hørte vokalkvaliteter. Til sammenligningen af radioavisoplæ-

serne over tid benyttedes *normaliserede* formantmål. Det vil sige at hver talers formantmål justeres sådan at der kan sammenlignes på tværs af talere. Normalisering er en form for normalforskydning og skalering af den enkelte talers vokalrum sådan at forskelle på grund af fx fysik udraderes. Hvis man ikke normaliserer data, vil målene give nogle systematiske fortegnelser. Bl.a. har kvinder normalt højere formanter end mænd fordi de alt andet lige har mindre munde og halse, og andelen af kvinder i en stikprøve ville derfor forskyde gennemsnittet. Efter at formantmålene er normaliseret, kan der beregnes gennemsnitlige F1/F2-værdier per vokal per årti, og disse kan plottes i et x/y-koordinatsystem med F2 på y-aksen og F1 på x-aksen. Når akserne spejles sådan at laveste værdier er øverst og længst til højre, fremkommer der et rum som ligner det kendte kardinalvokalsystem (se fx Grønnum 2005:109 og 268). Alle normaliseringer er lavet med NORM (Thomas & Kendall 2012).

I Figur 2 kan man se hvordan Forchhammers 'æ-agtige' (a) og (æ:) har udviklet sig i perioden fra 1950'erne til 2000. De hvide firkanter repræsenterer den normaliserede vokaludtale hos radioavisoplæsere i 1950'erne. De grå cirkler repræsenterer tilsvarende oplæsere fra 1990'erne. For overskuelighedens skyld præsenteres kun disse to historiske nedslag i sammenligningen. Havde man præsenteret de mellemliggende årtier eller de nyeste år, ville de have vist en stort set jævn udvikling.

Figur 2: Vokalforskydninger i radioavisen 1950'erne–2000'erne. Grå cirkler markerer udtalen i 1990'erne, hvide firkanter udtalen i 1950'erne.

Man ser at vokalerne (i:), (e), (ɛ) og (α:) stort set er uændret over de 50 år. De største forskydninger sker derimod med (a) og (æ:), henholdsvis den korte og den lange variant af præcis den vokal som udtalevejledninger fra G. Forchhammers i 1890'erne til Skyum-Nielsens i 2000'erne advarer mod at hæve. Det korte (a) er hævet så meget at det moderne (a) mere ligner 1950'ernes (æ:) i artikulationssted (man vil stadig kunne høre forskel på de to pga. længdeforskellen). Samtidig er (α) rykket tilbage så der i 1990'erne stort set ikke er forskel i artikulationssted på kort (α) og langt (α:).

Det er påfaldende at sammenligne disse vokalforandringer med de anvisninger om (vokal)udtale som DR eksplicit formidler. Hvor den eksplicite norm er slående stabil fra Forchhammer til Skyum-Nielsen og siger at unge (københavnere) udtaler (a)/(æ:) forkert, så er den implicite udtalenorm som radioavisoplæsere faktisk følger, alt andet en stabil. Hver generation af radioavisoplæsere udtaler (a) og (æ:) mere hævet, mere æ-agtig, end den foregående generation – i direkte modstrid mod anvisningerne. Hvad der for mig er endnu mere slående, er at ingen formentlig på noget tidspunkt har opfattet netop radioavisoplæserne som unge eller 'sjuskede' sprogbrugere. Tværtimod har de til hver en tid repræsenteret en konservativ og alment acceptabel norm. Normen har bare gradvist ændret sig sådan at konservativt i fx 1980'erne ville have været 'grimt' og 'fladt' i 1950'erne.

Når det nu viser sig at radioavisoplæserne ikke følger de officielle korrekthedsnormer, hvad er det så for normer de følger? Hvad er det med andre ord for sprognormer der får dem til gradvist at ændre deres udtale i retning af det forhadte 'flade a'? Jeg tror der er sket det som den britiske sprogforsker Nikolas Coupland kalder for en *sociolingvistiske forandring*, dvs. en forandring hvor ikke kun brugen af en socialt betydningsfuld variabel har ændret sig, men hvor også den sociale betydning af variabelen har ændret sig. For at foregribe konklusionen, så tror jeg at det forkætrede flade a er gået fra at have en alment kendt social betydning 'københavnsk arbejderklasse' til i dag kun at have den betydning for et fåtal af fortrinsvis gamle mennesker. Omvendt er det gamle 'korrekte' a gået fra at have den sociale betydning 'dannet' og 'seriøs' til i dag at betyde 'gammelt', 'stift', 'autoritært' osv. Noget af det mest interessante, og samtidig uhåndgribelige, i denne udvikling er at DR ikke blot udnytter de ændrede sociale betydninger, men at de også med deres brug er med til at ændre disse. En af de væsentligste grunde til at (det der tidligere opfattedes som) fladt a i dag opfattes som 'normalt', er netop at det er allestedsnærværende – selv i Radioavisen findes det ... Det ændrer ikke ved at man kan pege på hvordan DR kan have udnyttet sociale værdier som tidligere fandtes, til at vise deres institutionelle image som jeg vil beskrive nedenfor.

Medieidealer og sprogidealer

Det er min påstand at ikke kun 'rigsdansk' og 'hævet a' har ændret social betydning, det samme har Radioavisen selv og hele DR/Statsradiofonien.

Da DR blev grundlagt i 1925, var det tydeligt at det var en national institution der skulle virke til folkets opdragelse. I jubilæumsbogen fra 1940 skriver daværende statsminister Thorvald Stauning i forordet:

Statsradiofonien anlagdes paa at faa forbindelse med alle Hjem i Landet og i Virkeligheden med mange Millioner Hjem uden for Landets Grænser. Ministeriet [for Offentlige Arbejder] ydede sin Indsats. Rigsdagen tog sin Beslutning, og der skabtes en Statsinstitution, fri for al Spekulation, Reklame og privat Interesse, en Institution alene beregnet paa at yde sin Tjeneste for Landet og Folket og som Bindeled ud til Verden. (Statsminister Thorvald Stauning i Breidahl & Rée 1940: 5 f.)

Det er tydeligt at radioen her opfattes som et nationsbyggende instrument. Det skal sikre adgang til "alle hjem", og radioen skal yde sin tjeneste "for landet og folket". Det er oplagt i denne sidste hensigtserklæring at se dels et nationalt projekt – radioen skal sikre folkets støtte til nationalstaten – dels et folkeopdragende projekt – radioen skal danne folket. Udsendelsernes indhold skal ikke defineres af kommercielle interesser, men af pædagogiske idealer om hvad der gavner folket og staten.

I den public service-kontrakt som DR i dag er underlagt, er formuleringer i høj grad overtaget fra de stiftende tekster. Der tales stadig om at "DR er uafhængig af økonomiske, kommercielle og politiske interesser og udgør en uundværlig del af den demokratiske debat" (Kulturministeriet 2013: 2). Men ser man i daværende kulturminister Per Stig Møllers mere personlige forord til public service-kontrakten for 2011–2013, ser man alligevel en ændret opfattelse af DR's rolle og funktion:

Netop i en tid, der er mere fragmenteret end nogensinde før, hvor vi bruger flere medier end nogensinde før og henter vores informationer og oplevelser ind fra langt flere kilder end nogensinde før, er der brug for at vi også får tilbudt en fælles platform. [...] Denne platform skal naturligvis være bred. Der skal være plads til det specielle, til det krævende, det brede, det lette og det lettilgængelige. Der skal være plads til både bredde og "niche". Uden bredde svinder interessen for licens-kanalerne ind og dermed svækkes netop muligheden for at bringe os sammen om de samme informationer og oplevelser. Uden "niche"-produktioner forsvinder berettigelsen for disse kanaler. (Kulturminister Per Stig Møller, i Kulturministeriet 2010)

Synet på DR er her fundamentalt anderledes end hos Stauning. For det første er DR ikke et monopol, men en radio/tv-udbyder i konkurrence med alverdens andre udbydere. Udvalget af udsendelser handler derfor ikke så meget om hvad 'folket' har gavn af, men af hvad forbrugeren efterspørger. Det er tydeligt at der er en arv fra den klassiske, dannende opfattelse af medierne: DR skal ikke bare tilbyde det samme som alle andre medieudbydere, men pga. sin særlige position som (semi-)statslig også tilbyde produkter som ikke ellers findes på markedet – hvis DR ikke tilbyder 'niche'-produkter (uden bred seerinteresse), er der ingen grund til at den skal være afgiftsfinansieret. Vi ser altså et levn af det nationsbyggende og folkeopdragende projekt, men vi ser også at dette projekt skal afvejes med et populært krav om 'bredde'. Møllers argument er at det er konkurrencen der gør at man må tilbyde 'bredde' for at tiltrække medieforbrugers opmærksomhed. Men hvorfor, kan man spørge sig selv, er det dannende, 'nichen', ikke tiltrækkende i sig selv? Hvorfor konstrueres 'det dannede' radio/tv som et indhold som folk i virkeligheden helst er fri for og nærmest skal lokkes til med 'bredde'-programmer? Svaret ligger måske latent i Stauning-teksten: Kun et statsmonopol "fri for al spekulation, reklame og privat interesse" er i stand til at opretholde den paternalistiske ide at *man* ved bedre – eller sådan bliver opfattelsen i hvert fald efterhånden som monopolet nedbrydes. DR's traditionelle idealistiske forståelse af det nationale og folkedannende mediemonopol bliver opfattet som gammeldags, elitært, bedrevidende og nedladende i mødet med nye medieudbydere som ikke har nogen begrænsninger på at give forbrugerne hvad de vil have, til fordel for "spekulation, reklame og privat interesse".

Jeg tror at denne ændring af opfattelsen af mediernes rolle i samfundet og den dertil hørende opfattelse af medieinstitutioners image hænger sammen med den sociale betydning af 'hævet a' – og jeg undlader bevidst at kalde det for 'fladt a' i denne sammenhæng, for 'fladt a' er en social betydningskategori mens 'hævet a' er en bestemt udtale af (a)/(æ:). I nogles ører kan 'hævet a' være 'fladt a'. I andres ører er det måske blot 'almindeligt a': I 1950'erne havde 'hævet a' den sociale betydning 'folkeligt københavnsk' på en måde som ikke stemte overens med Radioavisens og DR's folkeopdragende image. I Staunings Statsradiofoni forventede man ikke at høre folkelig udtale, men at høre forbilledlig udtale. Op igennem 70'erne og 80'erne havde 'hævet a' måske stadig denne betydning 'folkeligt københavnsk', men nu var billedet mere overensstemmende med Radioavisens image. Man så ikke længere sig selv som folkeopdrager, men som formidler af oplysning til kritiske masser. Fra samtiden er det klart at der var ophedede diskussioner af mediernes rolle som folkeopdragerer kontra kritiske oplysningsformidlere – for eksempel i form af Erhard Jacobsens udfald mod 'DR's røde lejesvende'. Lige så klart er det at 'det flade a' var genstand for megen ophidselse. Det ser man fx i at Moders-

mål-Selskabet dannedes i 1979 med det eksplicitte mål at rette op på unges vokaludtale.

I takt med at 'hævet a' bliver integreret i rigsdansk (det vil bl.a. sige at det kan høres i Radioavisen), mister det for opvoksede generationer sin sociale betydning af arbejderklasse. Nu er det bare normalt (= dansk som man kan høre det i Radioavisen). Det markerede og symboliserede træk mister sin symbolske betydning i kraft af at blive brugt og dermed ikke længere være markeret. Samtidig, tror jeg, sker der en ny værditilskrivning til det der var 'almindeligt a', som kommer til at betyde ikke bare 'gammelt', men også 'bed-revidende', 'autoritært' osv., altså præcis det image som DR gennem 1970'erne og 1980'erne forsøgte at lægge af sig.

Nye betydninger af 'almindeligt a'

Den nye værditilskrivning som jeg her foreslår – altså at det der var 'fladt arbejderklasse-a', i dag er almindeligt, og det der var almindeligt, i dag er 'autoritært' og 'paternalistisk' – ser vi eksempler på i dagligdagen i sproglige udtryk der trækker på det man kunne kalde *gammel nyhedsstil* med en eller anden symbolsk, humoristisk, effekt for øje, fx i satire eller i reklamer.

Som et eksempel på denne symbolske brug af gammel nyhedsstil har jeg set på satireprogrammet *Selvsving* på DR's P1 som i en årrække havde det faste indslag *Ugerevyen* der trak på symbolske forestillinger om netop ugerevyer – altså nyhedsfilm der vistes før biografier i 1930'erne og 1940'erne. *Ugerevyen* bruger visse radiodramatiske træk for at iscenesætte sig som 'gammel nyhedsfilm'. Indslaget indledes med en fanfare og deklamationen: "Dansk Radiofonisk Selskab præsenterer Ugerevyen". Tankerne kan ledes hen på filmselskabers introer. Lyden er udpræget dåseagtig, som man forestiller sig en rejsegrammofon eller lignende. Den samme klanglige kvalitet ligger over hele indslaget for at give indtryk af noget gammelt. Selve indslaget er arrangeret som en række oplæsninger af korte 'nyhedshistorier'. Oplæsningerne, ved skuespilleren Lars le Dous, er komponeret sammen med to lag af montagelyde, dels den karakteristiske klikken fra en filmprojektor, dels underlægningsmusik som vist nærmest kan beskrives som kabaretmusik eller let swingjazz. Begge disse montagelag er behandlet med den samme begrænsning i frekvensgang som giver dem en dåseagtig klang (hvilket for filmprojektoren faktisk er lidt underligt, for sad man i en faktisk biograf i 1930'erne, ville resten af lyden måske nok være under vore dages standard, men filmprojektorens klang ville være naturlig ...). Oplæsningerne, kernen i satiren, er ofte nutidige politiske sager, eller det kan være mere sladderjournalistiske historier om kendtes liv. Fælles for dem er at også de med ordvalg, syntaks og udtale imiterer noget gammelt. Effekten af denne 'læse moderne nyheder som om

de var gamle'-stil kan diskuteres. Dels, tror jeg, bagatelliserer det nyheden: Set på afstand kan vi måske godt se at historien er smålig og lidt latterlig. Den samme effekt understreges af at ordvalget af og til er sensationspræget. At berette om små politiske skærmydsler i sensationspressens ord, medvirker måske også til latterliggørelsen.

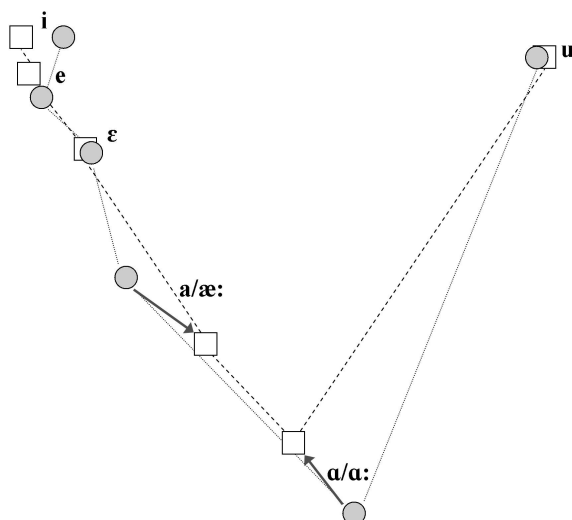
Som et eksempel på en nyhedshistorie er her historien om Dansk Folkeparti-politikeren Mogens Camre. Med til historien hører det at Mogens Camre har været sigtet for overtrædelser af racismeparagraffen, men ikke retsfulgt pga. parlamentarisk immunitet.

Og så til Mogens Camre der alligevel ikke vil i Folketinget, men foretrækker at blive i Europaparlamentet. Først forklarede hr. Camre sig med at valget kom før han ventede det, men nu undskylder han sig med at den forklaring var en løgn; dog understreger han at det var en hvid en af slagsen, og enhver ved at sådan en er mere ærlig end en sort. Det er tæppehandlerlogik for burkahøns. (Selvsving, DR-P1, 16. november 2007)

For diskussionen her, om DR's rolle som sprogpolitisk aktør, er det vigtigste naturligvis *sproget* og måske især udtalen. Lars le Dous og, må vi da tro, hans lyttere har visse forestillinger om hvilke udtalemæssige træk der har samme sociale betydning som de øvrige træk der skaber illusionen om gamle nyheder. Når han imiterer gamle nyhedsoplæsere, er der med andre ord visse træk han ændrer – visse træk som 'betyder' gamle nyheder. Ved at sammenligne Lars le Dous som oplæser af Ugerevyen med andre sprogprøver af Lars le Dous, i dette tilfælde hans arbejde som DJ i 1990'erne, kan vi få en indikation af hvilke træk der betyder gamle nyheder, med de associationer det fører med sig.

Sammenligningen i Figur 3 er i grove træk sammenlignelig med vokalgrafen i Figur 2, dog er den lidt simplificeret idet de korte og de lange varianter af de to a'er er slået sammen. Her skelnes altså i målingerne ikke mellem (a) og (æ:) og mellem (ɑ) og (ɑ:).

Vi så ovenfor at (a) og (æ:) begge er flyttet markant opad hos de sidste 50 års radioavisoplæsere. Det er markant, omend måske ikke overraskende, at Lars le Dous 'rekonstruerer' denne forandring når han laver gammel nyhedsstil. Hans 'naturlige' vokalsystem som DJ ligner vokalsystemet fra nyhedsoplæsere fra 1900'erne, mens han når han imiterer gamle nyheder, sænker sit (a)/(æ:) om end ikke så voldsomt at hans vokalsystem ligner nyhedsoplæsere fra 1950'erne. Samtidig hæver han sit (ɑ)/(ɑ:), en bevægelse som måske kan ses som hans rekonstruerede modtræk mod den tilbagetrækning af især kort (ɑ) som vi ser i radioavisen over tid (se Figur 2). Den centrale pointe er at

Figur 3: Udtaleændringer
i imitation af gammel
nyhedsstil.
Grå cirkler markerer
DJ-stil fra 1990'erne,
hvide firkanter "gammel
nyhedsstil" fra 2007.

Lars le Dous laver visse systematiske udtaleændringer når han læser *Ugerevyen*, at disse udtaleændringer berører vokallyde der beviseligt er i bevægelse i løbet af den tidsperiode som han forsøger at rekonstruere, og at hans ændringer svarer ret godt til de forandringer vi så i de historiske radioaviser. Men vigtigst af alt er at når han laver disse ændringer af sin udtale, så er det genkendeligt for lytteren som en reproduktion af et kendt repertoire, og det er omgærdet med visse symbolske betydninger. *Ugerevyens* a er måske nok (mere eller mindre) '1950'ernes almindelige a', men sat ind i en moderne kontekst i et 'gammelt' indslag i et program fra 2000'erne, er dets betydning alt andet end umarkeret. '1950'ernes almindelige a' (dvs. Dous' sænkede a) er ikke længere upåfaldende, men er markeret gammelt og morsomt, bl.a. fordi det trækker på fælles forståelser af gamle medienormer, nemlig monopoltidens.

Flere af de personer jeg har spillet klip af *Ugerevyen* for, nævner at oplæsningen lyder 'officiel', 'autoritær' og endda 'militaristisk'. Præcis hvordan dette medvirker til at skabe den humoristiske effekt, er svært at få greb om, men afvigelsen og de træk der markerer at vi er inde i en satirisk stil, må nødvendigvis være relativt kendte for lytteren. Hvis de ikke var bekendte med *gammel nyhedsstil* som et humoristisk repertoire, ville de blot høre nyhedsoplæsning, eller måske nyhedsoplæsning med tilfældige tilsatte lydeffekter. De nye betydninger *skabes* altså ikke ud af ingenting i situationen, men må nødvendigvis foreligge som et betydningspotentiale for at den satiriske indramning virker. Men registret og associationerne forstærkes for hver gang stilen bruges. Der-

for bliver andre betydningsbærende systemer end udtalen (fx musik og lydefekter, ordvalg og syntaks) også så relevante. Hvis man med andre træk kan vise hvilke symbolske associationer man forsøger at fremdrage, kan man styrke associationen mellem disse symboler og udtalestilen.

Konklusion 2: DR som sprogpolitisk aktør

Det ser ud som om vi må modificere konklusionen ovenfor: DR spreder ikke bare rigsdansk (selvom det måske nok i det store billede har været den vigtigste effekt). Rigtigere er det nok at sige at DR medvirker til at afgrænse og sprede *registre* med visse sociale værdier sådan at alle danskere i dag forbinder samme værdier med de samme udtalevarianter. Ved at indramme disse registre og sproglige varieteter som 'seriøse' (fx i forbindelse med nyhedsoplæsning) eller som 'satiriske' og 'underholdende' (i forbindelse med underholdning) cementeres disse symbolske værdier som betydningspotentialer vi alle kan udnytte i vores egen sproglige produktion. Vi kender alle 'nyhedsoplæsning' eller 'sportskommentator' som velafgrænsede registre med bestemte genkendelige ordvalg, taletempo og intonation og formentlig også udtale.

DR har spillet en vigtig rolle i sprogforandringen i det tyvende århundrede. Dels ved at gøre talesprog tilgængeligt, og det gælder især rigsdansk og det københavnske talesprog. Før DR har man ikke i alle landets egne haft daglig adgang til 'fint' sprog, og samtidig var der ikke i samme grad en klar målestok for hvad der var fint og ikke fint. Men først og fremmest har DR's rolle været at standardisere vores opfattelse af hvilke sprogvarieteter der er passende i hvilke genrer (seriøse nyheder vs. underholdning), og hvilke symbolske associationer der med rimelighed kan knyttes til disse varieteter ('arbejderklasse', 'normalt', 'autoritært'). Ydermere så vi i *Ugerenyen*-eksemplet hvordan radioen har medvirket til at skabe helt nye genrer i det danske sprogsamfund. Uden DR ville vi ikke have haft en letgenkendelig genre som 'nyhedsoplæsning', og uden DR's arkiver er det usandsynligt at vi havde haft en fælles ide om 'gammel nyhedsoplæsning'. Dermed har DR ikke kun eller primært haft betydning for *sprogforandring* men i højere grad for *sociolingvistisk forandring*, altså en forandring i sammenhængen mellem sproglig stil og social betydning.

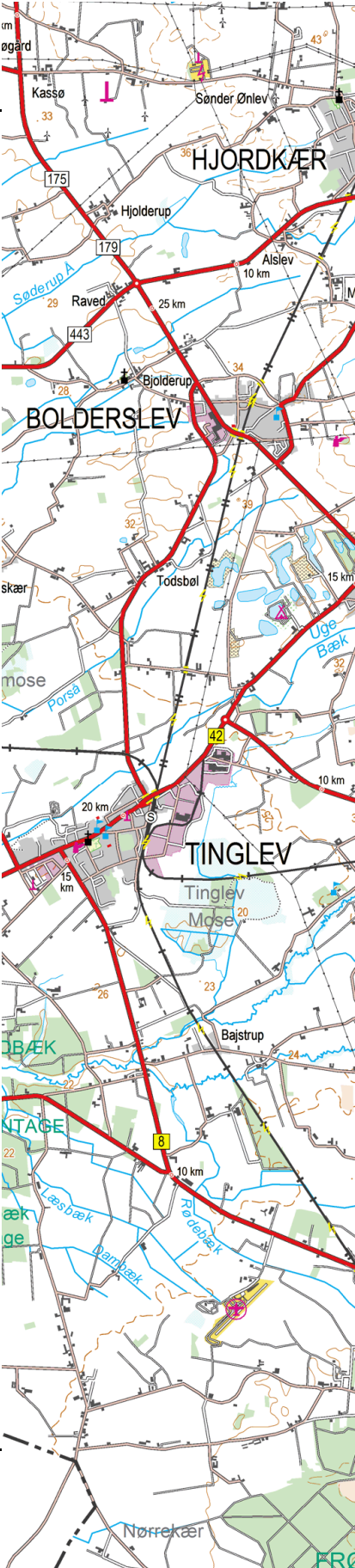
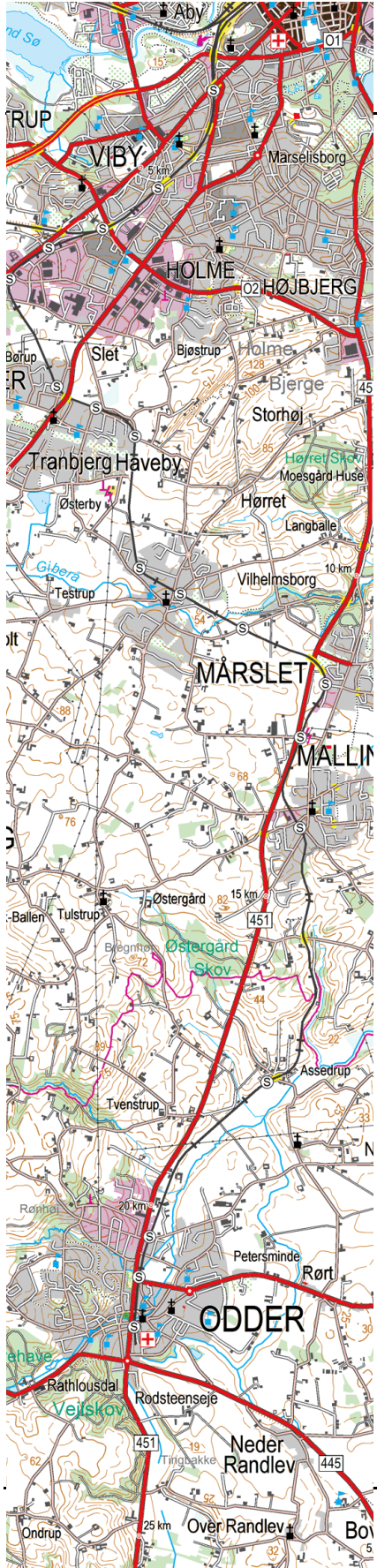
Referencer

- Albeck, Ulla. 1942. *Farlige ord*. København: Schultz forlag.
- Breidahl, Axel & Knud Rée. 1940. *Danmarks Radio, den danske Statsradiofonien gennem 15 Aar*. København: Chr. Erichsens forlag.
- Coupland, Nikolas. 2014. Sociolinguistic change, vernacularization and broadcast British media. Jannis Androutsopoulos (ed.) *Mediatization and Sociolinguistic Change* Berlin: De Gruyter. 67–96.
- Forchhammers, Georg. 1895–1898. *Udkast til en dansk artikulationslære*. Særtryk af ”Tidskrift för Döfstumskolan”.
- Forchhammer, Viggo. 1917 [1952]. *Taleøvelser*, København: Nyt Nordisk Forlag.
- Grønnum, Nina. 2005. *Fonetik & Fonologi*. København: Akademisk Forlag.
- Kulturministeriet. 2010. DRs public service-kontrakt for 2011-2014. København: Kulturministeriet. http://www.kulturstyrelsen.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/medier/radio_og_tv/landsdaekkende_regional/DR/public_service_dr/DR_Public_service_kontrakt_for_2011-2014.pdf (9. september 2014).
- Kulturministeriet. 2013. DRs public service-kontrakt for 2013-2014. København: Kulturministeriet. http://kum.dk/uploads/tx_templavoila/DRpublic%20service-kontrakt%20af%203%20%20juni%202013.pdf (9. september 2014).
- Pedersen, Inge Lise. [1999] 2009. Regionalitet og sprogudvikling i Danmark. Genoptrykt i Inge Lise Pedersen *Fra folkemål til multietnolekt*. Oslo: Novus forlag. 223–239.
- Reith, John C.W. 1924. *Broadcast Over Britain*. London: Hodder and Stoughton.
- Schwyter, Jörg Rainer. 2008. The BBC advisory committee on spoken English or how (not) to construct a ‘standard’ pronunciation. Miriam Locher & Jürg Strässler (eds.) *Contributions to the Sociology of Language: Standards and Norms in the English Language*. Berlin: Mouton De Gruyter. 175–193.
- Skovmand, Roar (red.). 1975. *DR 50*. København: Danmarks Radio.
- Skyum-Nielsen, Peder. 2008. *Godt Danske*. Odense: Syddansk Universitetsforlag og Danmarks Radio.
- Thomas, Erik & Tyler Kendall. 2012. *NORM. The Vowel Normalization and Plotting Suite*. <http://lvc.uoregon.edu/norm/norm1.php> (25. august 2015).
- Thøgersen, Jacob. 2013 Vil De prøve at sige A?. *NjS* 43. 101–132.

Jacob Thøgersen, lektor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som videnskabelig assistent, postdoc og lektor 2008–2014.

E-mail: jthoegersen@hum.ku.dk

3 Mobilitet, sted og sprogforandring

MALENE MONKA

I PERIODEN 2005–2007 var jeg videnskabelig assistent ved Sprogforandringscentret. En af opgaverne var at genfinde og interviewe så mange som muligt af de informanter der havde deltaget i sprogundersøgelser i Vinderup og Odder i henholdsvis 1978 og 1986–1989. Informanterne skulle interviewes uanset om de stadig boede samme sted eller var flyttet andre steder hen. Det blev hurtigt tydeligt at dem der var flyttet, talte anderledes end dem der var blevet boende.

Det er ikke så overraskende. Tidligere studier inden for både dialektologi og sociolingvistik har vist klare sammenhænge mellem geografisk og social mobilitet på den ene side og ændring i sprogbrug på den anden. De tidligere studier har imidlertid ikke undersøgt sprogbrugen hos de samme mennesker *før* og *efter* at de er flyttet. De har enten sammenlignet sprogbrugen hos mennesker der har givet udtryk for at de ønsker at flytte væk fra deres hjemegn med sprogbrugen hos mennesker der har givet udtryk for at de ønsker at blive boende. Eller også har de undersøgt sprogbrugen hos mennesker der er flyttet, med sprogbrugen hos mennesker der er blevet boende på hjemegnen. I begge tilfælde har man fundet at 'mobile' mennesker – hvad enten de bare har givet udtryk for at ville flytte eller faktisk er flyttet – taler mere standardnært end 'bofaste' mennesker.

Sprogforandringscentrets database – der indeholder optagelser med de samme informanter fra to forskellige tidspunkter i deres liv – giver mulighed for at undersøge sammenhænge mellem mobilitet og ændring i sprogbrug på en ny måde. For det første kan man ved at sammenligne de mobile informanternes sprogbrug i de gamle optagelser med informanter der bliver boende på hjemegnen, konstatere om de allerede taler mindre lokalt før de flytter. For det andet kan man undersøge om de mobile informanternes sprogbrug overhovedet har forandret sig siden de flyttede. Og for det tredje kan man ved at sammenligne sprogbrugen hos de mobile og de bofaste finde ud af om mobilitet er den eneste årsag til ændring i sprogbrug, eller om der også sker ændringer i sprogbrugen hos dem der bliver boende.

Efter jeg havde været forskningsassistent, søgte og fik jeg et ph.d.-stipendium ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut. Det overordnede formål med projektet var at undersøge sammenhænge mellem mobilitet og ændring i sprogbrug.

Informanterne

Foruden optagelserne med informanterne fra Odder og Vinderup ville jeg gerne inddrage informanter fra et område hvor dialekten traditionelt har stået stærkt. Det lykkedes takket være et samarbejde med Karen Margrethe Pedersen fra Syddansk Universitet. Dermed kunne jeg også undersøge ændringer i sprogbruken hos informanter fra Tinglev i Sønderjylland. De blev interviewet første gang da de gik i 9. klasse på Tinglev Skole i 1986 og igen i 2009–2010. I undersøgelsen har jeg fokuseret på 23 informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev Kommune (der er tale om kommuneinddelingen fra før Kommunalreformen af 2007). Som det ses på kortet i Figur 1, ligger kommunerne i tre forskellige jyske dialektområder.

Figur 1: Den dialektgeografiske placering af Vinderup, Odder og Tinglev.

I undersøgelsen indgår fire kvinder og fem mænd fra Odder, fire kvinder og seks mænd fra Vinderup, to kvinder og to mænd fra Tinglev. I de gamle optagelser bor de alle i én af de tre kommuner, i de nye optagelser har seks informanter – én mand og én kvinde fra hver kommune – været geografisk og socialt mobile. Det vil sige at de er flyttet så langt væk at de ikke længere kan opretholde daglig kontakt med venner og familie fra hjemegnen, og at de har taget en længere uddannelse end deres forældre. De øvrige 17 informanter boede i den samme kommune begge gange de blev optaget.

Metode

For at undersøge om individers sprogbrug har ændret sig mellem to optage-tidspunkter kan man analysere deres brug af udvalgte sproglige træk. I mine analyser fokuserer jeg på træk som de tidligere undersøgelser har udpeget som særligt relevante for at beskrive sprogbrugen i de tre kommuner.

Da de første optagelser blev lavet i Odder i 1986, var den traditionelle dialekt allerede forsvundet. Derfor er de træk der analyseres i Odder såkaldte *regionalstandardtræk*. Der er således tale om træk der er spredt over et større geografisk område end de mere snævert geografiskbundne *dialekttræk* der undersøges i Vinderup og Tinglev. Alle tre steder har jeg undersøgt lydlig og grammatiske træk samt udtalen af enkeltord. I Odder har jeg fx undersøgt, om det skrevne *-or* i visse ord udtales som *-år* (fx i *skjorte* og *sort*) og om *sådan* udtales på standarddansk eller om det regionale *sårn* benyttes. Både i Vinderup og Tinglev har jeg undersøgt om informanterne bruger foranstillet artikel, så de siger *æ træ* i stedet for *træet*. I Vinderup har jeg foruden andre træk undersøgt om langt *-e* og *-o* udtales som på standarddansk eller om det udtales på dialekt med en *diftong*, det vil sige en dobbeltlyd, så fx *hel* udtales *hiel* og *skole* udtales *skuel*, samt om informanterne bruger det vestjyske *a* for det standarddanske *jeg*. I Tinglev har jeg ud over andre træk undersøgt, om langt *-e* og *-o* udtales med den dialektale diftong, så *hel* udtales *heil* og *skole* udtales *skoul*, samt om informanterne bruger det sønderjyske *æ* eller det standarddanske *jeg*.

For hver informant har jeg beregnet hvor mange procent lokale varianter de bruger af de undersøgte træk. Bagefter har jeg lagt tallene sammen og beregnet en samlet *regionalstandardprocent* for informanterne i Odder og en *dialektprocent* for informanterne fra Vinderup og Tinglev. Ved at sammenligne regionalstandard- og dialektprocenterne i de gamle og nye optagelser har jeg undersøgt om informanternes sprogbrug har ændret sig.

De overordnede resultater

Sammenligningen mellem procentpoint lokale træk i de gamle og nye optagelser viste nogle interessante sammenhænge mellem mobilitet og sprogforandring. For det første viste det sig, at allerede før de mobile informanter flyttede, havde de færre lokale træk end informanter fra samme sociale baggrund der endte med at blive boende. For det andet viste det sig at omfanget af forandring hos de mobile informanter var forskelligt. Hos begge mobile Odder-informanter var der sket en nedgang i brugen af regionalstandardtræk, men i de nye interview hvor de begge boede i hovedstadsområdet, var der stadig en del forekomster af *-år* for *-or*. De sagde fx stadig *sårt* og *gjårt* for *sort* og *gjort*, ligesom de også havde en del forekomster af hårdt og ikke blødt *-d* i udtalen af udlydende *-et*. De mobile Vinderup-informanter havde ikke forandret deres sprog mellem optagelserne; de havde nemlig slet ingen vestjyske dialekttræk i 1978, og det havde de (naturligt nok) heller ikke efter at være flyttet henholdsvis til København og Odense. Resultaterne for de mobile Tinglev-informanter er mere komplekse, den mobile kvinde havde kun få forekomster af diftongeret langt *-e* i 1986, og de var væk i 2010, hvor hun boede i nærheden af København. Den mobile mand havde en samlet dialektprocent på 67,3 i 1986 og forekomster af alle undersøgte dialekttræk på nær ét; i 2010 hvor han boede i Sønderborg var hans dialektprocent 0. Og det selvom han var blevet boende i det sønderjyske dialektområde og i øvrigt talte med den samme interviewer i begge optagelser. Den drastiske ændring i hans sprogbrug kunne tyde på at social mobilitet er vigtigere for sprogforandring end geografisk mobilitet.

Svaret på det tredje, indledende spørgsmål, om hvorvidt mobilitet kan udpeges som den eneste årsag til ændring i sprogbrugen, eller om sprogbrugen også forandrede sig på fraflytterstedet, viste sig at være interessant. Geografisk og social mobilitet er *ikke* den eneste årsag til sprogforandring. Det viste sig at de bofaste informanternes sprogbrug også var forandret, eller rettere det var den i Odder og Vinderup, men ikke i Tinglev. De bofaste Odder-informanter brugte færre regionalstandardtræk i 2005 end i 1986, og blandt de bofaste Vinderup-informanter – især blandt de kvindelige – var der sket en nedgang i brugen af dialekttræk fra 1978 til 2006, hvorimod der i Tinglev var sket en lille stigning i brugen af dialekttræk fra 1986 til 2010.

Hvad siger de i interviewene

For at forklare de fundne forskelle i sprogbrug analyserede jeg blandt andet hvad informanterne sagde i interviewene. Også her er der tydelige forskelle mellem informanterne fra de tre lokaliteter. Afhængigt af om de kommer fra Odder, Vinderup eller Tinglev er der fx forskel på hvor opmærksomme in-

formanterne er på deres egen og andres sprogbrug, hvad de kalder den lokale sprogbrug, og hvilken værdi den tillægges. I Odder kom informanterne først ind på sprogbrug når de direkte blev spurgt om den, og selv da havde de svært ved at sige noget om det. De kaldte deres egen sprogbrug ”århusiansk”, ”jysk” eller ”rigsdansk”; dermed kobled de den enten til den nærmeste storby, hele Jylland eller dansk i al almindelighed, og den blev ikke tillagt nogen særlig værdi. I Vinderup var informanterne mere tilbøjelige til selv at gøre sprogbrug til samtaleemne. Historierne, de fortalte om dialekten, var imidlertid – især for de kvindelige informanternes vedkommende – negative og handlede fx om hvordan de blev bedt om at ”tale ordentligt” dengang de gik i skole i Holstebro. Informanterne fra Vinderup omtalte deres egen sprogbrug som ”jysk”, ”bred jysk” eller ”bondsk” – og kobled den altså til et større geografisk område eller til socialklasse. I Tinglev var informanterne meget bevidste om den lokale dialekt, og de havde klare forestillinger om hvornår og med hvem de talte ”sønderjysk” og ”rigsdansk”. Betegnelsen for dialekten kobler den til den sønderjyske landsdel, og i historierne om deres sprogbrug fremstiller Tinglev-informanterne – såvel de mobile som de bofaste – dialekten som en ressource der kan bruges til at vise hvor man kommer fra. Én af Tinglev-informanterne siger i interviewet at man ikke kan være ægte sønderjyde uden at tale dialekten. Noget lignende er der ingen af informanterne fra Odder og Vinderup der siger om den lokale sprogbrug. (Det bør bemærkes at jeg udelukkende har undersøgt forskelle i informanternes bevidste holdninger til lokal sprogbrug. Som det fremgår af Kapitel 1, kan der meget vel findes helt andre underbevidste holdninger).

Læseren kan selv danne sig et indtryk af hvor forskelligt betegnelserne *østjysk*, *vestjysk* og *sønderjysk* benyttes ved at anvende dem som søgeord på www.google.com. Man vil finde at de øst- og vestjyske hits først og fremmest omhandler navne på banker og lokale virksomheder; de sønderjyske hits derimod omhandler for en stor dels vedkommende netop den lokale dialekt eller lokale traditioner.

Sted betyder noget for sprogbrug og -forandring

De forskelle jeg fandt mht. sprogbrug og sprogholdninger, kom til at betyde en del for den endelige udformning af min ph.d.-afhandling. For at forklare forskellene måtte jeg forsøge at blive klogere på hvilken betydning *sted* har for hvordan sprog bruges.

Betydningen af *sted* har i de senere år fået øget opmærksomhed i sociolingvistisk forskning. Den traditionelle dialektologi og hidtidige sociolingvistik er blevet kritiseret for at inddrage for få faktorer vedrørende den enkelte lokalitet så den i for høj grad bliver opfattet som geografisk beholder for den

sprogbrug der undersøges. Det betyder ikke at der slet ikke har været inddraget forhold knyttet til sted i de tidligere undersøgelser. Kritikken går på at analyserne af sted kunne have været uddybet og dermed have bidraget yderligere til tolkningerne. Behovet for en udvidet analyse af faktorer knyttet til sted bliver især tydeligt når man – som jeg – beskæftiger sig med ændringer i sprogbrug flere steder og gerne vil forstå hvorfor ændringerne sker.

I hidtidige modeller for spredning af sprogtræk er der typisk inddraget faktorer som fx afstand til hovedstaden, afstanden til nærmeste storby og befolkningstal. (Der står mere om sådanne modeller i Kapitel 1, hvor Sprogforandringscentrets inddragelse af sprogholdningernes rolle i sprogforandring er et centralt tema). Resultaterne af min undersøgelse peger på at man må inddrage en række faktorer ud over afstande og befolkningstæthed for at forklare sprogbrug og -forandring et givent sted. Hvis jeg kun havde analyseret sprogbrug og -forandring i Odder og Vinderup, ville de forskellige resultater kunne forklares alene ud fra afstande og befolkningstal. At sprogbrugen er mere standardnær i Odder ville kunne forklares med kort afstand til København (ca. 140 km, hvis man tager færgen), 20 km til storbyen Århus og et relativt højt befolkningstal (ca. 21.500 i Odder Kommune og ca. 11.000 i Odder by). Disse forhold spiller nok en slags indirekte rolle for hvad der sker med sprogbrugen – også i Odder og Vinderup. Men at det ikke er afstande og befolkningstal i sig selv der påvirker sprogbrugen, bliver tydeligt når vi sammenligner Vinderup og Tinglev. De to kommuner ligner nemlig hinanden mht. de ovennævnte faktorer. Der er forholdsvis stor afstand til København (hhv. ca. 350 og 300 km), der er langt til en større by, og befolkningstallene ligner hinanden (hhv. ca. 8.000 i Vinderup Kommune, 3.100 i Vinderup by og 10.000 i Tinglev Kommune, 2.800 i Tinglev by). Alligevel viste de sproglige analyser at sprogbrugen langt fra ændrede sig på samme måde, og næranalyserne af interviewene viste at der var forskel på sproglig bevidsthed og sprogholdninger i Vinderup og Tinglev.

For at forklare forskellene mellem sprogændringer i de tre kommuner skal der blandt andet inddrages en række forhold omkring den enkelte lokalitet. I mine analyser af disse forhold har jeg benyttet en humangeografisk tilgang til sted og inddraget forhold der menes at kunne påvirke sprogbrugen, fx politiske, socioøkonomiske, historiske, kulturelle og holdningsmæssige forhold. Når man inddrager overordnede politiske forhold, adskiller de tre kommuner sig ikke så radikalt fra hinanden at det umiddelbart kan tænkes at have sproglig betydning: De er underlagt de samme nationale politiske strømninger. Men hvad socioøkonomiske forhold angår, adskiller Odder sig fra Vinderup og Tinglev. Odder ligger i et vækstområde der blev industrialiseret i slutningen af 1900-tallet; der er færre indbyggere beskæftigede ved landbruget og flere med en højere uddannelse end landsgennemsnittet. Vinderup og Tinglev

lev derimod ligger i stagnerende områder hvor industrialiseringen først begyndte omkring 1920. Desuden er der i begge kommuner flere beskæftigede ved landbruget og færre med en længere uddannelse end landsgennemsnittet. Disse forhold kan være med til at forklare forskellen mellem Odder på den ene side og Vinderup og Tinglev på den anden, men trods lighederne mellem de to sidstnævnte er sprogforandringen og -holdningerne stadig vidt forskellige blandt informanterne derfra.

Historiske forhold påvirker sprogbrug

Det der tydeligst adskiller Tinglev fra Odder og Vinderup, er en særlig historie. Tinglevs historie adskiller sig nemlig ligesom det øvrige Sønderjyllands historie fra resten af Danmark. Oprindeligt blev navnet Sønderjylland brugt om et større geografisk område end det nutidige; dets nordligste grænse var Kongeåen og dets sydligste grænse Ejderen. Det historiske Sønderjylland blev adskilt fra det danske kongerige i 1122 og er fra 1300-tallet kendt som hertugdømmet Slesvig. Danmark mistede hertugdømmet Slesvig til Preussen i 1864 hvor hele området kom under tysk styre. Ved fredsforhandlingerne i Versailles efter 1. verdenskrig blev det besluttet at der skulle være en folkeafstemning om nationalt tilhørsforhold. Og i 1920 stemte indbyggerne i Nord-slesvig, der svarer til Sønderjylland i dag, at de ville genforenes med Danmark.

Disse historiske forhold er af afgørende betydning for brugen af og holdningen til sønderjysk – af flere grunde. Perioden under tysk styre betød bl.a. at indflydelsen fra standarddansk har været anderledes og senere end i resten af landet. Fra 1864 til 1920 var alle officielle poster således besat af tyskere, og børnene gik i tysksproget skole. Det har bl.a. medført at sociale statusforskelle i hvert fald indtil for nyligt ikke på samme måde som i resten af landet har været udtrykt ved at lavprestige grupper taler dialekt og højprestige gruppen nødvendigvis taler standardnært. I 2015 kan man stadig finde såvel bankdirektører som ejere af større virksomheder der taler sønderjysk. Vi skal dog huske at de drastiske ændringer i den mobile Tinglev-mands sprogbrug viser, at ændring i social status også hos sønderjyder kan medføre fravalg af dialekten – i hvert fald når samtalepartneren ikke taler den. At tysk var embedsmandssproget, og at der ikke var indflydelse fra københavnsbaseret standardsprog i perioden 1864 til 1920, betød desuden at der ikke opstod samme sproglige modsætning mellem land- og byboere som i det øvrige Danmark, hvor byboerne i vid udstrækning talte tilstræbt standarddansk. I Sønderjylland opstod der i stedet en række bydialekter som ganske vist afveg en smule fra oplandets sprogbrug fx ved at have forenklede former af nogle dialekttræk, men det var stadig dialekt og ikke tilstræbt standardsprog.

De historiske forhold har således betydet særlige vilkår for den sønderjyske dialekt og påvirkningen fra standarddansk. Men hvad der formentlig er lige så vigtig, er at perioden under tysk styre har været med til at give sønderjyder en opfattelse af at Sønderjylland er anderledes end resten af landet. Og i fortællingerne om det særlige ved landsdelen som *sted* fremstilles dialekten igen og igen som central, idet den fremhæves som vigtig for indbyggernes selvforståelse og identitet. Den sønderjyske dialekt er med andre ord blevet knyttet sammen med det geografiske område Sønderjylland på en anden måde end det er tilfældet med dialekter i andre egne af Danmark (måske på nær på Bornholm, men det er en anden historie). Det er med største sandsynlighed særlige forhold omkring Sønderjylland som sted og de fortællinger der knytter dette sammen med dialekten der forklarer at dialekten er mere stabil hos informanterne fra Tinglev end hos dem fra Odder og Vinderup.

Hvis man vil læse mere ...

- Kristensen, Kjeld. 1980. Situationsafhængig sprogbrug hos vestjyske skoleelever. *Danske Folkemål* 22(2). 29–124.
- Maegaard, Marie. 2001. ”Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde - altså sådan forholdsvis” – Om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge. *Danske Talesprog* 2. 77–166.
- Monka, Malene. 2013. Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, publiceret i *Danske Talesprog* 13. 1–336.
- Nielsen, Bent Jul og Magda Nyberg. 1992. Talesprogvariation i Odder kommune. I. Lokalsprog og rigsmål i sociolingvistisk belysning. *Danske Folkemål* 34. 45–202.
- Nielsen, Bent Jul og Magda Nyberg. 1993. Talesprogvariation i Odder kommune. II. Yngre og ældre rigsmålsformer i sociolingvistisk belysning. *Danske Folkemål* 35. 249–348.
- Nyberg, Magda. 1991. Unge sønderjyders rigsmålstilegnelse. *Danske Folkemål* 33. 159–168.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1986. *Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænse-region. En-, to- eller flersprogede børn i Sønderjylland*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

Malene Monka, forskningsassistent ved Sprogforandringscentret 2005–2007, derefter ph.d. og nu postdoc ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
E-mail: monka@hum.ku.dk

4 Den autentiske dialekttalende – bornholmsk dialekt som vare i turistindustrien

MALENE MONKA, MARIE MAEGAARD OG JANN SCHEUER

DA SPROGFORANDRINGSCENTRET begyndte sit arbejde i 2005, var målet først og fremmest at beskrive udviklingen i talesproget i Danmark gennem de sidste 30–40 år. Udgangspunktet var tidligere dialektundersøgelser foretaget forskellige steder i landet. Dette var vigtigt fordi man ved at sammenligne sprogbrugen på det samme sted før og nu, ville blive i stand til at komme med meget præcise resultater om dialektudtynding og standardisering, og med stærkere teorier om hvad der påvirker individers sprogforandring gennem livet. Det er temaet i en del af de øvrige kapitler i denne bog.

Der er imidlertid områder i Danmark som ikke tidligere har været fokus for store kvantitative sprogbrugsundersøgelser, og som derfor heller ikke var i fokus som et af Sprogforandringscentrets første indsamlingssteder. Bornholm er et sådant sted. Den bornholmske dialekt er forholdsvis sporadisk beskrevet, og selv om der findes både dialektordbøger, grammatikker og andre typer beskrivelser af bornholmsk, så er det især L.F.A. Wimmers Bøjningslære fra *Bornholmsk Ordbog* der står frem som en relativt grundig beskrivelse. Bogen er fra 1908 og bygger på et materiale indsamlet af J.C.S. Espersen i 1850'erne, så meget kan være sket med bornholmsk siden Wimmer skrev den. Af nyere undersøgelser kan nævnes Hanne Louise Geist og Mogens Baumann Larsens undersøgelser fra 1970'erne som især fokuserer på bornholmeres evne til at genkende forskellige former for bornholmsk. (Vi takker Karen Margrethe Pedersen og Asgerd Gudiksen, Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, for gennemlæsning og uvurderlig assistance med artiklens beskrivelse af bornholmsk dialekt).

En af grundene til at der ikke foreligger grundig dokumentation af bornholmsk, er at ingen af de store dialektordbogsprojekter har beskæftiget sig med bornholmsk. I Danmark har vi gennem de sidste mere end 100 år haft to store dialektologiske projekter: *Jysk Ordbog* som er tilknyttet Aarhus Universitet, og *Omålsordbogen* som er tilknyttet Københavns Universitet. Men som

vi kommer ind på nedenfor, hører bornholmsk hverken til de jyske dialekter eller til ømålene, og derfor er bornholmsk blevet forbigået i de store dialektstudier. For at råde bod på det er vi på Sprogforandringscentret gennem de sidste år gået i gang med studier på Bornholm. Vi undersøger både sprogbru- gen hos ældre og yngre bornholmere, og vi undersøger hvordan dialektens funktion har forandret sig. I dette kapitel ser vi specifikt på hvordan born- holmsk dialekt kan benyttes som en vare, noget der kan tiltrække opmærk- somhed hos turister og gøre det lettere at sælge varer eller oplevelser til dem.

Det bornholmske samfund

Bornholm ligger relativt isoleret fra resten af Danmark. Øen har omkring 40.000 beboere, men befolkningstallet falder hvert år. Ligesom mange andre områder i Danmarks periferi er Bornholm kendetegnet ved en relativt høj arbejdsløshed, et relativt lavt uddannelsesniveau og en relativt dårlig økono- mi. Samtidig er der dog dele af økonomien som er i fremgang, det gælder fx for turismeområdet som står for en meget stor del af omsætningen på Born- holm. Hvert år besøger mere end 600.000 turister øen, langt de fleste i de tre sommer måneder. Det betyder at der er meget stor forskel på hvordan sam- fundet ser ud sommer og vinter. Om sommeren er der turister stort set over det hele; om vinteren er der øde mange steder på øen. Mange af øens butik- ker, cafeer og restauranter er sæsonbaserede, så de kun har åbent i sommer- halvåret.

Bornholmsk dialekt

De danske dialekter inddeles i tre hovedgrene: jysk, øsmål og østdansk. De østdanske dialekter er dem der traditionelt taltes på Bornholm og i de gamle danske områder i Sydsverige. Da Danmark mistede Skåne, Halland og Ble- kinge i 1658, blev bornholmsk den eneste østdanske dialekt på dansk jord. For de fleste danskere er det mest iørefaldende ved bornholmsk formentlig den specielle intonation. Det handler både om det tonale forløb mellem stav- elser og det tonale forløb hen over hele sætningen. Det førstnævnte beskri- ves traditionelt med begrebet trykgruppe. En trykgruppe består af en stavelse med tryk og en efterfølgende stavelse uden tryk. I en almindelig sætning vil der være et antal trykgrupper, som fx i *Vi går hen og henter bilen* (de tre tryk- grupper i sætningen er understreget). Tonegangen i trykgrupper varierer. I standarddansk går tonen i en trykgruppe lidt ned i stavelsen med tryk og der- efter lidt op og ned igen i stavelsen uden tryk. I bornholmsk, derimod, falder tonen meget dybt i stavelsen med tryk og stiger derefter meget højt i stavel- sen uden tryk. Den tonegang er særegen for bornholmsk, og den kan være årsagen til at dialekten af nogle opleves som 'syngende'.

Der er også andre karakteristika ved lydsiden af den bornholmske dialekt. Det gælder fx udtalen af konsonanterne *k*, *g*, *n*, og *l*, der udtales palatalt i visse forbindelser. Det betyder at de bliver udtalt ved at hæve tungen mod den forreste del af ganen så der opstår en j-lyd. På bornholmsk kan *k* og *g* både i starten, midten og slutningen af ord udtales som *tj* og *dj* (det sidste udtales omtrent som første lyd i den engelske udtale *Georg*). Nogle eksempler er: *tjær-ke* (kirke), *knæk-tja* (knække), *fitj* (fik), *djik* (gik), *læg-dja* (lægge), *rydj* (ryg). Tilsvarende kan *n* og *l* både inde i og i slutningen af ord udtales palatalt, fx *binja* (binde), *manj* (mand), *rulja* (rulle) og *silj* (sild). Dertil kan nævnes at:

- *langt a* som i fx *dage* udtales lidt å-agtigt som i svensk
- *langt u* som i fx *gule* udtales lidt y-agtigt som i svensk
- der findes kun én udtale af *langt ø* (som dén der findes i standarddansk *høne*, ikke den i *søle*)
- der findes et *stemt s*, fx i *huzed* (huset).
- mange udsagnsord og navneord ender på tryksvagt -a som i svensk, fx *skriva* (skrive) og *konna* (kone).

Også mht. grammatik adskiller bornholmsk sig fra standarddansk. På standarddansk fordeler navneordene sig på to køn, nemlig fælleskøn og intetkøn. Bornholmsk derimod har tre køn, så der findes hankøn, hunkøn og intetkøn. Navneordenes køn kan ses dels på de personlige stedord fx *kattinj* – *hanj* (katten – han), *skudan* – *hon* (skuden – hun), *huzed* – *ded* (huset – det), dels ved de tilknyttede bestemmelser eller bekendthedsbøjninger. Den ubestemte artikel er henholdsvis *inj*, *en* og *ed* for han-, hun- og intetkøn, det vil sige det hedder *inj katt*, *en skuda* og *ed huz*. Bestemthedsendelsen er tilsvarende -(i)n, -(e)n og -ed for han-, hun- og intetkøn, så det hedder *kattinj*, *konna* og *huzed*. Ligesom på standarddansk fremgår navneordenes køn af eventuelle tilknyttede tillægsord. Det hedder *inj bruner katt* (en brun kat), *en brun skuda* (en brun skude) og *ed brunt huz* (et brunt hus).

Bornholmsk har også såkaldt dobbelt bestemthed. På bornholmsk siger man fx *den konnan* (den konen), *denne kattinj* (denne katten), hvor bestemtheden fremgår af både artiklen *den* og af bøjningsendelsen -en.

Der findes en række bornholmske særord hvoraf mange hører til i det traditionelle liv på landet og i fiskeriet. Det betyder at flere af ordene enten er forsvundet helt eller bruges meget sjældne. Et eksempel er at det i det moderne samfund sjældent er nødvendigt at tale om den grønne plantetop på gulerødder og kartofler, og derfor går det bornholmske ord for netop den plantedel, *et faun*, ud af brug. Der er dog især tre særord der stadig bruges, nemlig *bælla* (børn), *pi:bel* (pige, af pige-bæl) og *horra* (dreng). Ordene *pige* og

dreng findes også i traditionelt bornholmsk, men så betyder det tjenestepige og -dreng.

Det er karakteristisk for bornholmere at de generelt er sprogligt bevidste, og at de har en opfattelse af hvad der er henholdsvis bornholmsk og 'dansk' (det er den gængse betegnelse for det som i andre egne af landet ofte kaldes 'rigsdansk'). En del bornholmere behersker begge dele og opfatter sig selv som tosprogede. Den generelle sproglige bevidsthed og udbredte opfattelse af at der er tale om to sprog, betyder at der ofte kun er få bornholmske træk når ældre bornholmere taler standarddansk; tydeligst er bornholmsk intonation og fravær af stød. En anden ting der kendetegner det bornholmske sprogsamfund, er at der er store forskelle mellem de ældre og de yngre talere. Ligesom i mange andre traditionelle dialektsamfund har brugen af dialekt ændret sig markant gennem de sidste generationer. Man kan fx høre ældre mennesker på Bornholm sige ting som *borraijn va svølten blen* (drengen var sulten bleven) med både bornholmsk grammatik, udtale, prosodi og bornholmske særord, hvorimod mange unge lyder omtrent som københavnere. Det er bemærkelsesværdigt, og et særligt træk ved den bornholmske afdialektalisering, at også dialektens prosodiske træk (såsom intonation og fravær af stød) erstattes af københavnsk prosodi i den forandring der sker mellem generationerne. Det står i modsætning til fx udviklingen i Jylland hvor de prosodiske træk netop bevares længe. Det er således normalt især intonationen vi genkender hinanden på som henholdsvis jyder, københavnere, fynboer mv. Men på Bornholm lader udviklingen til at være foregået anderledes, så de prosodiske træk er ændret samtidigt med de grammatiske og udtalemæssige træk. Endnu ved vi imidlertid for lidt om hvordan afdialektaliseringen er foregået på Bornholm, det vil den fremtidige forskning være med til at kaste lys over.

Dialekt i senmoderniteten

I løbet af de sidste 100 år er Danmark gået fra at være et overvejende dialektalt sprogsamfund til at være et overvejende standardsprogligt sprogsamfund. Det danske standardsprog er baseret på sprogbrugen i København, og stort set alle de sproglige nyudviklinger der er registreret de sidste 40 år, har deres udgangspunkt i hovedstaden. Det betyder at københavnske sprogtræk spredt sig imens de lokale sprogtræk forsvinder. Industrialisering, urbanisering og øget mobilitet er nogle af de vigtigste årsager til den drastiske nedgang i brugen af dialekt i Danmark. Men udviklingen i retning af københavnskbaseret sprogbrug handler i høj grad også om holdninger til det sprog man taler (se Kapitel 1). København har længe været centrum for den danske kultur- og magtelite, mens andre egne af landet er blevet tillagt lav prestige. Det ses fx i betegnelser som 'den rådne banan' og 'udkantsdanmark', hvor et negativt

syn på de områder i Danmark der ligger længst fra København, kommer til udtryk. Det negative syn på steder langt fra hovedstaden kan overføres direkte til det sproglige område. Adskillige sprogholdningsundersøgelser har vist hvordan sprogbrug med bare den mindste lokale farvning i prosodien overalt i Danmark nedvurderes i sammenligning med københavnsk sprogbrug.

Overordnet set er holdningsklimaet i Danmark altså ikke særlig befordrende for dialekterne. Der er imidlertid stadig nogle områder af landet hvor dialekten står forholdsvis stærkt når det handler om de nære relationer, såsom samværet i familien. Her bruges dialekt stadig i en vis udstrækning, fx på Bornholm og i Sønderjylland. Dialekten har altså også en identitetsskabende funktion; den skaber tilhørsforhold til familien og til det lokale sted.

Netop forholdet mellem en dialekt og det geografiske sted den traditionelt er tilknyttet, bliver igen vigtigt i det senmoderne samfund. Samtidig med at globalisering har givet øget mobilitet og generelt har øget tempoet for mange processer, skabes der også et behov for traditionelle dyder som stabilitet og stedbundethed. Dette kan signaleres gennem brug af lokal dialekt. Hvor dialekten før i tiden især havde identitetsværdi indadtil som gruppe-markør, får den nu også værdi udadtil, idet dialekten *kommodificeres* – den gøres til en vare som har en handelsværdi.

Ud over at dialekten stadig kan opleves som positiv markør af internt tilhørsforhold til en bestemt gruppe, får det nu også positiv værdi i visse kommercielle sammenhænge at denne gruppemarkerende funktion opleves af udenforstående. Det giver nemlig mulighed for at signalere stedstilhørsforhold, og det kan være vigtigt i markedsføringen af produkter som særligt lokale. Brugen af dialekt kan være med til at skabe en oplevelse af at noget er mere stabilt og stedbundet og dermed mere 'ægte' i en globaliseret verden der af mange opleves som hektisk. Brugen af dialekt kan med andre ord være med til at tilskrive en vare merværdi og skabe et behov på et ellers mættet marked. Produkter kan fx markedsføres som knyttet til et særligt sted ved at der er påklister etiketter med dialektord. Der findes fx etiketter påtrykt ord som *Kavt* (en øl fra Løkkens Bryghus), *Møjn* (kopper fra Sønderjylland), eller *Borinholmsk Hønne Syp* (en bornholmsk honningsnaps). Dialekt kan være med til at markedsføre et produkt som autentisk, og det er netop det der er væsentligt i turistindustrien.

Turisme

Der findes forskellige former for turisme, også på Bornholm. Men fælles for alle former for turisme er at turisten har fokus på det særegne ved et sted. Uanset om der er tale om en badeferie, en vandretur eller en kulturrejse, så handler turisme altid om at opleve det der er unikt ved det sted man besøger.

Samtidig søger turister ofte *den autentiske oplevelse*, dvs. at de søger en følelse af at have oplevet noget ægte. For natur-turisten kan det fx være oplevelsen af den uspolerede natur, og for kultur-turisten kan det fx være oplevelsen af den traditionelle kultur knyttet til et sted.

Autenticitet er imidlertid et komplekst begreb. Især i turistindustrien bliver det tydeligt at det autentiske og det uautentiske er to sider af samme sag. Når souvenirbutikker i Nordfinland eksempelvis sælger 'traditionel samisk keramik', sælger de keramik som fremstilles specifikt til turisterne. Der er altså ikke tale om at de krukker, kopper og skåle som turisterne køber, nogensinde har indgået i en samisk husholdning. Tværtimod er de fremstillet med det formål at tjene penge på at turisterne køber dem. For turisten er det ikke brugsværdien, men symbolværdien der er den væsentlige, hvorimod det i den traditionelle samiske kultur var brugsværdien der var den væsentlige. Som turismeforskerne Crispin Thurlow og Adam Jaworski skriver, så handler turisme i høj grad om at transformere det hverdagslige til noget eksotisk og fantastisk. Det gælder fx souvenirs som den samiske keramik i Finland eller Masai-knive i Kenya. I den forstand bliver de såkaldt 'autentiske' kulturgenstande uautentiske i samme øjeblik de produceres og sælges som symbolgenstande.

Turister kan imidlertid sagtens opleve ting, personer og hændelser som autentiske, selv om de ved at de er produceret eller finder sted til deres ære og ikke ville have været der ellers. Det kan være tilfældet med keramik som i eksemplet ovenfor, eller det kan være tilfældet med eksempelvis rundvisninger hvor turister vises rundt på et sted af en 'indfødt' eller en person der på andre måder kan ses som en autentisk repræsentant for stedet. I den slags rundvisninger kan sprog og dialekt spille en stor rolle for turisternes oplevelse af om en person hører til eller ej. Dialekt er noget af det som klarest kan signalere et tilhørsforhold til et bestemt sted, og derfor er dialekt oplagt at benytte til at markedsføre noget som autentisk for turister. Det er netop hvad der sker på en vingård på Bornholm.

Vingården Lille Gadegård

For at undersøge brugen af dialekt i turistindustrien besøgte vi i sommeren 2013 den bornholmske vingård Lille Gadegård. I det følgende beskriver vi hvordan den bornholmske dialekt spiller en rolle for vingården og for gæsternes oplevelse af den. Vi inddrager vingårdens hjemmeside, vinbondens rundvisninger, interview med gæster og vinbonden, samt resultaterne fra en spørgeskemaundersøgelse.

Hjemmesiden

På vingårdens hjemmeside kan man købe gårdens produkter direkte i en webshop, og her kan man også læse om vingårdens historie, om vinproduktionen og om aktiviteter såsom rundvisninger. I beskrivelsen af rundvisningerne står der bl.a.:

Rundvisningen tager 38 minutter og handler også om vin, kvinder og politik ... på bornholmsk.

Og lidt længere nede:

Vinbonden snakker bornholmsk og hurtigt.

Det interessante ved disse formuleringer er at de lægger så megen vægt på vinbondens sprogbrug. Dette går igen i rundvisningerne som vi viser eksempler på nedenfor.

Spørgeskemaerne

Men først skal vi se nærmere på hvordan gæsterne opfattede rundvisningerne. Efter rundvisningerne bad vi gæsterne om at besvare et spørgeskema. Her spurgte vi bl.a. til deres oplevelser med bornholmsk dialekt, deres ønsker omkring ferie på Bornholm, deres baggrund og holdninger. Vi fokuserer her på hvordan der blev svaret på to af spørgsmålene. Det ene spørgsmål lød: *Synes du generelt, det er vigtigt at opleve det lokale sprog eller den lokale dialekt, når du rejser?* Kun én af de tredive danske gæster svarede negativt. Alle de andre mente dialekten var en del af oplevelsen ved et sted. Her er eksempler på hvad tre gæster svarede på spørgsmålet:

1. Ja, det er en del af livet på stedet og dermed en oplevelse ekstra for mig
2. Ja, det giver en mere autentisk følelse af ferien
3. Ja, det bidrager til den totale ferieoplevelse. Vigtigt at beholde de mange danske dialekter så ikke alle taler ens

De tre besvarelser favner tilsammen indholdet i de øvrige besvarelser. Ud over at besvarelserne pegede på at den lokale dialekt bidrager til ferieoplevelsen, og at den er med til at give en mere 'autentisk følelse af ferien', var der en del gæster der kommenterede mere generelt at det er vigtigt at bevare de danske dialekter. Som årsager til at det er vigtigt, blev det nævnt at de er en del af den danske kultur, samt at alle ikke behøver at tale ens og/eller københavnsk. Når man spørger folk direkte om deres holdninger til dialekter – de såkaldte bevidste sprogholdninger – får man som regel den slags positive

tilkendegivelser, men som man kan se i Kapitel 1, er det samme ikke tilfældet når man undersøger danskernes underbevidste sprogholdninger.

Et andet spørgsmål i spørgeskemaet lød: *Hvordan synes du bornholmsk lyder?* Her er tre eksempler på besvarelser:

1. dejligt syngende
2. halv svensk, man skal spidse ører!
3. Fantastisk – lidt svært at forstå til tider, men det er spændende

Ligesom i spørgsmålet ovenfor lignede gæsternes besvarelser hinanden. Der blev peget på at bornholmsk er ”syngende”, at det lød svensk, og at det kunne være lidt svært at forstå. Den oplevelse nogle af gæsterne har af at bornholmsk er ‘dejligt syngende’, kan som nævnt sandsynligvis forklares ved at tonegangen i trykgrupperne er anderledes end i standarddansk.

Interview

Efter omvisningerne lavede vi et gruppeinterview med nogle udvalgte gæster. Her giver de udtryk for de samme holdninger til bornholmsk og vinbondens sprogbrug som vi fandt i spørgeskemabesvarelserne. Nedenfor er gengivet et uddrag fra gruppeinterviewet. *Int* er forkortelsen for interviewer, *Gæst* er en af interviewpersonerne, (.) betyder at der er en lille pause, og [...] betyder at en kortere passage er udeladt.

- Int: ville det være en anden oplevelse for jer hvis nu han havde snakket rigsdansk
- Gæst: nå men altså at det der er flere ting i det synes jeg (.) for det første hans charmerende måde overhovedet at fremtræde på ik [...] du kan også komme til rundvisninger rundt omkring hvor de bare siger det er ligesom at sætte en grammofonplade på ik og det uanset næsten hvad (.) men øh (.) men det er da noget særligt synes jeg at vi har været på en øh vingård på Bornholm ik og øh bonden han (.) var ægte bornholmer det det synes jeg giver et ekstra spændende islæt [...] hvis nu der var en eller anden københavn der havde banket det her op og der så han gik rundt og fortalte på københavnsk ik så (.) så er det ikke den samme charmerende (.) del jeg synes det er charmerende når sproget er en del af oplevelsen det kan jeg godt lide

Intervieweren spørger om brugen af rigsdansk ville have givet en anden oplevelse. Det er ganske vist ikke et direkte spørgsmål om bornholmsk eller dialekt, men sammenhængen taget i betragtning kan man nok tillade sig at gå

ud fra at gæsten har bornholmsk og dialekt i baghovedet mens han svarer – selv om det ikke siges direkte. Den eneste dialekt der nævnes direkte, er københavnsk. Gæsten siger at det først og fremmest er vinbondens charmerende måde at fremtræde på der er vigtig, og det at han ikke taler som en gram-mofonplade. Han er et autentisk menneske. Det siger umiddelbart ingenting om dialekt – men så alligevel. Det særlige, siger gæsten derefter, er at det er en vingård på Bornholm, og at vinbonden er ægte bornholmer. Og hvad er en ægte bornholmer så? Det er ikke en der taler københavnsk – men bornholmsk – må man formode ud fra sammenhængen. Ellers ville charmen gå af det, siger gæsten.

Ud over sin charmerende måde at være på, fremstår vinbonden ved sin brug af dialekt som ægte, og som en person der hører til på stedet. Koblingen mellem sprog (bornholmsk), sted (Bornholm) og krop (bornholmer) er en kobling som man genfinder i mange sammenhænge, og i dette tilfælde skaber den altså en følelse af ægthed hos gæsterne. Den samme fornemmelse ville ifølge gæsten i uddraget ovenfor ikke kunne opnås hvis vinbonden havde været 'en eller anden københavnner der havde banket det her op og der så han gik rundt og fortalte på københavnsk'.

Rundvisningerne

Selv om gæsterne oplevede deres rundvisning som autentisk og fik fornemmelsen af at der ikke bare sættes en gram-mofonplade på, så viser vores data at vinbondens rundvisninger faktisk er meget ens. Vi optog fire rundvisninger, to med danske gæster, samt to med henholdsvis en norsk og en svensk gruppe. Nedenfor ses starten på de to danske rundvisninger stillet op ved siden af hinanden. De passager der ligner hinanden mest, er fremhævet med **fed** skrift. V er vinbonden, og XXX angiver at det er en af gæsterne der taler (det er dog ikke anført hvilken gæst). [ ] angiver overlappende tale.

Rundvisning, dansk gruppe 1 Lille Gadegaard, Pedersker 5. august 2013		Rundvisning, dansk gruppe 2 Lille Gadegaard, Pedersker 6. august 2014	
V:	ja (.) velkommen til jer	V:	velkommen til jer
XXX:	tak	flere:	tak
Jesper:	det er mig der er vinbonde (.) jeg hedder Jesper og jeg snakker hurtigt jeg snakker bornholmsk	V:	det er mig der er vinbonde (.) jeg hedder Jesper (.) jeg snak- ker hurtigt og jeg snakker bornholmsk
XXX:	okay	XXX:	ja ja når bare du oversætter
V:	forstår alle bornholmsk	[så]	
XXX:	naahj	V:	[og] forstår du bornholmsk
XXX:	helt sikkert ((småsnakken))	XXX:	ja lidt [kan jeg]

V:	er der nogen der kommer fra Bornholm	V:	[lite gran]
XXX:	nej ((småsnakken))	XXX:	jeg oversætter ikke en skid du
V:	én fra Bornholm (.) er der nogen der kommer fra Danmark ((latter)) der er en hel del fra Danmark Sverige og Norge	V:	nej nej kommer du fra Bornholm
XXX:	nej	XXX:	ja det er da tredje gang jeg er her
V:	nej okay (.) det vi skal (.) vi skal ud og kigge på vin	V:	okay [men du]
XXX:	mm	XXX:	[fjerde] gang hvis jeg skal sådan for halvtreds år siden var jeg her også
V:	så først så går vi ud i vingården så tager vi historierne derude fra (.) så går vi ind i vineriet og ser hvordan vi laver vin sprit og brændevin	V:	men du bor i Danmark
XXX:	[ja]	XXX:	ja
V:	[når] vi er færdige med det så skal vi indenfor her og så er der en del der skal smage på noget vin også (.) en praktisk oplysning det er at indenfor her der er toiletter det er altid godt at vide hvor de er [henne] toiletterne	V:	og det gør I andre også
XXX:	[okay]	flere:	ja
V:	og turen rundt (.) tager otteogtredive minutter ((latter)) og det handler om vin kvinder og politik og det går altid mest ud over mændene ((latter og småsnakken))	V:	ja okay ((latter))
XXX:	godt så nå men det lyder perfekt	XXX:	Bornholm er vel også Danmark
V:	ja det lyder sådan meget vanlig så hvis I er klar så går vi derud i vinmarkerne [tre]divemeter ud	V:	Joh men vi rejser gennem Sverige for at komme til Danmark (.) sådan er det blevet i dag nye moderne tider det var du ikke klar over
XXX:	[ja]	XXX:	[men sådan er det]
V:	I følger bare efter mig	XXX:	[ja ja ja ja] ok jeg har helt styr på det
XXX:	ja	V:	men det er jo lige meget for det vi skal vi skal ud og kigge på vin
		XXX:	ja
		V:	ud i vingården (.) og vi går ind i vineriet og ser hvordan vi laver vin og så det vigtigste vi skal indenfor her og smage på vin og have noget at spise (.) er det ikke rigtig
		flere:	jo
		V:	turen rundt (.) tager (.) otteogtredive minutter og handler om vin kvinder og politik og det går mest ud over mændene ((småsnakken)) (.) ja er I klar til det
		flere:	ja
		V:	I følger efter mig der er tredive meter ud

Som man kan se de steder der er markeret med fed skrift, går mange af de samme vendinger igen. Og selv om der ikke er tale om en grammofonplade, er ordvalget nogle gange fuldstændig ens, andre gange er der en smule variation.

I rundvisningerne med norske og svenske gæster er der ligeledes tale om mange ligheder. Nogle af formuleringerne i rundvisningerne går igen på vingårdens hjemmeside, hvor det også fremgår at rundvisningerne handler om vin, kvinder og politik, samt at vinbonden taler bornholmsk og hurtigt. Når vinbonden gør opmærksom på at han taler hurtigt og bornholmsk, skaber det en forskel mellem ham og gæsterne der kan være vigtig for deres turistoplevelse.

Eksempel fra en rundvisning

Vi ser nu nærmere på hvordan vinbonden rent faktisk bruger bornholmsk i sine rundvisninger, og hvordan gæsterne reagerer på det. Undervejs på rundvisningen fortæller vinbonden en række mere eller mindre faste anekdoter, som han fortæller på passende steder. Nedenfor er gengivet to uddrag fra en af de anekdoter der kan være med til at vise hvordan brugen af bornholmsk dialekt spiller en vigtig rolle for samspillet mellem vinbonden og turisterne. Uddragene er taget fra en historie om hvordan det er gået til at der på vingården findes et træ som Dronning Margrethe har plantet. Det morsomme i historien er at dronningen på det tidspunkt hvor træet blev plantet, kunne rejse til Bornholm via Sverige og handle toldfri cigaretter. Det sjove ligger altså dels i det lille drilleri af det rygende kongehus, og dels i den påstand at Dronning Margrethe handler toldfri cigaretter ligesom helt almindelige danskere. Begge dele – at ryge og at undvige skattereglerne – er politisk ukorrekt, og derfor er det morsomt at dronningen beskrives som en der er 'med på den'. Det interessante i vores sammenhæng er at fokusere på turisternes respons – eller mangel på samme – der veksler med hvor meget dialekt vinbonden bruger. Vi fokuserer i analysen på brugen af dialektord, dialektale bøjninger af ord, samt tonale bevægelser. I uddragene bruges følgende forkortelser og markeringer:

- V: vinbonde G: gæster
- STORE BOGSTAVER: stavelse med tryk.
- Understregninger: bornholmske trykgrupper (jf. ovenfor). Kun nogle eksempler er noteret.
- Sætningsintonation er beskrevet i kommentarer.
- ((kommentarer))

Her kommer det første uddrag:

Uddrag A

- 1 V og vi KLAPpede og hun ((Dronning Margrethe)) rejste HJEM over Sverige på halv karton cigaRETter ((meget dybt tonalt fald helt til sidst i sætningen: bornholmsk for afslutning af lang sætning, findes ikke i standarddansk))
((pause))
- 2 V toldfri den gao ((stejlt tonalt fald over hele sætningen: standarddansk for afsluttende kort sætning))
- 3 G ha ha ha ha ha ha ha ha ((nærmest brølende))

I uddrag A får Vinbonden overvældende respons på sin vittighed. Det skyldes formentlig at der udover intonationen ikke bruges nogen specifikke bornholmske træk, fx er der ingen dialektord der potentielt kunne være vanskelige at forstå. Tværtimod markeres det i replik 2 med standard sætningsintonation at historien er slut. Her falder pointen. Det forstår gæsterne tydeligt nok, for historien afføder en brølende latter som respons. Uddrag A er et eksempel på inkluderende brug af dialekt, og det demonstreres også af gæsternes iver efter at spille med. Det modsatte er tilfældet i uddrag B, der følger umiddelbart efter uddrag A.

Uddrag B

- 4 V kunne du HAUse DET ((stejlt stigende tone på de to sidste stavelser, findes ikke i standarddansk.))
- 5 G ah ha ((relativt lav volumen))
- 6 V ja det var REJse en gang FREM og tilBAGEse ((tonalt fald helt i slutningen af sætningen, bornholmsk for afslutning af lang sætning, findes ikke i standarddansk.))
- 7 G eh he ja ja ja ((medium volumen))
- 8 V så ved du det var toldfrise! ((tonalt fald helt i slutningen af sætningen, bornholmsk for afslutning af lang sætning, findes ikke i standarddansk.))
- 9 G2 aha he he he he ((lav volumen))

I de to uddrag er tonen i trykgrupperne bornholmsk hele vejen igennem, og hvad det angår, taler vinbonden tydeligt bornholmsk, præcis som han har lovet både på hjemmesiden og i starten af rundvisningen. Det er med til at gøre talen let genkendelig som bornholmsk, men gør den næppe mindre for-

ståelig. Sætningsintonationen, derimod, veksler mellem standard og bornholmsk i de to uddrag. Og som man kan se på gæsternes respons i uddrag A og B, påvirker det samspillet. I uddrag B bliver det øjensynligt uklart for gæsterne hvornår pointen falder. De forstår ikke at vinbonden afleverer en afsluttende punchline i replik 8; den anvendte sætningsintonation findes ikke i standarddansk. Med hensyn til tur-tagning forstår gæsterne ikke hvor vinbonden er nået til.

Når man sammenligner de to uddrag, så er der i uddrag B en del dialektale træk, og at dømme ud fra gæsternes respons virker dette ekskluderende på dem. Der er eksempelvis dialektal sætningsintonation i replik 4, hvor også hovedverbet *hause* er dialektalt for standarddansk 'huske'. Endvidere er der nogle arkaiske dialektformer i replik 6 og 8 med endelsen -se i *tilbage* og *toldfrise*. Kombinationen af -se-endelsen og den dialektale sætningsintonation gør det tilsyneladende svært at afkode for tilhørerne at der udføres den samme folkelige iscenesættelse i uddrag B som i uddrag A. Responsen bliver minimal, og uddrag A, hvor vinbonden taler om det samme og med den samme pointe, viser at gæsterne er parate til at levere noget helt andet – nemlig brøllende latter – når de har muligheden. Uddrag B er interessant, fordi dialekten her virker ekskluderende. Netop dette har imidlertid en salgsværdi fordi dialekten gør oplevelsen eksotisk og anderledes. Vinbonden leverer her præcis den vare han har lovet. Han har både på hjemmesiden og ved selve rundvisningerne erklæret at han "taler hurtigt og han taler bornholmsk". Dermed har han også lovet at sproget er svært at følge. Og det kan vi se af gæsternes (manglende) reaktioner at det er i uddrag B. Vinbonden sælger altså også autenticitet i form af uforståelighed.

Interview med vinbonden

Efter at vi havde optaget rundvisningerne, lavede vi et interview med vinbonden. I interviewet taler han blandt andet om sin brug af dialekt i rundvisningerne, og her var det tydeligt at han både er bevidst om hvordan han taler, og om formålet med rundvisningerne. Han siger: "og det er jo i min interesse at få folk op på hånden og bære dem rundt i 38 minutter og at de får en oplevelse ud af det og hen forbi kasseapparatet til sidst inden de tager af sted". Vinbonden er altså klar over at brugen af bornholmsk kan være en fordel i rundvisningerne, men han ved også at der er grænser for hvor meget dialekt han kan tale når gæsterne stadig skal "op på hånden".

Opsamling

Studiet af Lille Gadegård er særligt interessant mht. brugen af dialekt i turistindustrien og mht. sammenhænge mellem brugen af dialekt og turisternes oplevelse af autenticitet. Det viser sig nemlig at dialekt kan være med til at skabe lokal autenticitet omkring produktionen af en vare – vin – som ikke er traditionelt bornholmsk. Brugen af bornholmsk dialekt på fx et silderøgeri ville ikke have været lige så overraskende. Det overraskende er at den bornholmske dialekt kan benyttes strategisk til at skabe en følelse af autenticitet hos turisterne, selv omkring et produkt som ikke umiddelbart kan ses som traditionelt bornholmsk. Det viser at brugen af dialekt er en meget stærk lokal markør som har stort potentiale i turismesammenhænge. Vi ved endnu ikke ret meget om hvordan dialekt benyttes strategisk i turistindustrien andre steder i landet, men det er muligt at den fornyede kommercielle interesse for det stedsbundne og lokale vil medføre at dialektudtyndingsprocesser i turistområder forløber anderledes end i områder hvor der ikke er kommercielle interesser i dialekten. I hvilken form dialekten i så fald vil overleve er usikkert. Studier fra andre steder i verden viser at det ofte blot er få elementer af dialekten som består – ord, vendinger, særlige udtaler – og som er nok til at signalere det lokale tilhørsforhold. Fremtidige studier må vise om dette også bliver tilfældet for danske dialekter.

Hvis man vil læse mere ...

Geist, Hanne Louise og Mogens Baumann Larsen. 1974. Lokalsprog og regionsprog på Bornholm. *Dialektstudier* 3. 137–168.

Kofoed, H. A. 1971. Folkemål. *Danmark. Gyldendals Egnsbeskrivelse*. København: Gyldendal. 99–109.

Nielsen, Bent Jul og Karen Margrethe Pedersen. 1991. *Danske Talesprog*. København: Gyldendal.

Ældre beskrivelser er:

Espersen, Johan C. S. 1908. *Bornholmsk Ordbog*. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.

Wimmer, Ludvig F. A. 1908. Bøjningslære. Johan C.S. Espersen. *Bornholmsk Ordbog*. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. 1–67.

Malene Monka, forskningsassistent ved Sprogforandringscentret 2005–2007, derefter ph.d. og nu postdoc ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

E-mail: monka@hum.ku.dk

Marie Mægaard, lektor på Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent i 2007, postdoc 2007–2010, leder af fonetikgruppen 2007–2014, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015, leder af Sprogforandringscentret fra 2015.

E-mail: mamae@hum.ku.dk

Jann Scheuer, lektor, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet både LaPUR og Dialekt i periferien.

Medvirkede i Sprogforandringscentrets dataindsamling på Bornholm.

E-mail: scheuer@hum.ku.dk

5 Eksperimentelle sprogholdningsstudier – fra helhedsvurderinger til enkelttræk

NICOLAI PHARAO, TORE KRISTIANSEN, JANUS SPINDLER MØLLER OG MARIE MAEGAARD

I ETHVERT SAMFUND knyttes der *sociale betydninger* – forestillinger og værdier – til sprog. Sprogbrug *vurderes forskelligt* alt efter 'hvem der siger hvad til hvem hvordan og hvornår'. I den forstand er vurderingerne situationsspecifikke, men samtidig giver de kun mening – de har kun social betydning – i kraft af at der er bred enighed om dem. Vi ved jo alle at det ikke er ligegyldigt om man bander i kirken eller på pubben. Og vi ved jo alle at det er mindre acceptabelt for kvinder at bande end for mænd. Eller hvad? Sådan plejede det i hvert fald at være. De sociale betydninger der knyttes til sprogbrug, fastholdes – og ændres – i kraft af vores brug af sprog. Det gælder ikke bare mht. mange ord (bandeord er bare et klart eksempel), men mht. træk på alle sproglige niveauer, ikke mindst mht. udtaletræk.

På udtaleniveauet må vi skelne mellem *segmentale* og *suprasegmentale* træk. Et segment er en enkeltlyd i talestrømmen (på samme måde som et bogstav er et segment i den skrevne teksts 'strøm' af bogstaver). Enkeltlydene inddeles i *vokaler* og *konsonanter*. De suprasegmentale træk lægger sig 'ovenpå' talestrømmens segmenter; i dansk drejer det sig om *intonation*, *tryk* og *stød*.

Som medlemmer af det danske sprogsamfund kender vi de almene forestillinger – værdier og vurderinger – der knyttes til de segmentale og suprasegmentale træk, og i kraft af dette kendskab oplever vi at dansk (kan) tales af dagens unge med fire slags overordnet social betydning. Vi vil kalde de fire måder at tale på for KONSERVATIV, MODERNE, LOKAL og GADE. De har ikke meget med den traditionelle inddeling i *dialekter* at gøre, så vi vælger at kalde dem for *aksanger*. Stavemåden her er ikke tilfældig – der er nemlig ikke tale om dansk med accent (fx tysk, engelsk eller fransk accent, dvs. måder at tale dansk på der skyldes 'fremmed' baggrund), men forskellige 'hjemmegroede' måder at tale dansk på.

Et andet ord der bruges om de suprasegmentale træk, er *prosodi*. Det er ikke mindst på prosodien at vi hører forskel på aksangerne. Den 'københavn-ske' prosodi er lokal i den forstand at den findes i København, men samtidig findes den i unges sprogbrug mange andre steder i landet og er i den forstand ikke-lokal. Den 'københavnske' (eller ikke-lokale) prosodi kendetegner KONSERVATIV og MODERNE til forskel fra LOKAL og GADE (mens det mere er forskelle i udtalen af vokaler og konsonanter der gør at vi oplever KONSERVATIV og MODERNE som to forskellige aksanger). LOKAL er kendetegnet ved 'ikke-københavnsk' prosodi, der kan specificeres mere eller mindre præcist med geografiske termer (som 'jysk', 'fynsk', 'sjællandsk' osv.). GADE findes i multikulturelle ungdomsmiljøer i de større byer og kendes især på en 'staccato' prosodi.

De sociale betydninger vi knytter til aksangerne, kan kortlægges på mange måder. Man kan studere hvordan aksangerne behandles fx i skolen og i medierne. Man kan bede folk give udtryk for hvad de tror, synes og mener – i et spørgeskema eller interview. Eller man kan involvere folk i et eksperiment hvor de lytter til forskellige aksanger og på en eller anden måde giver udtryk for 'hvad de synes'. Alle disse metoder har været anvendt i Sprogforandringscentrets arbejde med at kortlægge de sociale betydninger der omgiver den sproglige variation i samfundet – med det overordnede mål at belyse hvilken rolle disse betydninger spiller for ændringer i sprogbrugen. De forskellige undersøgelser af sprogbrugsændringernes ideologiske aspekt udgør centrets sprogholdningsstudier.

Vores erfaring er at der generelt er stor forskel på de holdninger folk tilkendegiver *bevidst* (altså når de er klar over at de giver sprogholdninger til kende), og de holdninger der fremkommer *underbevidst* (når de ikke er klar over at de 'afslører' egne holdninger til sprog). Endvidere er det vores erfaring at de bevidste holdninger har meget lidt med ændringer i sprogbrugen at gøre, mens de underbevidste derimod har stor betydning for det der sker med sprogbrugen (se Kapitel 1). Derfor har vores fokus været specielt rettet mod indsamling og analyse af underbevidst tilkendegivne holdningsdata. Og da det først og fremmest er i eksperimentelle design at vi har haft held med at indsamle sådanne data, har sprogholdningseksperimenter spillet en central rolle i Sprogforandringscentrets arbejde med den sproglige variations sociale betydninger.

Den eksperimentelle metode vi har benyttet, er beskrevet nærmere i Kapitel 1. Vi har benyttet metoden til at belyse de sociale betydninger knyttet til KONSERVATIV, MODERNE og LOKAL i København, Næstved, Vissenbjerg, Odder og Vinderup. Resultaterne viser at betydningsmønsteret er det samme overalt. MODERNE associeres mere end de to andre aksanger med positive sociale værdier der drejer sig om *dynamik* (man fremtræder som 'selvsikker',

'spændende', 'tjekket', 'flink', ...), mens KONSERVATIV klarer sig lige godt eller bedre i en vurderingsdimension som vi kalder for *superioritet* (hvor det drejer sig om at være 'klog', 'seriøs' 'målrettet', 'til at stole på', ...), samtidig med at LOKAL nedvurderes i enhver social betydning (selv om altså LOKAL i de flestes tilfælde svarer til deres egen sprogbrug i Næstved, Vissenbjerg, Odder og Vinderup).

I de omtalte undersøgelser lyttede informanterne til ca. 30 sekunders lyd-klip med 12 forskellige personer. Der var 4 'repræsentanter' for hver af de 3 aksanger (efter vores vurdering), og fordi de 4 personer med (formodet) samme aksang i store træk blev vurderet ens af informanterne, kan vi med stor sikkerhed sige at vurderingerne var betinget af aksang-forskellene. Imidlertid, når informanter lytter til og vurderer aksanger på denne måde, er det en helhedsvurdering vi har med at gøre. Vi kan ikke rigtigt sige hvilken rolle enkelttræk spiller for vurderingen. I vores sammenhæng gælder det især hvad vurderingerne af MODERNE og KONSERVATIV angår, idet flere segmentelle forskelle er med til at adskille de to aksanger.

Umiddelbart virker det langt rimeligere at antage at det er prosodi alene der adskiller LOKAL fra MODERNE og KONSERVATIV og udgør det væsentlige grundlag for at aksanger med 'ikke-københavnsk' og 'københavnsk' prosodi kan vurderes forskelligt. Men synspunktet ville styrkes hvis vi kunne vise eksperimentelt at folk kan genkende og lokalisere forskellig sprogbrug alene på prosodien. Det var formålet med det første af de to eksperimenter vi fortæller om nedenfor. Formålet med det andet eksperiment vi fortæller om, var at blive klogere på den sociale betydning der knyttes til en ny forskel i udtalen af s.

Intonationsundersøgelsen

Et gennemgående fund i undersøgelser af dansk talesprog er at der ikke er mange regionale forskelle tilbage blandt unge mennesker. Dette gælder også for udtalen. Selvom der ganske vist er enkeltlyde i bestemte ord der kan udtales forskelligt (fx er der mange vest for Storebælt der rimer *sorte* og *skjorte* på *borte*; det hører man ikke hos indfødte øst for Storebælt), så er mange forskellige nærmest forsvundet.

Et gennemgående udtaletræk der dog er forskelligt rundt om i landet, er tonegangen i talen. Denne tonegang kalder man for grundtonen, eller intonationen. Den stiger og falder hele tiden, men forskellen på disse bevægelser i forskellige egne afhænger af om tonen er lav på trykstærke stavelser – sådan er det i København – eller stigende – sådan er det i Næstved og på Fyn – eller om den er høj – sådan er det i Århus. Netop denne forskel har i længere tid af flere sprogforskere været set som det vigtigste kendemærke for hvor i

landet en person kommer fra. Vi behøver altså ikke høre en mand sige *skøjte* for at vide om han kommer fra Århus eller København. Vi kan også høre det på et ord som fx *spiser*, hvor enkeltlydene udtales på samme måde de to steder, for hvor århusianeren vil have en høj tone på den trykstærke stavelse, vil københavnere have en lav tone. Denne forskels anvendelighed som 'regionalitetsmarkør' har man således taget for givet i lang tid i dansk sprogforskning.

På Sprogforandringscentret har vi imidlertid længe haft lyst til at få eksperimentel evidens for det. Derfor har vi udført et eksperiment hvor vi manipulerede grundtoneforløbet i optagelser af sprogbrugere fra hhv. Århus og København: en stemme fra Århus og to stemmer fra København, en MODERNE og en KONSERVATIV (vi kommer ikke nærmere ind på hvad forskellen på MODERNE og KONSERVATIV er her, det væsentlige at vide i denne forbindelse er at der ikke er forskel på grundtonens forløb for disse to typer af københavnere). Man kan ved hjælp af lydbehandlingsprogrammer ændre grundtonen i en optagelse. Man kan enten gøre den generelt dybere eller højere, men man kan også ændre på det der intonationsmæssigt adskiller århusiansk og københavnere, nemlig om tonen er høj eller lav på de stavelser der har tryk. Vi foretog en sådan manipulation i seks lydklip af cirka otte sekunders varighed. For hvert af disse seks klip bad vi forskellige grupper af lyttere tage stilling til om personen de hørte, var fra Århus eller København. Hvis denne manipulation på systematisk vis påvirker folks fordeling af stemmerne på de to byer, har vi etableret empirisk evidens for at den geografiske kategorisering af dagens danske aksanger kan foretages ud fra tonegangen alene og således underbygget sprogforskernes (vores og andres) antagelse om at 'intonationen er det vi hører det på'.

Fremgangsmåde

De seks lydklip blev taget fra optagelser med tre forskellige drenge: to københavnere (en MODERNE og en KONSERVATIV) og en århusianer. Der er to klip med hver af drengene: et klip hvor grundtonen forløber som den gjorde oprindeligt, og et klip hvor vi har lavet forløbet om så det passer med hvordan det lyder i den anden by. Dvs. at vi for den århusianske dreng lavede et klip hvor tonen var høj på de trykstærke stavelser, og et klip hvor tonen var lav (sådan som det er i københavnere). For de to københavnske stemmer gjorde vi det modsatte. Alle seks klip blev manipuleret, også de tre hvor grundtoneforløbet var det samme som i den oprindelige optagelse. Det gjorde vi for at sikre at klippene ikke adskilte sig fra hinanden ved at nogle eventuelt kunne lyde mere kunstige – manipulationen af grundtonen kan nemlig give optagelsen et lidt 'syntetisk' præg. For hver af de tre drenge havde vi altså dels et klip med ikke-modificeret grundtoneforløb, dels et klip med mo-

dificeret grundtoneforløb. For et enkelt af klippene, den KONSERVATIVE københavnske dreng, var det ikke muligt at få hele ytringen til at lyde århusiansk på trods af at alle de trykstærke stavelser blev modificeret. Som vi skal se nedenfor, ser det ud til at have påvirket resultaterne lidt.

Vi fik 104 danskstuderende ved universiteterne i Århus (N=37) og København (N=67) til at lytte til disse klip og for hver af dem angive om de troede at personen kom fra Århus eller København. Følgende information og instruktion blev givet mundtligt og samtidigt vist som PP-dias: *Du skal nu høre 6 stemmer. De er alle sammen drengestemmer. Lyt først til dem alle sammen en gang i træk. Dernæst, efter første aflytning: Du skal nu høre de 6 stemmer en gang til. Denne gang skal du for hver stemme angive på skemaet om drengen lyder som om han kommer fra København eller Århus.*

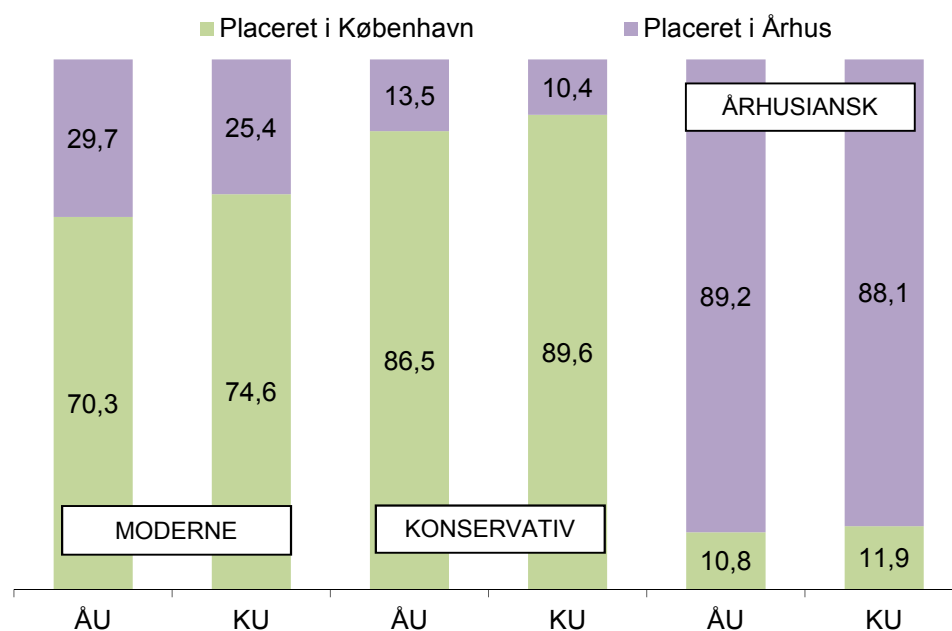
Resultater

I fremstillingen holder vi konsekvent resultaterne fra hhv. Århus Universitet (herefter: ÅU) og Københavns Universitet (herefter: KU) adskilt idet en sammenligning på tværs af de to byer har interesse. Vi ser først på hvordan de ikke-modificerede stemmer blev placeret, dernæst på hvordan de modificerede stemmer blev placeret.

Placeringen af de ikke-modificerede stemmer i 'Århus' eller 'København'

Det store flertal har fordelt de tre ikke-modificerede stemmer på København og Århus 'korrekt' – dvs. i overensstemmelse med stemmernes reelle geografiske baggrund (Figur 1). Hele 9 ud af 10 placerede den KONSERVATIVE københavnske dreng i København og den ÅRHUSIANSKE dreng i Århus. Placeringen af den MODERNE københavnske dreng er der noget større uenighed om idet 'kun' 3 ud af 4 placerer stemmen i København. Forskellen de to informantgrupper ÅU og KU imellem er statistisk ikke-signifikant for alle tre aksangers vedkommende og må ses som tilfældig. Der er altså ikke forskel på ÅU-studerende og KU-studerende når det gælder evnen til at placere de tre ikke-modificerede aksanger i hhv. København og Århus.

Resultatet tyder på at de studerende fra både ÅU og KU oplever KONSERVATIVT københavnsk som mere oplagt københavnsk end MODERNE københavnsk. Ikke desto mindre er der en tydelig tendens til at klippene placeres i overensstemmelse med grundtonemønstrene, og disse resultater viser således både at de fleste lyttere kan placere en person korrekt, og at netop grundtonemønsteret spiller en væsentlig rolle. Men for at være helt sikre på at det netop er grundtonemønsteret der er vigtigt, må vi naturligvis se på hvordan de modificerede klip placeres af lytterne. Det gør vi nedenfor.

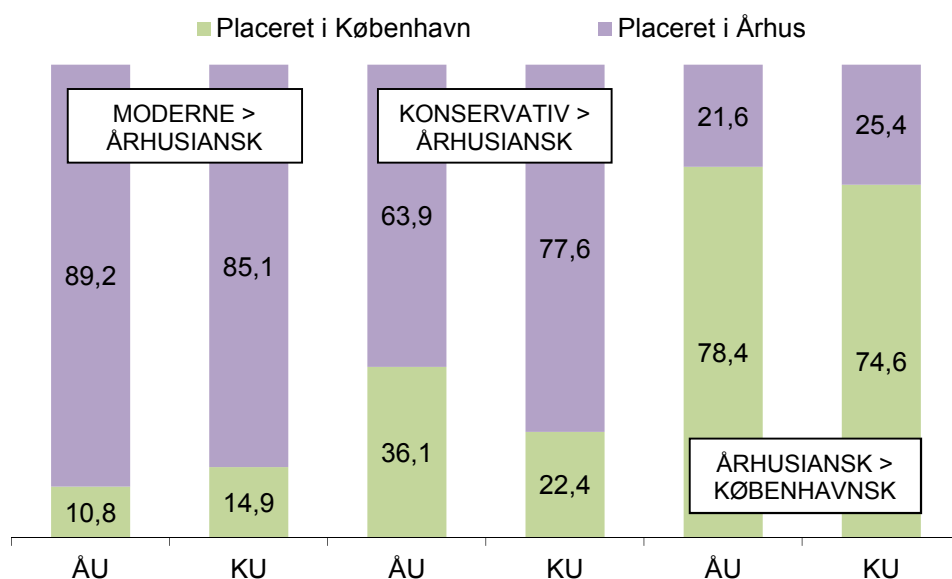

Figur 1: Procentuel fordeling af de ikke-modificerede stemmer MODERNE, KONSERVATIV og ÅRHUSIANSK på hhv. København og Århus – udført af danskstuderende ved ÅU (N=37) og KU (N=67).

Placeringen af de modificerede stemmer i 'Århus' eller 'København'

Det store flertal har fordelt de tre modificerede stemmer på København og Århus 'forkert' i forhold til deres reelle geografiske baggrund, men 'korrekt' i forhold til den tilsigtede effekt af vores modifikation af grundtoneforløbet (Figur 2). Modificeret MODERNE københavnsk placeres i højere grad i Århus end modificeret KONSERVATIVT københavnsk. For alle tre aksangers vedkommende er forskellen mellem ÅU og KU statistisk ikke-signifikant og må ses som tilfældig. Det gælder altså for de tre modificerede aksanger, ligesom det gjaldt for de ikke-modificerede, at der ikke er forskel på ÅU-studerende og KU-studerende når det gælder evnen til at placere dem i hhv. København og Århus.

Ved vurderingen af de ikke-modificerede stemmer var det den MODERNE stemme der oftere end den KONSERVATIVE blev fejlplaceret – det vil sige i uoverensstemmelse med sin rod i København (se Figur 1). Her ved vurderingen af de modificerede stemmer ser vi at det omvendt er den KONSERVATIVE stemme der oftere end den MODERNE fejlplaceres – det vil sige i uoverensstemmelse med det tilstræbt ÅRHUSIANSKE grundtonemønster. Som nævnt

Figur 2: Procentuel fordeling af de modificerede stemmer [MODERNE > ÅRHUSIANSK], [KONSERVATIV > ÅRHUSIANSK] og [ÅRHUSIANSK > KØBENHAVNSK] på hhv. København og Århus – udført af danskstuderende ved ÅU (N=37) og KU (N=67).

tidligere bemærkede vi selv at modifikationen af det KONSERVATIVE klip ikke var lige så vellykket som modifikationen af det MODERNE klip. Resultatet her tyder på at dette også er blevet bemærket af de lyttere der deltog i forsøget. Da placeringen blev foretaget ved hjælp af afkrydsning på papir, har vi ikke mulighed for at vide hvornår i løbet af afspilningen af klippene de enkelte bedømmelser er blevet foretaget. Men en mulig grund til at der er forskel på placeringen af de modificerede københavnske klip, er at nogle af lytterne først foretog placeringen når de havde hørt hvert klip helt til ende, og derfor placerede det KONSERVATIVE klip i København da den sidste del af det netop gav dette indtryk, mens andre (og formentlig størstedelen) af lytterne foretog placeringen allerede mens klippene blev afspillet, og altså inden de havde hørt dem helt til ende.

Diskussion

Samlet set viser disse resultater at de fleste lyttere kan placere en person korrekt, og at dette i høj grad må skyldes grundtoneforløbet i det man hører, netop fordi også de modificerede klip placeres i overensstemmelse med grundtonemønsteret uanset at de enkeltlyde der indgår i klippene, af naturlige årsager har deres oprindelse fra en person der kommer fra et andet sted i landet. Dette forhold styrker således vores antagelse om at det er intonation-

nen vi bruger til at bestemme hvor i landet en person kommer fra, og kan således også være med til at forklare hvorfor så mange mennesker bliver forundrede når vi fra Sprogforandringscentrets side har været ude og sige at der ikke længere er dialekter i Danmark. Det mener vi fortsat, men det er naturligvis ikke det samme som at vi slet ikke kan høre omtrent hvor i landet en person kommer fra: Det fremgår nemlig hos de fleste af grundtonen.

Sociale betydninger af fremskudt s

Da Marie Mægaard i sit ph.d.-projekt (afsluttet i 2007) fandt at et bestemt udtaletræk, det fremskudte s, optrådte i den gruppe der blev kaldt for *fremmede drenge* på den skole hvor hun lavede sin undersøgelse, kom det som noget af en overraskelse. Det fremskudte s er nemlig traditionelt blevet opfattet som et feminint udtaletræk.

Men hvad vil det overhovedet sige at et s er 'fremskudt'? For at forklare det må vi se lidt på hvad vi ved om hvordan enkeltlyde dannes i munden. Udtalen af s dannes i de fleste former for dansk ved at tungespidsen nærmer sig den del af ganen hvor tænderne sidder fast. Denne del kaldes alveolarranden, og blandt sprogforskere omtales dette s som et alveolært s, men fordi det er den mest udbredte måde at sige s på blandt danske sprogbrugere, vil vi her benævne det standard-s. Når man presser luft ud mellem det lille hulrum mellem tungespidsen og alveolarranden, opstår den karakteristiske hvislende støj vi hører som lyden s. Man kan imidlertid også sige et s ved at lade tungespidsen nærme sig tænderne, dvs. at tungespidsen skydes længere frem i munden end når man udtaler et alveolært s, og derfor kalder vi det et fremskudt s (sprogforskere kalder det også et dentalt s, fordi støjen dannes i hulrummet mellem tungespidsen og tænderne). Det giver støjen en lidt lysere og skarpere klang – det høres stadig som et s, men lydene er tydeligt forskellige for de fleste lyttere.

Denne udtale af s har længe været kendt som en mulig variant, og har især været associeret med kvinders udtale. Mægaard fandt da også at flere forskellige typer piger brugte denne udtale, mens det altså kun var drenge med minoritetsetnisk baggrund der brugte dette s. De såkaldt *danske drenge* brugte det aldrig. Det skyldes formentlig at det fremskudte s af mange associeres med femininitet og homoseksualitet når det bruges af drenge og mænd, jf. betegnelsen 'bøsse-s' i daglig tale. Det ligger derfor ligefor at tolke de danske drenge undgåelse af det fremskudte s som et (ubevidst) forsøg på at undgå at blive associeret med femininitet og homoseksualitet.

Men hvorfor bruger de fremmede drenge det så? Kan det tænkes at det fremskudte s vækker andre associationer når det bruges sammen med andre udtalemæssige træk der traditionelt forbindes med maskulinitet? At det med

andre ord tilskrives en anden social betydning afhængigt af den øvrige sproglige kontekst?

En af de tydeligste forskelle i udtalen hos både drenge og piger fra etnisk blandede miljøer og især de minoritetsetniske unge selv, er den rytme de taler med. I forhold til jævnaldrende unge med dansk baggrund taler minoritetsetniske unge ofte med en mere staccato-lignende rytme. Denne måde at tale på har mange betegnelser. Nogle sprogforskere kalder det for "københavnsk multietnolekt", mens de unge kalder det "slang", "ghetto", "wallah-sprog", "perkerdansk" og "gadesprog". Vi foretrækker her at bruge den sidste betegnelse og vil i resten af kapitlet omtale denne talestil som GADE, mens vi kalder jævnaldrende majoritetsetniske unges sprog for MODERNE.

Det var overraskende at finde at det fremskudte s, der traditionelt forbindes med femininitet, blev brugt af en gruppe drenge der stereotypisk associeres med macho-lignende maskulinitet. En mulighed er naturligvis at det fremskudte s slet ikke associeres med femininitet når det optræder i tale der har den for GADE karakteristiske staccato-rytme. Det er netop det vi har undersøgt ved at se på kombinationen af disse træk.

Fremgangsmåde

Med udgangspunkt i lydoptagelser med elever fra den samme skole som Maegaard lavede sin undersøgelse på, fandt vi frem til korte klip med fire drenge der taler mellem 6 og 8 sekunder hver. Drengene deltog i en øvelse hvor de guidede hinanden rundt på et kort over en fiktiv by – uden at de kunne se hinandens kort, og derfor var henvist til at guide udelukkende ved brug af sproget. Indholdet i klippene er således temmelig neutralt (for ikke at sige kedeligt) og kan på den måde ikke tænkes at påvirke de bedømmelser vi ville have lytterne til at foretage.

To af de drenge vi udvalgte klip fra, talte med standardrytme, mens de to andre talte med den staccato-lignende rytme der kendetegner GADE. I det samme sæt af optagelser var der en femte dreng som brugte både standard-s og det fremskudte s. Ved at bruge computerprogrammet Praat, der er udviklet til at analysere og redigere lydoptagelser, fandt vi alle forekomster af s i de korte klip med de fire drenge, og i en udgave erstattede vi dem med kopier af den femte drengs standard-s, og i den anden udgave erstattede vi dem med kopier af hans fremskudte s.

På den måde fik vi lavet to forskellige versioner af hvert klip der på alle andre måder var identiske. Dvs. at den eneste forskel på hvert par af klip var udtalen af s'et, mens forskellen på de to par af drenge var rytmen. Det gav i alt otte klip.

Ligesom i tidligere undersøgelser (jf. Kapitel 1) var vi nu interesserede i at undersøge hvordan unge reagerede på de forskellige klip. Specifikt var vi

interesserede i at se om de reagerede forskelligt på MODERNE-klippene og GADE-klippene – samt naturligvis hvilken betydning rytmeforskellen havde når man sammenlignede reaktioner på de klip der havde standard-s, med reaktioner på de klip der havde fremskudt s. Vi gennemførte eksperimentet på to forskellige gymnasieskoler, en i indre København og en på Københavns Vestegn. Vi valgte at gøre det disse to steder, fordi eleverne på gymnasiet på Vestegnen var mere forskelligartede mht. sproglig baggrund end eleverne på gymnasiet i København.

I første omgang bad vi de unge om selv at give os bud på hvilke sociale betydninger der var relevante når de hørte de otte klip. Vi bad dem om for hvert klip at skrive et (kort) svar på spørgsmålet *"Hvad synes du om denne dreng? Hvordan tror du han er?"*.

Vi spillede de otte klip i en fast rækkefølge for i alt 116 elever på de to skoler. Vi sagde ikke noget om at vi arbejdede med sprog. Vi fortalte lytterne at de skulle høre otte forskellige drenge. Det er selvfølgelig ikke rigtigt: I virkeligheden hørte de kun fire forskellige drenge, men i to forskellige versioner. Vi var bekymrede for om de ville opdage dette under forsøget, men valgte alligevel at spille alle klip for alle deltagere, fordi vi så kan sammenligne deres beskrivelser af versionerne med henholdsvis standard-s og fremskudt s direkte. Der var enkelte der spurgte undervejs om vi ikke lige havde spillet et bestemt klip. I sådanne tilfælde sagde vi at der var tale om forskellige drenge, men at indholdet i det de sagde, var meget ens, så det var nok derfor de syntes de havde hørt det før.

Til sidst spurgte vi lytterne om de havde lagt mærke til noget bestemt. De fleste kommenterede rytmen på forskellig vis, men der var også enkelte der sagde at der var noget med s'erne. Efter at dette var overstået, forklarede vi altid hvad forsøget gik ud på, og at de der syntes at de havde hørt nogle af klippene før, faktisk havde ret, men at der altså var en forskel i hvordan s'erne lød i de to versioner.

Relevante sociale betydninger

Vi fik på denne måde i alt 116 svar for hvert af de otte klip. Når man stiller så åbent et spørgsmål som vi gjorde, får man også mange forskellige svar. Mange af svarene på de klip der indeholdt det fremskudte s, bekræftede dog vores egne forventninger.

Her er et par eksempler på svar på MODERNE-klip med fremskudt s: *"Homoseksuel, fimset, lyst bår, sidder med benene over kryds, mode"* og *"Enten er han bøsse eller også er han fra Hellerup"*. Svarene knyttede således an til stereotype forestillinger om en feminin homoseksuel mand og, i nogle tilfælde, en mand fra 'nord for København'. Disse kategorier blev aldrig nævnt i forbindelse

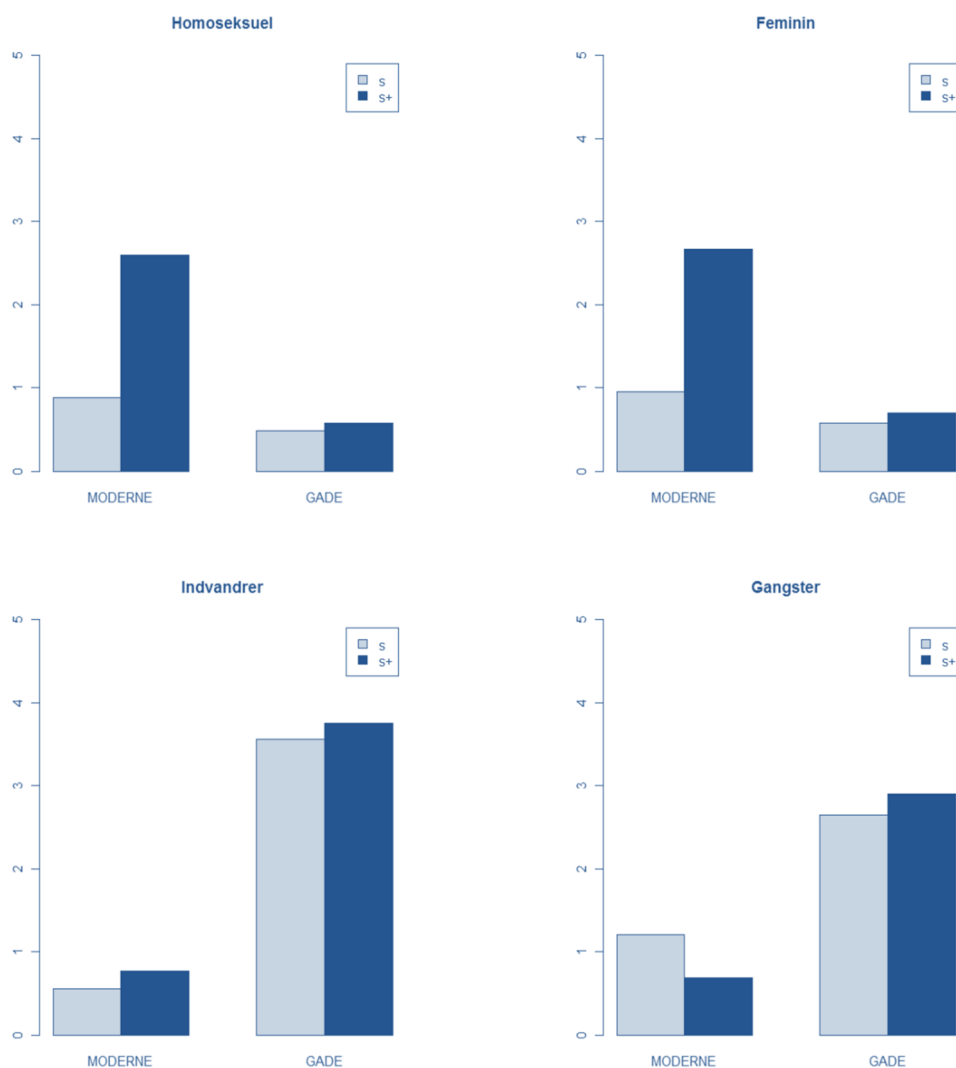
med MODERNE-klip med standard-s. Her blev der til gengæld brugt ord som *"flink"*, *"normal"*, *"pænt sprog"* og lignende.

Femininitet, homoseksualitet og associationer til Københavns nordlige forstæder blev heller aldrig nævnt i forbindelse med GADE-klip, heller ikke når de indeholdt fremskudte s'er. Her er et par eksempler på reaktionerne på GADE-klip med fremskudt s: *"Han virker til at være en ballademager. Går nok sjældent i skole. Lige glad med skolen. Dårlig opvækst"* og *"Indvandrer, ekstremt dum, bor i en ghetto, dårlig i skolen fagligt"*. I modsætning til de MODERNE klip, hvor der var stor forskel på hvilke betegnelser der blev brugt afhængigt af om klippet indeholdt et standard-s eller et fremskudt s, lignede svarene på GADE-klip med standard-s meget de svar vi fik på GADE-klip med fremskudt s. Også her optrådte betegnelser som *"indvandrer"*, *"dårlig i skolen"* og desuden *"gangster"* ofte.

Umiddelbart bekræfter disse svar vores forventninger: Det fremskudte s associeres med femininitet og homoseksualitet når det optræder i MODERNE-talende drenges sprog, mens det ikke påvirker opfattelsen af de GADE-talende drenge, der opfattes som indvandrere og gangstertyper, også selvom klippene indeholder det fremskudte s.

En af grundene til at vi ikke fandt nogen effekt af det fremskudte s i reaktionerne på GADE-klippene, kunne dog være at vores lyttere ikke nåede at vurdere disse drenge mht. køn og seksualitet. Vi bad om deres første indskydelser, og det er muligt at den manglende effekt alene skyldes at associationer til etnicitet og "sejhed" bare var det første og stærkeste indtryk.

Derfor gentog vi forsøget, men denne gang med skalaer som alle otte klip skulle bedømmes på. Vi valgte otte træk som optrådte oftest i svarene på det åbne spørgsmål fra det første forsøg. Disse træk var: *indvandrer*, *gangster*, *homoseksuel*, *feminin*, *forvirret*, *intelligent*, *Nordsjælland* og *Vestegnen*. Herefter bad vi en ny gruppe lyttere om at sætte kryds på en skala fra 1 til 5 for hvert af de otte træk – hvor 1 betød "nej, slet ikke", og 5 betød "ja, meget" –, fx *"Synes du han lyder feminin?"* med mulighederne 1, 2, 3, 4 og 5. Klippene var nøjagtigt de samme som i det første forsøg, og vi gentog undersøgelsen på de samme gymnasier, dvs. et i det indre København og et på Vestegnen, men i nogle andre klasser end dem hvor vi havde lavet det første forsøg. Figur 3 viser gennemsnitsvurderingerne på de fire træk *homoseksuel*, *feminin*, *indvandrer* og *gangster*, da disse træk viste sig at være de mest interessante i forhold til de to forskellige s'er.

Figur 3: Gennemsnitsvurderinger af stemmeprøverne på fire skalaer.

For hver skala kan man se to par søjler. Det første par angiver middelværdier for vurderingen af MODERNE-klippene: Den lyse søjle viser middelværdien for bedømmelserne af de to klip med standard-s, den mørke søjle viser middelværdien for vurderingen af de to klip med fremskudt s. Det andet par viser middelværdien for vurderingerne af GADE-klippene. Også her angiver den lyse søjle middelværdien for vurderinger af de to klip med standard-s, og den

mørke søjle angiver middelværdien for vurderinger af de to klip med fremskudt s.

Som man kan se af søjlediagrammerne, bekræfter forsøget med skalaerne resultaterne fra det første forsøg. Dvs. at også selvom alle 234 deltagere i dette andet forsøg *skulle* forholde sig til alle træk for alle otte klip, så fandt vi stadig ikke nogen effekt af det fremskudte s for de GADE-talende drenge, i stærk kontrast til de MODERNE-talende drenge, der blev vurderet helt som forventet: De blev opfattet som meget mere homoseksuelle og feminine når klippet indeholdt fremskudte s'er, end når det indeholdt standard-s'er. Til gengæld blev de MODERNE-talende drenge hverken opfattet som mere indvandrere eller gangstere når klippene indeholdt fremskudte s'er. Det kunne man ellers godt have forventet når nu det fremskudte s faktisk bruges af GADE-talende drenge. Men som vi også kan se af søjlediagrammerne, så gør brugen af fremskudt s ikke engang at drengene bag GADE-klippene opfattes som mere indvandrere eller gangster. Det fremskudte s har ganske enkelt ingen effekt i vurderingerne af GADE-klippene.

Diskussion

Det er altså ikke sådan at drenge med et fremskudt s altid opfattes som feminine homoseksuelle. Sådan er det kun når de øvrige træk i deres sprog er associeret med det vi her kalder MODERNE. Der har det så en meget stor effekt, så inden for denne talestil kan man godt sige at et fremskudt s signalerer femininitet og homoseksualitet – det bliver i hvert fald opfattet sådan. Men når der er andre træk som signalerer indvandrere og gangster (og her var det jo alene rytmen der i øvrigt adskilte klippene fra hinanden), så forsvinder associationen til feminine homoseksuelle, i hvert fald for teenagere i Storkøbenhavn.

Når det fremskudte s bruges af i øvrigt MODERNE-talende drenge, videreføres de kendte fordomme: Her må være tale om en feminin bøsse. Bruges det fremskudte s af drenge der i øvrigt taler på en måde der associeres med en indvandrerbaggrund, blokeres disse fordomme, mens andre sættes i spil: Her er stadig tale om en macho-agtig gangstertype.

Samlet set viser vores to s-forsøg at et udtaletræk (her: fremskudt s) ikke kun har én social betydning som det altid bærer med sig så snart det forekommer. Det samme udtaletræk kan betyde forskellige ting afhængigt af hvilke træk det udtales sammen med, og det kan ændre social betydning som tiden går.

Hvis man vil læse mere ...

- Grønnum, Nina. 2008. Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre? Anden del: prosodi. *Mål og Måle* 31(2). 19–23.
- Grønnum, Nina. 2003. Dansk intonation. Anne Holmen, Esther Glahn og Hanne Ruus (red.) *Veje til dansk: forskning i sprog og sprogtilenelse*. København: Akademisk Forlag. 15–38.
- Hyttel-Sørensen, Liva. 2009. *Dem de andre ikke vil lege med. En undersøgelse af børns sprogholdninger med fokus på dansk som andetsprog*. Københavnerstudier i Tosprogethed bind 49. København: Københavns Universitet. Det Humanistiske Fakultet.
- Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 167–192.
- Kristiansen, Tore, Marie Mægaard og Nicolai Pharaos. 2011. Det er intonationen, vi hører det på: Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang. Torben Arboe og Inger Schoonderbeek (red.) *Jysk, Ømål, Rigsdansk mv.: Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk*. Århus. 207–224.
- Kristiansen, Tore, Nicolai Pharaos and Marie Mægaard. 2013. Controlled manipulation of intonational difference: An experimental study of intonation patterns as the basis for language-ideological constructs of geographical provenance and linguistic standardness in young Danes. Kristiansen, Tore and Stefan Grondelaers (eds.) *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus. 355–374.
- Lillelund, Aleksandra og Nicolai Pharaos. 2014. Sociale betydninger af [tj] og [s+] blandt unge i København. *Danske Talesprog* 14. 94–123.
- Mægaard, Marie. 2008. Udtalevariation og -forandring i københavnsk – en etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole. *Danske Talesprog* 8.
- Mægaard, Marie og Nicolai Pharaos. 2015. (s) variation and perceptions of male sexuality in Denmark. Levon, Erez and Ronald Beline Mendes (red.) *Language, Sexuality and Power: Studies in Intersectional Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Pharaos, Nicolai og Marie Mægaard. (under udgivelse). On the influence of coronal sibilants and stops on the perception of social meanings in Copenhagen Danish. *Linguistics*.
- Pharaos, Nicolai, Marie Mægaard, Janus Spindler Møller og Tore Kristiansen. 2014. Indexical meanings of [s+] among Copenhagen youth: Social perception of a phonetic variant in different prosodic contexts. *Language in Society* 43. 1–31.

”Er dine s’er mon zeje eller bøzzede?” Interview med Marie Maegaard, Janus Spindler Møller og Nicolai Pharao i *Politiken* 3. marts 2013 om undersøgelsen af de sociale betydninger af s-variation. Tilgængelig på: <http://politiken.dk/kultur/ECE1912600/ny-forskning-er-dine-ser-mon-zeje-eller-boezzede/>

Nicolai Pharao, lektor i fonetik ved faget lingvistik, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (INSS), Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent 2005–2006, ph.d.-stipendiat ved INSS med tilknytning til Sprogforandringscentret 2006–2009, postdoc 2009–2012 ved INSS med tilknytning til Sprogforandringscentret, siden 2010 leder af fonetikgruppen sammen med Marie Maegaard, 2013 lektor ved Sprogforandringscentret, 2013 til nu lektor på faget lingvistik med specialisering i fonetik, INSS, leder af fonetikgruppen på Sprogforandringscentret siden 2014.

E-mail: nicolaip@hum.ku.dk

Tore Kristiansen, professor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Medlem af Sprogforandringscentrets ledelsesgruppe 2005–2015. Ansvarlig for centrets sprogholdningsundersøgelser og koordinator (sammen med Nikolas Coupland) af SLICE.

E-mail: tk@hum.ku.dk

Janus Spindler Møller, lektor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret 1.5. 2005 – 30.4. 2015 som først forskningsassistent, derefter ph.d.-stipendiat, postdoc og nu lektor; tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: janus@hum.ku.dk

Marie Maegaard, lektor på Afdeling for Dalektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent i 2007, postdoc 2007–2010, leder af fonetikgruppen 2007–2014, medlem af ledelsen på Sprogforandringscentret 2010–2015, leder af Sprogforandringscentret fra 2015.

E-mail: mamae@hum.ku.dk

Del 2

(russisk) aegeng
 (fransk) Bonbons
 (norsk) Godteri
 (italiensk) Zucchero Cantito
 Caramella
 (tyrkisk) Seker
 (spansk) Caramelo
 (grønlandsk) Mama kujuk
 (albansk) Shegera
 (nederlandsk) Snoep

uuuhahahahaha jeg tæsker dig Safa:P

du skal ikke spille dum:P

Jeg spilder ikk, jeg spiller

du laver sjov:P

Pracowni miasta, które odwiedziła siostra.
Siostra chciała poznać miasto przed odjazdem do ciepłych krajów.

Jan Brzechwa
Siostra
Wybrała się siostra za morze,
Ale wybrać się nie może.
- Trudno jest się rozstać z krajem,
A ja właśnie się rozstaje.
Poleciała więc na kresy
Pozabawić interesy.
Odwiedziła najpierw Szczecin,
Bo tam miała dwoje dzieci,
W Kielcach była dwa tygodnie,
Żeby wypaść się wygodnie,
Jedną noc spędziła w Gdyni
U znajomej gospodyni,
Wpadła także do Pułtuska,
Żeby w Narwi się popłuskać,
A z Pułtuska do Torunia,
Gdzie mieszkała jej ciotunia.

6 Hverdagssprogning og sprogideologier: Om betydningen af minoritetssprog hos skolebørn i København

MARTHA SIF KARREBÆK, ASTRID AG, BIRTE DREIER, NARGES GHANDCHI,
LIVA HYTTTEL-SØRENSEN, ULLA LUNDQVIST, LIAN MALAI MADSEN,
JANUS SPINDLER MØLLER, THOMAS RØRBECK NØRREBY OG
ANDREAS STÆHR

NÆSTEN EN TREDJEDEL af skolebørnene i København er selv født eller har forældre der er født uden for Danmark. De kommer fra mange forskellige lande. De ti største indvandrer nationer i Danmark i dag er (i rækkefølge): Tyrkiet, Polen, Tyskland, Irak, Bosnien-Hercegovina, Rumænien, Norge, Iran, Sverige, Pakistan. Når det angår efterkommere, udgør Tyrkiet, Libanon, Pakistan, Irak og Somalia topfem inden for de ikke-vestlige lande; alt dette kan man læse om i Danmarks Statistiks publikationer. Statistikken siger altså at der går børn med mange forskellige sproglige baggrunde i danske skoleklasser, specielt i de store byer. Børnene har adgang til sproglige træk der ikke kun forbindes med dansk, men også med fx tyrkisk, arabisk, polsk samt naturligvis engelsk, der i dag er nærmest allestedsnærværende uanset at engelsk kun er officielt sprog i enkelte af indvandrerlandene.

Der er altså et stort sprogligt potentiale til stede i klasserne, i skolegården og på gangene – men det potentiale ser bestemt ikke ud til at udmønte sig i skolesucces. Sproglige minoritetsbørn klarer sig væsentligt dårligere end sproglige majoritetsbørn som dokumenteret i PISA-undersøgelser, opgørelser over skolefrafald etc. I de senere år har man politisk satset på at fokus på dansk, og en undertrykkelse af alt andet end dansk, skulle forbedre skoleresultaterne. Det har (endnu?) ikke haft den ønskede store effekt, men det har heller ikke ført til nogen form for selvransagelse. Faktisk tværtimod, man fortsætter ad samme rute.

Inden for den sprogvidenskabeligt funderede uddannelsesforskning har man argumenteret for at netop det at man ignorerer og underkender et så væsentligt aspekt af børnenes identitet, tilhørsforhold og sproglige mulighedsrum, kan have en negativ effekt på børnenes uddannelse. Men uanset hvem man er enig med i denne polariserede skoleideologiske debat, gælder det at børnenes eget perspektiv glimrer ved sit fravær. Vi ved meget lidt om hvad sprog betyder for børn, og det vil ikke være mindre interessant at vide i dag hvor globalisering og indvandring har ændret det sproglige billede i Danmark fra at have været relativt ensfarvet for halvtreds år siden til nu at være langt mere kulørt. Det betyder så også at vi har ringere mulighed for at hjælpe børnene. Det vil vi gøre et spædt forsøg på at råde bod på med dette bidrag. Vi tager udgangspunkt i materiale indsamlet på en folkeskole i København (påbegyndt i 2009; stadig i gang). Vi ser på data fra børn i indskolingen og i udskolingen. Vi fokuserer især på deres sprogbrug i hverdagen og på deres holdninger til sprog, i både en- og flertal. Ud over at nærstudiet af børns sprog giver os en pædagogisk vigtig indsigt, har det også en social og teoretisk interesse. Børn og unges sprog afspejler de nuværende kommunikative og sociale betingelser, ligesom det former og peger mod fremtidige udviklinger. Dermed dokumenterer dette bidrag sprogligt levede liv, som de udfolder sig nu, men bidrager samtidig til studiet af igangværende sprogforandringer.

Som grundlag for vores analyser anvender vi Jens Normann Jørgensens *sprogningsteori* (sådan som den er præsenteret i hans allerede nu klassiske artikel om dette emne fra 2008, og som den er udfoldet og uddybet i disputatsen fra 2010; begge værker findes i litteraturfortegnelsen efter artiklen). Jørgensen anlægger et nyt sprogsyn, hvor enkeltprog som dansk, engelsk, arabisk, osv. ses som *ideologiske, sociokulturelle konstruktioner*. Ud over et tiltrængt opgør med forståelser af sprog som naturgivne fænomener og objektive afgrænselige enheder åbner det for muligheden for at analysere relationer mellem sproglige træk, navngivne eller af mennesker afgrænsede 'sprog' og benævnelser for personers relationer til enkeltprog, fx etsproget, tosproget, indfødt taler, osv. Bidragets teoretiske hovedbudskab er at det er væsentligt for forståelsen af anvendelsen og ikke-anvendelsen af sproglige træk samt for den sproglige udvikling i storbyer som København at betragte sprog på for det første et form- eller trækniveau (lyd, ord, regler etc.), for det andet et sprogbrugsniveau (fx hvem siger hvad og hvordan til hvem) og for det tredje et ideologisk niveau (fx er det godt eller dårligt; hvem taler eller bør (ikke) tale på hvilke måder). Her kan der ses en inspiration fra den amerikanske sproglige antropolog Michael Silversteins tanker om *the total linguistic fact*.

Fra brug af enkeltprog til sprogning

Jens Normann Jørgensen argumenterede i forskellige publikationer (se litteraturlisten efter kapitlet) for en ny måde at anskue sprog på. I selve begrebet *sprogning* ligger en dynamisering af begrebet sprogbrug så der bliver tale om en proces snarere end om anvendelse af præetablerede, fast definerede elementer fast forankret i afgrænselige enkeltprog. Jørgensen ser sprogning som en social og semiotisk proces mennesker engagerer sig i for at påvirke hinanden og deres omverden. Den minimale analyseenhed bliver så det sproglige træk, som vi også kan kalde en sproglig ressource. Sproglige træk kan have forskellige typer af betydninger, og de kan være associeret med ét sprog, flere sprog eller ingen almindeligt anerkendte sprog. Sprogbrugere eller *sprogere* kan være enige eller uenige om et træks sproglige tilhørsforhold. Det kan blive til genstand for forhandlinger, ligesom det kan blive re-analyseret og re-kategoriseret situationelt eller over tid. For eksempel skændes nogle stadig om hvorvidt *nice* og *fuck* er eller ikke er dansk; *mayonnaise* var engang kun fransk, men er nu ukontroversielt dansk (selvom det alligevel ikke må staves *majonæse*); mens *wallah* og *inshallah* er kontroversielle som (potentielt legitimerede) nye bidrag til det danske sprog. *Wallah* er faktisk allerede at finde i Den Danske Ordbog, men det vakte noget postyr da Dansk Sprognævn i 2013 gav udtryk for muligheden for at optage *wallah* i Retskrivningsordbogen. Det er en tydelig illustration af at grænser mellem hvad der tilhører, og hvad der ikke tilhører et sprog, er umulige at blive helt enige om.

Der er flere årsager til Jørgensens gentænkning af sprogbegrebet, og han var ikke alene om at gå i den retning. Den internationale sociolinguistiske forskning har for længst vist at enkeltprog ikke er naturlige kategorier, men derimod er etableret i historiske politiske og ideologiske processer. Der findes således ikke et biologisk eller på anden måde naturvidenskabelig verificerbart fænomen 'dansk'. Det følger næsten heraf at grænser mellem sprog ikke er faste, men flydende og til forhandling. Nogle steder, herunder i de skandinaviske lande, er nationalsprogene blevet særdeles stærke markører for nationalt tilhørsforhold. Det er ikke mindst sket under påvirkning af den tyske filosof Herders idé om at en nation udgøres af *ét* folk med *én* fælles kultur og *ét* fælles sprog, og disse nationalromantiske tanker har stadig konsekvens for opfattelsen af hvad det vil sige at være dansker, svensker, nordmand, osv. For eksempel er det for de fleste mennesker i Danmark, og særlig dem der mener at de taler et godt dansk, svært at forestille sig at man kan være dansker uden at kunne tale dansk. Denne forståelse er stærk, og bekræftes ofte i institutionelle sammenhænge, som fx i følgende udtalelse fra Inger Støjberg:

I Danmark taler vi dansk. Man har ret til at lære alle de sprog, man vil, men det skal foregå i fritiden. (Inger Støjberg interviewet i *Jyllands-Posten* 18. december 2012)

Sammenhængen mellem et folk (*vi*), et sprog (*dansk*) og et sted (*Danmark*) udtrykkes her som et faktum. At sige at *vi* kun taler dansk i Danmark er naturligvis en forenkling. Helt trivielt tales der utrolig mange andre sprog i Danmark af de mange mennesker på gennemrejse: turister, konferencedeltagere, internationale studerende etc. Mindre trivielt er det at folk der oprindeligt var på gennemrejse, kan ende med at blive her i kortere eller længere tid – men stadig anvende andre sproglige træk end dem der almindeligvis forstås som danske. Nogle indbyggere har andet end dansk som førstesprog, som 'arvesprog' fra deres familier (forældre eller andre) eller som kommunikationsform med ægtefælle, forældre eller andre relationer i hjemmet. Endvidere er mange arbejdspladser officielt flersprogede, især med engelsk som officielt sprog ved siden af dansk, eller de har en sprogligt sammensat medarbejderstab; både toprestauranter, rengøringselskaber og Københavns Universitet falder ind under den beskrivelse.

Det opfattes ofte som en konsekvens af påstanden "I Danmark taler vi dansk" at mennesker der anses for flersprogede, skal tilpasse sig en bestemt måde at tale og opfatte sprog på. Jørgensen beskriver denne forventning som *den dobbelte etsprogethedsnorm*, og han opsummerer den som følger:

Personer, der behersker to sprog, bruger til enhver tid ét og kun ét sprog, og de benytter hvert af deres sprog på en måde, der principielt ikke afviger fra etsprogedes brug af sproget. (Jørgensen 2002: 14)

Der kan være gode grunde til at overholde en etsprogethedsnorm. Sprogning er en måde at påvirke omverdenen på, men det kræver at dem man henvender sig til, har mulighed for at skabe mening med henvendelsen. Således er det en god idé kun at anvende sproglige træk som den eller dem man henvender sig til, kan forstå. Hvis man imidlertid deler sproglige ressourcer associeret med flere sprog med dem man kommunikerer med, kan man sagtens have gode grunde til at anvende dem. Der er ikke noget i sproget selv der forhindrer det, og hvis det bliver bedømt som 'forkert', er det en bedømmelse der bunder i en ideologi. Det anses af mange ikke bare som forkert (i modsætning til rigtigt), men som direkte umoralsk hvis man ikke overholder ideologiske forventninger og regler om etsprogethed.

Men når nu (især unge) sprogbrugere faktisk anvender træk associeret med forskellige sprog, ja måske ligefrem forventer det af hinanden (se Kapitel 8), orienterer de sig netop ikke mod en etsprogethedsnorm, men mod det Jørgensen kaldte en *polysprogningsnorm*. Polysprogningsnormen er karakterise-

ret ved at sprogbrugere anvender alle de sproglige træk som de har til rådighed, for at opnå deres kommunikative mål bedst muligt. Det kan de gøre uanset om de kender mange eller få træk associeret med sprogene, og uanset om de kender eller har en mening om trækkenes (et)sproglige tilhørsforhold. Denne type sprogbrug, eller *sprogning*, bliver traditionelt kaldt *kodeskift* eller *kodevekslen*.

Sprogningstilgangen anerkender at navngivne sprog har betydning. Sprogbrugere eller *sprogere* organiserer sproglige træk i enheder som ovenikøbet nogle gange navngives, jf. dansk, norsk, jysk, børnesprog, gadesprog (se også Kapitel 8). Den slags navngivne kategorier orienterer vi os imod i vores dagligdag, bruger som hverdagsbegreber ("hendes modersmål er arabisk") og i bedømmelsen af sproglig udfoldelse ("hun taler dårligt dansk"; "det er grimt når man blander sprog"; "det er en skam, at han taler sit modersmål så dårligt"). Men det er vigtigt at huske på at det netop er en kulturel og ideologisk funderet forståelse – ikke en der har en iboende sandhedsværdi.

For at opsummere: Sprogningsspektivet fokuserer på relationen mellem mennesker (sprogerne), sproglige træk eller ressourcer, de betydninger og associationer som ressourcerne har, inklusive forståelsen af deres tilknytning til andre træk, samt på de formål sprogbrugerne har med deres sprogning. Sprogningsspektivet indebærer også en forståelse af at det ikke i sig selv er moralsk forkasteligt, grimt eller grundlæggende naturstridigt hvis sproglige træk som kan associeres med forskellige sprog, kombineres. Tilsvarende er sprogforandringer ikke i sig selv et problem eller en forringelse af en mere oprindelig og perfekt tilstand. (Det betyder dog ikke at sociolingvistiske forandringer i forhold mellem sprog aldrig er et problem for nogen. For eksempel er engelsks sejrsgang ikke lige let for alle i Danmark at håndtere; der findes mange der ikke har særlig gode engelskkundskaber).

For det første er forandring uundgåelig – alle kulturelle fænomener forandrer sig over tid – og for det andet er forandringen ikke mindst en afspejling af menneskers behov og ønsker i den verden de bebor. Sprog indgår i, skaber og afspejler den øvrige sociale verden. Eftersom verden aldrig står stille, gør sproget det heller ikke. Sådan må konklusionen være, når man som Jørgensen – og vi – ser på sproget som et socialt fænomen, og dermed noget som især kan fortælle om mennesker og deres sociale verden.

Sproglig etnografi i storbyen

Københavnstudier i Hverdagssprogning som vi her rapporterer fra, udgøres især af undersøgelser på den samme folkeskole i København. Alle studier har samme metodologiske afsæt i *sproglig etnografi*. En grundlæggende antagelse inden for denne tilgang er at sprog og socialt liv er uløseligt forbundet, og at analy-

ser af situeret sprogbrug giver os fundamentale indsigter i menneskers sociale handlen.

Siden 2009 har forskergruppen udført feltarbejde blandt skolens elever, både på skolen og i andre sammenhænge, i fællesskaber og på egen hånd. De første undersøgelser blev gennemført 2009–2011 og havde fokus på eleverne i udskolingen (7.–9. klasse) og indskolingen (0.–1. klasse). Forskellene mellem klassetrinene i forhold til sprogbrug og orientering mod sprognormer var markante, og det vakte vores interesse for at dokumentere hele processen. I 2010 satte forskergruppen derfor gang i et længdestudie, hvor den samme årgang fulgtes – og stadig følges – gennem hele skoleforløbet. Der er her en eksplícit parallel til studierne i Køge (nævnt i Indledningskapitlet).

Gruppen bag *Københavnstudier i Hverdagssprogning* har indsamlet en stor mængde data i skolen, SFO'en, i elevernes hjem og i deres fritid. Data rummer lyd- og videooptagelser af eleverne, optagelser foretaget af eleverne selv, gruppeoptagelser, feltdagbøger fra deltagerobservation, etnografiske interviews, skriftlige produktioner af eleverne, tegninger samt Facebook-kommunikation. Derudover indgår der i længdestudiet en årlig dataindsamling hvor eleverne bliver optaget i grupper af 3–4. De årlige optagelser er med til at sikre kontinuerlig og sammenlignelig dokumentation af alle elevers udvikling. Samtidig er variationen i de andre data en styrke i forhold til forskergruppens overordnede formål om at forstå hvordan børn og unge i nutidens storby socialiseres gennem sprog og anvender sprog til at forstå, forandre og skabe deres verden.

Fokusskolen ligger i et tidligere arbejderkvarter som i dag kan karakteriseres som et etnisk og socialt mangfoldigt område i det senmoderne København. Kort tid inden forskningsgruppens første observationer på skolen kom der en ny skoleleder som havde sat sig som mål at forandre skolens elevsammensætning sådan at den svarede til kvarterets befolkningssammensætning. Ifølge skolens beregninger er det lykkedes, hvilket vil sige at de fra 2007 til i dag har halveret antallet af såkaldt 'tosprogede elever' fra at udgøre ca. 60 procent af det samlede elevantal til ca. 30 procent. På de klassetrin vi har fulgt, har eleverne dog stadig haft mange forskellige sproglige baggrunde. Det skal vi se flere eksempler på i det følgende.

Studie 1: Sproglige normer og polysprogning blandt udskolingselever i skole og hjem

Vi vil først præsentere et par eksempler på hvordan de ældste skoleelever (7.–9. klasse) navigerede mellem forskellige sproglige normer i skole og hjem. Altovervejende foregik kommunikation i klasseværelset på dansk, men i fremmedsprogsundervisningen også på engelsk, tysk og fransk. Her synes

den dobbelte etsprogethedsnorm således at gælde. I kommunikationen mellem eleverne indbyrdes kunne vi imidlertid høre en polysproget praksis, hvor en række af de forskellige sproglige ressourcer deltagerne havde til rådighed, blev udnyttet. I det første eksempel kan vi se forskellen på de forskellige normorienteringer:

Eksempel 1: "Se hendes sko"

Massima har optaget på i en fysiktime. Deltagerne er læreren (Lær), Massima (Mas) og Jehan (Jeh). Fadwa er en klassekammerat.

```
01 Lær: toeren og hvorfor er det det
02 Mas: fordi den hold [/] indeholder en ledetråd
03      (3.1)
04 Mas: Fadwa xxx under nederdelen til grin dekh na us ke
05      joote
Oversæt: ((se hendes sko/støvler))
06 Jeh: mujhe nahin nazar aa rahe
Oversæt: ((jeg kan ikke se dem))
07 Mas: xxx
08 Jeh: nå:h xxx ((ler kort))
09      (1.7)
10 Jeh: nederdel kan man sætte ballerinaer til og sådan
```

I uddragets første linjer ser vi hvordan læreren stiller et undervisningsrelateret spørgsmål, og Massima svarer. I denne udveksling benyttes udelukkende sproglige træk forbundet med dansk. I l. 04–05 henvender Massima sig til sin bedste veninde for at henlede hendes opmærksomhed på en klassekammerat, Fadwas, påklædning, som hun åbenbart er kritisk over for. I Massimas og Jehans samtale anvender de en blanding af sproglige træk associeret med dansk og urdu, som pigerne veksler imellem. Dette korte uddrag er altså et eksempel på at Massima efterlever en etsprogethedsnorm i den officielle undervisningskommunikation, hvilket er en væsentlig del af at opføre sig som god elev. I kontrast til dette ser vi at pigerne når de taler sammen, trækker på alle mulige sproglige ressourcer, både nogle associeret med dansk og nogle fra andet end dansk; blandt veninderne hersker polysprogningsnormen.

Vi kan se i vores data fra 7.–9.-klasserne at det er almindeligt blandt de ældste elever at polysproge med jævnaldrende. Vi kan også se at eleverne er yderst bevidste om sprog. De kan give omfattende beskrivelser af hvordan der er forskellige sproglige normer for forskellige situationer. De beskriver fx hvordan de bruger en respektfuld og 'fin' talestil i samtale med lærere og andre voksne, mens den sproglige stil de bruger med vennerne indeholder slang

og en blanding af mange sproglige former forbundet med bl.a. arabisk, kurdisk, tyrkisk og urdu (se mere om det i Kapitel 8).

Der er altså forskel på hvordan det er passende at opføre sig rent sprogligt afhængigt af om skolen eller gruppen af jævnaldrende er hvad man kunne kalde det normative centrum. Familien udgør også et vigtigt orienteringspunkt i forhold til sproglig og social opførsel i de unges hverdag. Her har Astrid Ag og Jens Normann Jørgensen i en artikel fra 2013 faktisk vist hvordan de unges forældre lægger vægt på deres børns tilegnelse af dansk – og at deres motivation for dansktilegnelsen primært er instrumentel: Dansk opfattes som et middel til at få en uddannelse og et job. Forældrene lægger imidlertid også vægt på at deres børn lærer sprog fra forældrenes hjemland. Her er motivationen en nationalromantisk opfattelse af sprog som uløseligt forbundet med kultur. Så for at bevare kulturen skal sproget læres. En anden motivation som de fleste forældre påpeger, er at børnene skal lære sproget så de kan tale med deres familiemedlemmer når de rejser i forældrenes hjemland. Selvom flere forældre umiddelbart giver udtryk for en dobbelt etsproghedsnorm – hvor ét sprog betragtes som passende til nogle situationer og steder og et andet til andre – har de nu også selv en mere blandet sproglig praksis i familien. Som denne mor udtrykker det: ”vi blander, mig og min mand, urdu, punjabi, ikke (.) det gør vores forældre også” (interview, Malika, Nashas mor).

Ag og Jørgensen beskriver i artiklen hvordan man kunne iagttage flere forskellige sproglige praksisser i familier med minoritetsbaggrund. Faktisk blev der hos nogle næsten kun brugt dansk. Det var sjældent, men det skete f.eks. i Yasmins familie. Yasmin forklarer at hun ikke selv taler urdu særlig godt, og desuden ”fordi hun mor hun er jo (.) god til dansk og alt det der, hun er bare vant til at tale dansk med os” (interview, Yasmin, 8. klasse). Yasmins mor selv ville dog ønske hun havde talt mere urdu med sine børn. Dansk fandtes i et vist omfang i alle familier, men de fleste blandede det med minoritetssprog så den almindelige omgangsform var mere eller mindre polysproget. Det illustreres i Eksempel 2 med et uddrag fra en samtale i Nashas hjem.

Eksempel 2: ”Tolv i biologi”

Nasha optager sig selv hjemme. Deltagerne er Nasha (Nas), Nashas mor, Malika (Mal) og Nashas søster, Yalda (Yal).

01 Yal: hej inspektør
 02 Mal: *Yalda manna kiya tha na ke nahin tha*
 Oversæt: ((Yalda sagde jeg til dig at du ikke skal gøre
 det eller gjorde jeg ikke))
 03 Yal: ohoho
 04 Nas: it's raining men hallelujah ((synger))
 05 Nas: jeg er så glad for jeg fik tolv i biologi
 06 Mal: er det rigtigt Nasha tolv *miley hain*
 Oversæt: ((er det rigtigt Nasha tolv fik du det))
 07 Nas: standpunktskarakter tolv *hi hain mere*
 Oversæt: ((tolv er min standpunktskarakter))
 08 Mal: ah det er flot
 09 Nas: *ke [/] ab mein bas[/] ke matlab* standpunkts-
 10 *karakter yeh hota hai*
 Oversæt: ((det[/] nu jeg bare [/] det jeg mener stand-
 punktskarakter er det))
 11 Mal: mm
 12 Nas: *ke aik period mein na sirf tolv par hoti hoon*
 13 *biologi mein*
 Oversæt: ((så jeg over en længere periode kun får tolv i
 biologi))
 14 Mal: mm det er flot skat

I dette uddrag som vedrører Nashas høje karakter i biologi, ser vi hvordan sproglige træk der associeres med både dansk, engelsk og urdu, blandes selv inden for de enkelte ytringer. Og Nashas mor Malika praktiserer polysprogning på lige fod med sine døtre. I l. 06 bruger moderen en ordstilling i den interrogative sætning ”tolv *miley hain*” der er karakteristisk for urdu, med objekt placeret før verbum, men objektet udgøres af substantivet *tolv* som i de fleste sammenhænge forbindes med dansk. I l. 12 siger Nasha *period*, som mange ville forbinde med engelsk, men en lydlig (fonetisk) beskrivelse af hvordan Nasha siger ordet, viser at udtalen i denne situation har træk fra urdu. Polysprogning udgøres netop af denne form for kompleks integration af forskellige sproglige former. Vi har dermed demonstreret at polysprogning ikke kun foregår blandt unge indbyrdes, men også i familien mellem børn og voksne. Så selvom børnene (her udskolingseleverne) møder tydelige krav om kun at bruge ét sprog ad gangen i skolen – og oftest efterlever disse krav i den officielle undervisning – så ser den sproglige hverdag anderledes ud hos flere af dem derhjemme.

Studie 2: Sprogligt hegemoni og betydningen af minoritetssproglige træk blandt skolestartere

Nasha hører til blandt de ældste elever i skolen. Vi har imidlertid også fulgt en klasse af skolestartere med mange typer af sproglige og etniske baggrunde – dansk, kinesisk, marokkansk, irakisk, somalisk, islandsk, pakistansk, tyrkisk, tyrkiskkurdisk – i over et år. Her blev dansk behandlet som det naturlige og (eneste) korrekte sprog – og som det eneste sprog der havde betydning for læring og undervisning (skolens centrale formål). Denne forståelse deltes og videreførtes tilsyneladende af alle involverede: lærere, forældre og børn med både rent dansksproglig og mere blandet sproglig baggrund. Dermed dominerede ressourcer tilskrevet dansk over alle andre sproglige ressourcer. Dansks overvældende dominans i denne klasse og på dette trin var bemærkelsesværdig. Man kunne som udgangspunkt forvente en højere grad af afspejling af børnenes sproglige diversitet, om ikke i undervisningssituationer så da i hvert fald i frikvartererne hvor de var mere frie til at udforske, lege med og 'bare' gøre sig forståelige for hinanden ved hjælp af deres fulde sproglige potentiale. Den forventning blev ikke indfriet, og dermed kontrasterede observationerne i klassen med det vi så hos de ældre elever i samme skole (som beskrevet ovenfor i studie 1).

Vi har over 300 timers optagelser fra den indskolingsklasse vi her beskriver. De dækker undervisning, frikvarterer, officielle og uofficielle sproglige aktiviteter. Kun i cirka 25 situationer anvendte børnene sproglige ressourcer der kan genkendes (og blev genkendt) som andet end dansk. I nogle tilfælde var der tale om enkeltkommentarer, i andre var det længere interaktioner, men næsten alle involverede tyrkisk eller arabisk. At der var så få tilfælde, er i sig selv værd at udforske, motivere og forklare nærmere.

Et sted at starte er at undersøge de voksnes perspektiv på sproglig variation. Uanset at man ikke skal tro at børn altid gør hvad voksne siger og ønsker, så har de voksne trods alt ofte en særlig autoritet. De skaber interaktionelle og kulturelle miljøer hvor børnene lærer at visse handlinger er passende, andre ikke; hvor noget sprogbrug tilskyndes, andet ikke; og hvor nogle måder at bruge sprog på forbindes med særlige sociale modeller. I skolen er læreren en særlig vigtig voksen, og i et interview med Louise, den primære pædagog for den 0. klasse vi her koncentrerer os om, spurgte vi om hun i sin undervisning inddrog klassens kulturelle og sproglige diversitet. Louise svarede som vist i Eksempel 3.

Eksempel 3: Interview med Louise

01 Lou: (.) ø:hm (.) jeg vil ik sige decideret i under-
 02 visningen (.) det vil jeg ik sige jeg gør men
 03 æ:h (.) men vi taler da meget om forskelle (.)
 04 o:g øh (.) om hinandens sprog hvordan sir man
 05 (.) det og det på dit sprog (.) og hvordan sir
 06 man det på dit og hh og (.) ø:hm (.) mester ja-
 07 kob den ka synges på rigtig mange sprog og den
 08 har jeg så en kopi af der bliver sunget på tysk
 09 og fransk og alt mulig andet (.) [...] men øh men
 10 men jeg bruger det ik decideret (.) i undervis-
 11 ningen som sådan (.) men vi taler meget om det.

Louise tøver før hun præsenterer en nedtonet afvisning af at hun skulle arbejde systematisk med diversitet (l. 01–02). Tøven kan i sig selv være en måde at forsøge at nedtone noget man ikke tror, er det foretrukne svar, og desuden bløder Louise sin afvisning yderligere op ved at hævde at de til tider taler om hvad forskellige ting hedder på børnenes sprog (l. 03–06). Hun nævner at hun har en sang – Mester Jakob – som kan synges på flere sprog, herunder tysk og fransk (l. 06–08). Men faktisk talte ingen børn i denne klasse tysk og fransk, og Mester Jakob må også siges at være et standardeksempel fra en tid hvor flersprogethed i samfund og skoler drejede sig om at det var vigtigt og nyttigt at lære de primære europæiske fremmedsprog. Louises forsøg på at argumentere for at hun skulle inddrage det kulturelle og sprogligt komplekse klasseværelse pædagogisk, var ikke overbevisende. Vi var faktisk aldrig vidne til at børnene blev spurgt om noget der havde relation til andre sprog (og knapt nok til andre kulturelle praksisser) end dem der almindeligvis blev betragtet som dansk(e). Og vi havde ikke nogen fornemmelse af at Louise var klar over hvilke typer af (sproglige og kulturelle) baggrunde børnene reelt havde. Selvom det ikke var forbudt at anvende (træk fra) minoritets-sprog, var det tydeligvis heller ikke et miljø som befordrede anvendelse af dem.

Ved på den måde at ignorere andet end det danske opnåede lærerne det etsprogede klasserum, som af medier, lovgivning og politikere generelt præsenteres som idealet for den danske skole. Imidlertid havde det i denne sammenhæng også en anden effekt. For selv om man kan mene at i og med at der er tale om en dansk skole, er fokus på dansk det eneste rigtige (hvilket vi er ganske klar over, at mange mener), så skabte det en markant, nærmest demonstrativ 'sletning' (*erasure* kaldes det i den internationale litteratur) af den virkelighed som børnene kom fra, befandt sig midt i, og skulle lære at håndtere bl.a. i forhold til læring.

Den anden vigtige voksenautoritet i børns liv er (oftest) deres forældre. Generelt accepterede forældrene til børnene i vores fokusklasse skolen som et "tal-dansk"-miljø, de fleste i tavshed, andre mere eksplicit. En af de mest tydelige fortalere for klasserummets dansksprogede dominans var Fadimes tyrkisk-kurdiske far. Herunder bringer vi et uddrag af en feltdagbog som fint opsummerer hvad han gentog adskillige gange til en af os i interviews og ved tilfældige møder.

Eksempel 4: "dansk gør hende aktiv"

Feltdagbog; skrevet af Martha Sif Karrebæk

Fadimes far fortæller mig, at det ikke er vigtigt for ham, at Fadime lærer tyrkisk. Det er dansk, der tæller. Tyrkisk bruger de kun de tre uger om året, de er på ferie i Tyrkiet, og det kan hun altså bare lære selv. Dansk derimod vil gøre hende i stand til at være aktiv. Det gælder om at være aktiv, han peger igen på sit hoved.

Fadimes far vurderer dansk og tyrkisk meget forskelligt i forhold til kognition og uddannelse. Dansk er vigtigt og gør Fadime aktiv. Det insisterer han på flere gange. Han forklarer at "aktiv" vil sige at kunne bruge sine mentale evner til at lære, tænke og deltage i samfundet. For ham er dansk bedre egnet til det end tyrkisk, fordi dansk er samfundets og skolens sprog. Tyrkisk er mindre vigtigt fordi det bruges sjældnere og kun uden for skolen. Af samme grund skal skolen ikke være ansvarlig for undervisning i tyrkisk. Disse holdninger tilkendegav han også over for en anden – tyrkisktalende – forskerkollega, og ifølge lærerne havde han flere gange forlangt at skolen underviste systematisk i mundtlig og skriftlig dansk i børnehaveklassen. Eksemplet illustrerer at konstruktionen af (dobbel) etsprogethedsnormen i klasserummet foretages af både lærere og forældre i fællesskab, også af forældre med sproglig minoritetsbaggrund, som dermed (implicit, eller som med Fadimes far eksplicit) bekræfter lærerne i deres praksis.

Nu bevæger vi os fra nedslag i de voksnes eksplicite og implicite konstruktioner af normer for sproglig adfærd i skolen – til børnenes perspektiv: Børnene stillede heller ikke spørgsmålstejn ved dansks dominans, hverken eksplicit eller ved at konfrontere lærerne med andre sproglige ressourcer end dem der genkendtes som 'dansk' og dermed legitime. For at forstå hvilken betydning disse ressourcer så fik tillagt, og hvordan betydningen opstod, vil vi se nærmere på et enkelt eksempel på en situationel vurdering. Sproget i fokus er tyrkisk, og i eksemplet optræder Fadime, Merve, begge med tyrkisk-kurdisk baggrund, og Selina, der har marokkansk baggrund, men ikke taler arabisk. Af pladshensyn vil vi nøjes med at vise en del af den længere for-

handling af sociale relationer, rettigheder til materielle ressourcer, lege- og venskabsnormer etc., og altså af betydningen af tyrkisk, der her blev bedømt som situationelt upassende.

Merve og Fadime legede med klodser; det foregik på tyrkisk. Så kom Selina til, hvilket medførte en sproglig rekalkibrering til dansk som det dominerende sprog. Endvidere ændrede Merves primære sociale fokus sig til Selina (og væk fra Fadime), men indimellem fortsatte Merve med at henvende sig til Fadime på tyrkisk, dog mest når hun havde brug for at hævde sig. Første gang det skete, pegede Selina på at det var uheldigt: ”lad være med at tale sådan til hende”. Selina forstod ikke tyrkisk, og det er en oplagt grund til hendes modvilje. Merve accepterede og faldt tilbage i dansk, men da hun igen fandt tyrkisk frem – for at hævde sig over for Fadime – havde Fadime pludselig fået øjnene op for en ny strategi; se Eksempel 5.

Eksempel 5: ”hun taler dansk”

Videooptagelse fra 0. klasse. Klassekammeraterne Fadime, Merve, Selina leger med klodser i en legetime i klassen.

01	Fad:	Merve min er ik det samme som farve di:g?
02		(.) min er sådan her
03		xxx.
04	Mer:	<u>benimki seninkinden daha güzel.</u>
		<i>min er flottere end din</i>
05		(0.3)
06	Fad:	↑duh siger til mig den ik var stor? (.) ↓duh
07		(.) du snakker sådan til mig igen! ((peger
08		anklagende på Merve))
09		(2)
10	Fad:	hun: sir til mig den ik var stor.
11	Mer:	o:kay:.
12	Fad:	hun snakker sådan.
13	Sel:	Merve la vær med [og xxx tale til dig (.) la
14		vær med at tale sådan til hende
15	Fad:	[jeg snakker ik sådan.
16		jeg snakker ik sådan der jeg snakker over
17		hovedet ik sådan der
18	Sel:	hun taler dansk.
19	Mer:	hey Selina hey gi gi mig (.) den der

Merve hævder, på tyrkisk, at hendes tårn er flottere end Fadimes, og efter at Fadime først er begyndt at svare, på dansk, foretager hun en reorientering mod selve valget af sproglig form. Hun benytter sig af at Selina allerede har udpeget tyrkisk som upassende og gentager delvis fra Selina: ”Du snakker

sådan til mig igen” (l. 07). Dernæst fortsætter hun med at beklage sig til Selina over Merves anvendelse af tyrkisk (l. 10, 12, 15-17). Bemærk, at selv om Fadime forstår hvad Merve siger, vælger hun at overhøre indholdet og udelukkende kommentere formniveauet. Dermed bliver selve brugen af tyrkisk et emne der anvendes strategisk i sociale forhandlinger. Fadime genbruger også Selinas måde at omtale tyrkisk på som (*snakke*) *sådan*. Muligvis kendte Selina ikke det almindelige navn for den måde at tale på (tyrkisk), men det gør Fadime. Alligevel vælger hun at undlade at bruge det, og tyrkisk reduceres til nærmest ingenting – en talemåde uden navn. Tyrkisk er altså situationelt upassende. Man kan gribe ind når den måde at tale på genkendes, og ovenikøbet er anvendelsen i dette tilfælde uopfordret: ”jeg snakker ik sådan der”. Nej, Fadime taler på den situationelt passende måde: ”hun taler dansk” (l. 18). Merve accepterer og slår tilbage i dansk.

Eksempel 5 illustrerer en af de meget få situationer hvor børnene faktisk brugte andet end dansk. Pigernes sociale forhandlinger indgår i en længere proces af værditilskrivning til sprog og sproglige ressourcer, her dansk og tyrkisk, som de ikke var de eneste deltagere i. Tværtimod. Men her bedømmer de selv eksplicit tyrkisk som upassende og illegitimt, dansk som passende. Og argumenterne for denne bedømmelse afspejler og medskaber en orden der generelt gælder i klassen. ”la vær med og tale sådan til hende” kan medføre at Merve taber ansigt, og i lyset af den generelle indstilling til tyrkisk bliver dette sprog i bedste fald overflødigt, i værste fald et stigma. Fadime benægtede i situationen sit medlemskab af gruppen af tyrkisktalende og distancerede sig fra tyrkisk, tyrkiskhed, og dermed fra de sociale effekter af et stigma. Dermed opførte hun sig også på en måde der afspejlede den generelle tendens til at ignorere, undertrykke og slette børnenes sproglige baggrunde i klassen, og helt i overensstemmelse med den holdning til anvendelse af tyrkisk i skolen som hendes far gav udtryk for.

Studie 3: Konstruktion, brug og betydning af arabisk

Som nævnt mødte vi ikke polysprogning eller former for sprog der var mere præget af diversitet i Selina, Merve og Fadimes klasse. Imidlertid holdt vi op med at følge dem da de gik ud af 1. klasse. Vi havde i stedet besluttet at påbegynde et længdestudie af en hel årgang af børn for at kunne opnå indsigt i udvikling af sprogbrug og af betydninger tilknyttet sprogbrug igennem hele børnenes skolekarriere. Den klasse vi vil fokusere på i det følgende, og som altså er en anden end Selina, Merve og Fadimas, havde flest børn hvis modersmål var oplyst som dansk; af andre modersmål var der arabisk (fem drenge, en pige), urdu (en dreng) og thai (en pige). De havde samme børnehaveklasseleder som Fadime og Merve havde haft, men i 1. klasse fik de den

unge lærer Simon. Simon havde som Louise ovenfor ikke specielt overblik over børnenes sproglige baggrunde. Vi spurgte også ham om han havde arbejdet med deres forskellighed. Han svarede:

Eksempel 6: Interview med Simon

Martha Sif Karrebæk (Xmk) interviewer Simon (Sim), lærer i 1. klasse.

01 Sim: men de e:r (1.8) jeg ved ikke det er også nogle
 02 gange så (0.8) de gange jeg har prøvet har det
 03 ikke været en ubetinget succes
 04 Xmk: nej (0.3)
 05 Sim: **for jeg tænker de kan heller ikke så godt lide**
 06 **at blande det eller de:t det kan være lidt my-**
 07 **stisk for dem (1.4) men det er jo så igen også**
 08 **noget med en social slagside [måske]**
 09 Xmk: [ja]
 10 Sim: fordi nogle af de her (0.5) drenge der går til
 11 arabisk er måske heller ikke så skide gode til
 12 arabisk (.) det ved jeg ikke om de er (.) men
 13 (0.3)
 14 Xmk: det er jo en [mulighed]
 15 Sim: [men:] altså når man e:r syv
 16 år gammel og har øh arabisk (0.4) to gange om
 17 ugen i den sjette lektion efter en lang dag (.)
 18 Xmk: ja (0.8)
 19 Sim: kan godt være man ikke lærer [så meget]
 20 Xmk: [ja]

Simon peger på at det at inddrage forskellige sprog i undervisningen ikke er nemt. Børnene finder det måske ikke passende at tale andre 'modersmål' end dansk i undervisningen, men han antyder også at de måske ikke er så gode til disse andre sprog, her eksemplificeret med arabisk. Han nævnte også i interviewet at det bare var svært at nå det hele. Der var rigeligt med faglige udfordringer, mål og krav som de var nødt til at fokusere på. Børnenes sproglige baggrunde kom længere nede på hans prioriteringsliste. Simon arbejdede dog meget strategisk for at undgå almindelige forudfattede meninger om børnene, og med at nedbryde gængse kategorier. Han vægrede sig voldsomt ved at tale om "den arabiske gruppe", "de mørke drenge" etc. – det mente han ikke gjorde noget godt. Og han havde en positiv holdning til at blande sprogene eller at tale det som han genkendte som ungdomssprog, og som vi har omtalt som gadesprog (se senere og Kapitel 8).

Eksempel 7: ”noget man kan slukke og tænde for”

01 Sim: jeg synes også øh det er okay (0.4) bare man
 02 øh jeg tænker det helst skulle være noget man
 03 sådan kan slukke og tænde for (.)
 04 Xmk: ja (.)
 05 Sim: for når man er forskellige steder [så er det
 jo]
 06 Xmk: [ja]
 07 Sim: mere eller mindre passende jo

Simon udpeger nogle relevante udfordringer i forhold til at trække på elevernes samlede sproglige ressourcer som pædagogisk strategi. Desuden peger han på udfordringer der har med organiseringen af arabiskundervisningen at gøre (den ligger om eftermiddagen, hvor børnene er trætte og går til fritidsaktiviteter). Uddragene viser at Simon reflekterer over børnenes sproglige ressourcer og sprogbrug, og til en vis grad er åben overfor at børnene anvender deres sproglige ressourcer kreativt.

Nu går vi fra lærer Simon til børnene selv. I det følgende eksempel fra 0. klasse viser vi hvordan en dreng med majoritetsdansk baggrund, Tommy, identificerer sig som araber, og udforsker og udformer denne arabiske identitet gennem brug af en sproglig form der bliver associeret med arabisk, plus udfordrende handlinger. Situationen er den at fire børn der her alle tilfældigvis har majoritetsdansk baggrund, nemlig Michelle, Konstantin, Ella og Tommy, er blevet bedt – af os forskere – om at lave en fødselsdagstegning. Det er de dog mindre fokuserede på igennem den ca. 45 minutter lange samtale. Det meste handler om at udfordre hinanden og skolens almindeligt gældende regler, og at lave sjov. Alt foregår i en meget venskabelig tone.

Eksempel 8: ”jeg er araber”

Lydoptagelse fra gruppesamtale i 0. klasse med Michelle (Mih), Konstantin (Kon), Tommy (Tmy) og Ella (Ell).

01 Mih: fuck (.) ☹undskyld☹
 02 (.)
 03 Kon: NÅ NU KA NU KA DEN HØRE DET (.) den har
 04 lige hørt ↑det
 05 Tmy: nu har den optaget ↑det
 06 Kon: hehe[he
 07 Mih: [(håhå)und↑skyld (.) hh det var ik min me-
 08 ning det der.
 09 Tmy: å: fucking l:ort (.) IH[IIII (.) hi]hihi

10 Mih: [Tommy (.) hva lav:er [law:er] du]
 11 Mih: har du din øh kx[xx
 12 Kon: [ER DU ARA↑BER
 13 (.)
 14 Mih: nej:h
 15 Kon: jahahaha[ha
 16 Tmy: [mjeg er araber.
 17 (.)
 18 Kon: nhihi
 19 Mih: hva rager det dig

Michelle bander ("fuck"; l. 01) og viser hurtigt at hun er opmærksom på det udfordrende i denne handling: Hun undskylder; så vidt vi kan høre dog mens hun smiler. Konstantin påpeger at *den* (dvs. optageudstyret) kan høre det (l. 03), og Tommy præciserer at hendes *fuck* nu ovenikøbet er blevet optaget – og at det dermed ikke længere kan betragtes som en handling der er isoleret til dette private rum (l. 05); andre har adgang til den. Michelle undskylder igen, men Tommy fortsætter den påbegyndte linje med en delvis gentagelse ("fucking lort"; l. 09), denne gang uden at undskylde. Han vil øjensynlig gerne ses som en der tør udfordre normerne. Michelle orienterer sig på hans vegne mod det udfordrende ("hvad laver du"; l. 10). Det skal nok ikke ses som et informationsspørgsmål, men som en måde at pege på det upassende og forkerte i hans adfærd. Med andre ord foretager hun en indirekte bedømmelse, der dog samtidig giver Tommy plads til at forklare sig. Konstantin derimod fortsætter med at pege på ytringen *fucks* alvor ved at spørge Michelle om hun er araber. At bruge udfordrende sprog knyttes altså her til kategorien "araber". Michelle afviser blankt, men Tommy tager ideen op og tilskriver sig selv en arabisk identitet. Dernæst følger en metasproglig diskussion:

Eksempel 9: "khabakhalæ"

20 Tmy: ♪demundisundi:♪
 21 Kon: i arabere [de
 22 Tmy: [KHABAKHALÆ [xabaxale.] (.) jeg sir
 23 khabakhalæ [xabaxale.] det betyder ☺de:n lh:
 24 [(.) l: det] betyder det >l o r t<☺
 25 Mih: [hehe]
 26 Mih: aj Tommy [xxx
 27 Kon: [khalæi [[xale,i]]
 28 Tmy: SHÆDA:M [[s^he,dam]]
 29 Mih: SHÆIDAMA (.) jeg ved ik hva det betyder
 30 Tmy: hende der hun ved ik engang hva shæidam det
 31 betyder (.) hehe (.) BUH

- 32 Ell: det betyder sikkert shit
 33 Tmy: nej!
 34 Mih: haha

Tommy fortsætter i en legende tone og udbryder pludselig ”khabakhlæ (.) jeg sir khabakhalæ” (l. 22–23). Det er oplagt at se dette sproglige udsagn som knyttet til arabisk, eftersom han lige har hævdet at være araber, og han oversætter da også udtrykket for de andre. Dermed viser Tommy at han betragter sig selv som autoritet i denne sammenhæng; han er jo araber. De andre viser desuden at de billiger denne selv-forståelse ved ikke at protestere og at acceptere hans ’oversættelse’. Tommys oversættelse er stavet – l o r t – og det demonstrerer at han er opmærksom på det socialt farlige i det han siger. *Lort* er generelt ikke velanset i en skolekontekst, men det man staver, har man ud fra en vis betragtning ikke rigtig sagt; man har i hvert fald lagt en vis afstand til det. Tommy fortsætter i samme linje efter at han har fået positiv respons fra Konstantin der også forsøger sig med *kha(bakba)læ*. (l. 27). Nu præsenterer Tommy et nyt ord: *shædam* (l. 28). Michelle skynder sig at gentage dette efter Tommy – om end hun distancerer sig lige så hurtigt ved at hævde at hun ikke ved hvad det betyder. Dette er en anden måde at sige noget farligt på, men samtidig lægge afstand til det socialt udfordrende i det. Man kunne jo godt mistænke Tommy for endnu en gang at have brugt et frækt ord, hvilket Ella bekræfter ved at forsøge sig med oversættelsen ”shit” (sic!) (l. 32).

I sprogningstermer illustrerer eksemplet hvordan sprogræk associeret med forskellige måder at tale på (her: fræk, udfordrende) og med forskellige slags mennesker (danskere, arabere) anvendes inden for samme enhed. Her er enheden en samtalesekvens. Interessant nok vil hverken *shæ(i)dam* eller *khabakhalæ* nødvendigvis blive genkendt som arabisk uden for denne samtale. Tommy tænker måske i retning af de mere udbredte former *kehara* (lort) og *sheitan* (satan), men det er i dette øjeblik ligegyldigt. Hans egne mindre udbredte former kommer her til at fungere som arabisk, og det trækker på de associationer børnene knytter til arabisk. Vi ser også at børnene ikke blander forskellige måder at tale på tilfældigt. Tværtimod virker anvendelsen af *fuck*, *shit* og ikke mindst *khabakhalæ* og *shædam* strategisk og viljesbestemt; børnene anvender ovenikøbet muligheden for at inddrage en metasproglig dimension ved at tage et skridt op i sprogligt niveau: De optræder som sproglige autoriteter ”jeg sir”, ”det betyder” etc. Som en konklusion illustrerer eksemplet at der i denne gruppe af børn fra 0. klasse var en mere fleksibel anvendelse af de sproglige ressourcer de havde til rådighed. Samtidig kan det demonstrere at de ikke betragtede disse praksisser som iboende ’forkerte’, og at de endda indimellem valgte at følge en polysprogningsnorm, i hvert fald i deres samtaler med hinanden. Dermed adskilte de sig væsentligt fra Fadime og Merves

klasse. Vores data viser dog at de ikke praktiserede polysprognings i undervisningsregi (hvilket Simon også bekræftede i interviews). Dermed levede de op til Simons ønske om at de skulle være i stand til at 'slukke og tænde'. Endvidere er det tydeligt, interessant og ret overraskende at 'arabisk' i denne klasse havde en mere positiv betydning end 'tyrkisk' havde det i Fadimes.

Konklusion

Hvis man vil forstå sproglig udvikling, herunder minoritetsbørns sproglige læringsvilkår, i storbyer som København, må man undersøge hvordan mennesker bruger forskellige sproglige ressourcer og orienterer sig mod sproglige ideologier i hverdagen, og hvordan brugen er indlejret i dominerende samfundsmæssige forståelser af sprog. Det har vi undersøgt med inddragelse af børns, forældres og læreres perspektiver. Vores studier viser at der er stor forskel på hvilke sproglige ressourcer deltagerne trækker på, og hvilke ideologier de orienterer sig imod, ikke bare som institutionelt definerede grupper af 'børn', 'forældre' og 'lærere', men også som individer i forskellige situationer og kontekster.

Studie 1 viste at eleverne i 7.–9. klasse navigerede mellem forskellige sproglige normer i henholdsvis skole og hjem. I skolen efterlevede eleverne den fra institutionelt hold forventede etsprogsnorm, mens de i højere grad orienterede sig mod polysprogningsnormen hjemme og blandt venner. Studie 2 viste at både eleverne i 0. klasse, deres forældre og lærere i bemærkelsesværdig grad orienterede sig mod en dansk etsprogethedsnorm. Vi viste at både læreren Louises overvejelser om inddragelse af andre sprog end dansk i undervisningen og Fadimes fars kraftige holdninger til datterens sproglige prioriteringer, afspejlede en dobbelt-etsprogethedsnorm. Vi viste også hvordan Merve, Fadime og Selina sammen konstruerede tyrkisk som upassende og illegitimt i kontrast til dansk, der blev behandlet som det 'rigtige'.

Endelig viste Studie 3 hvordan elever fra en anden 0. klasse i høj grad orienterede sig mod en polysprogethedsnorm i interaktion med vennerne, og associerede 'arabisk' med noget positivt og udfordrende. Vi så at læreren Simon forholdt sig til centrale dilemmaer i relation til inddragelse af elevernes minoritetssproglige baggrunde som pædagogisk strategi.

Som vi hermed har demonstreret, er det ikke fyldestgørende at forstå elevernes sproglige muligheder, begrænsninger og behov blot ud fra om de har fx dansk eller tyrkisk familiebaggrund. Sprog og sproglige etiketter som 'dansk', 'arabisk' og 'tyrkisk' konstrueres, gives mening og bruges til at identificere 'rigtige og forkerte' måder at bruge sprog på i forskellige situationer. Dermed illustreres en væsentlig sprogpædagogisk pointe: Hvis man ønsker at forstå hvilken betydning forskellige sproglige ressourcer har for eleverne i

forskellige situationer, er det ikke nok at fokusere på om børnene bruger 'dansk', 'arabisk', 'engelsk' eller evt. 'andetsprogsdansk'. Man må også spørge hvornår og i hvilken betydning disse sproglige etiketter giver mening, hvilken slags mening, for hvem, samt hvilke sociale handlinger der udføres ved at bruge bestemte sproglige træk og sproglige etiketter. Sprogningsbegrebet og vores undersøgelser tilbyder således sprogpädagogikken, både som den udfolder sig i danskfaget og i skolen generelt, et perspektiv til at analysere og forstå børns sproglige udviklinger, forståelser og selvforståelser uden på forhånd at tage udgangspunkt i bestemte kulturelle, men naturliggjorte, forståelser af navngivne sprog.

Note: Jens Normann Jørgensen kunne desværre ikke selv bidrage aktivt til denne udgivelse da han døde i 2013. Vi har bestræbt os på at formidle den centrale plads han har i vores arbejde.

Hvis man vil læse mere ...

- Ag, Astrid. 2010. *Sprogbrug og identitetsarbejde hos senmoderne storby piger*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 53. København: Københavns Universitet.
- Ag, Astrid & Jens Normann Jørgensen. 2013. Ideologies, norms, and practices in youth poly-language. *International Journal of Bilingualism* 17(4). 525–539.
- Blackledge, Adrian & Angela Creese. 2010. *Multilingualism: A critical perspective*. London: Continuum International Publishing Group.
- Čekaite, Asta & Ann-Carita Evaldsson. 2008. Staging Linguistic Identities and Negotiating Monolingual Norms in Multiethnic School Settings. *International Journal of Multilingualism* 5. 177–196.
- Collins, Jim. 2007. Migration and multilingualism: Implications for linguistic anthropology and education research. *Working Papers in Urban Language & Literacies* No 47. London: King's College.
- Creese, Angela. 2008. Linguistic ethnography. Kendall A. King & Nancy H. Hornberger (eds.) *Encyclopedia of language and education, 2nd Edition. Volume 10: Research Methods in Language and Education*. New York: Springer.
- Danmarks Statistik. 2014. *Indvandrere i Danmark 2014*. København: Danmarks Statistik. <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/19004/indv.pdf>
- Egelund, Niels, Chantal Pohl Nielsen & Beatrice Schindler Rangvid. 2011. *PISA Etniske 2009: Etniske danske unges resultater i PISA 2009*. København: Anvendt Kommunal Forskning.

- Heller, Monica. 2007. Bilingualism as ideology and practice. Monica Heller (ed.) *Bilingualism: a social approach*. Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan. 1–22.
- Jørgensen, Jens Normann. 2002. Studier i flersprogethed hos unge. Jens Normann Jørgensen (red.) *De unges sprog – Artikler om sproglig adfærd, sproglige holdninger og flersprogethed i Danmark*. København: Akademisk Forlag.
- Jørgensen, Jens Normann. 2008. Poly-lingual languaging around and among children and adolescents. *International Journal of Multilingualism* 5(3). 161–176.
- Jørgensen, Jens Normann. 2010. *Languaging. Nine years of poly-lingual development of young Turkish-Danish grade school students*, vol. I–II. Copenhagen Studies in Bilingualism, the Køge Series, vol. K15–K16. Copenhagen, Denmark: University of Copenhagen.
- Jørgensen, Jens Normann, Martha Sif Karrebæk, Lian Malai Madsen & Janus Spindler Møller. 2011. Polylinguaging in Superdiversity. *Superdiversity* 13(2). 23–38.
- Karrebæk, Martha Sif. 2005. *Form og funktion i kodeskift – en analyse af tosproget tyrkisk-dansk*. København: Museum Tusculanum Forlag.
- Karrebæk, Martha Sif. 2012. Authority relations: The mono-cultural educational agenda and classrooms characterized by diversity. *Naldic Quarterly* 10(1). 33–37.
- Karrebæk, Martha Sif. 2013. “Don’t speak like that to her!”: Linguistic minority children’s socialization into an ideology of monolingualism. *Journal of Sociolinguistics* 17(3). 355–375.
- Karrebæk, Martha Sif. (under udgivelse). ”I am lucky I can speak Arabic”: The use of Arabic in the linguistic hegemony in Copenhagen. Dorte Duncker & Bettina Perregaard (eds.) *Conventionalization and language*. John Benjamins.
- Laursen, Helle Pia. 2013. Umbrellas and angels standing straight – a social semiotic perspective on multilingual children’s literacy. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 16(6). 690–706.
- Lundqvist, Ulla. 2013. Etnografi og skriftsprogstilegnelse: Undersøgende skriftsprogspraksisser i den første skrive- & læseundervisning. Helle Pia Laursen (red.) *Literacy og sproglig diversitet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 233–247.
- Madsen, Lian Malai. 2013. ‘High’ and ‘low’ in urban Danish speech styles. *Language in Society* 42(2). 115–138.
- Madsen, Lian Malai, Janus Spindler Møller & Jens Normann Jørgensen. 2010. “Street language” and “Integrated”: Language use and enregisterment among late modern urban girls. Lian Malai Madsen, Janus Spindler Møller & Jens Normann Jørgensen (eds.) *Ideological Constructions and Enregisterment*

- of Youth Styles*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 55. København: Københavns Universitet. 81–113.
- Maybin, Janet & Karin Tusting. 2011. Linguistic ethnography. James Simpson (ed.) *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. London: Routledge.
- Møller, Janus Spindler. 2001. *Identitet og kodevekslen hos unge tosprogede med dansk-tyrsk baggrund*. Københavnerstudier i tosprogethed. Køgeserien bind K8. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Møller, Janus Spindler & Jens Normann Jørgensen. 2012. Enregisterment among adolescents in superdiverse Copenhagen. *Tilburg Working Papers in Culture Studies* 28. 1–15.
- Rampton, Ben, Karin Tusting, Janet Maybin, Richard Barwel, Angela Creese & Vally Lytra. 2004. UK linguistic ethnography: A discussion paper. http://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/lingethn/documents/discussion_paper_jan_05.pdf (sidst tilgået 24. juli 2014).
- Stæhr, Andreas. 2010. *“Rappen reddede os” – Et studie af senmoderne storbydrenges identitetsarbejde i fritids- og skolemiljøer*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 54. København: Københavns Universitet.

Hyperlinks:

http://www.dr.dk/Nyheder/Kultur/Sprog/Kommentarer/Joergen_Noerby_Jensen/2013/09/09/09092253.htm;
<http://www.b.dk/kultur/araberslang-kan-blive-paeredansk>
www.dst.dk
<http://jyllands-posten.dk/politik/ECE4812092/regeringspartier-ja-til-modersmalsundervisning/>

Martha Sif Karrebæk, lektor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning, leder af projektet Modersmålsundervisning i den superdiverse storby København (Sapere Aude-bevilling fra Det Frie Forskningsråd (bevillingsnr. 12-125553) 2012–2015).

E-mail: martha@hum.ku.dk

Astrid Ag, ph.d.-stipendiat ved Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret siden 2005, først som studentermedhjælper, dernæst som videnskabelig assistent og nu som ph.d.-stipendiat med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: astridag@hum.ku.dk

Birte Dreier, business developer, Sparheld International GmbH, Berlin.
Tilknyttet Sprogforandringscentret som først studentemedhjælp 2013–2014 og fra 1.3. til 31.12. 2014 som videnskabelig assistent med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning.
E-mail: birte-dreier@gmx.de

Narges Ghandchi, cand.mag. i sprogpsykologi og lingvistik.
Tilknyttet Sprogforandringscentret som videnskabelig assistent 1.10. 2014 – 30.4. 2015 med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning samt projektet Modersmålsundervisning i den superdiverse storby København.
E-mail: narguessgh@gmail.com

Liva Hyttel Sørensen, ph.d.-stipendiat, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
Tilknyttet Sprogforandringscentret som studentemedhjælp 2005–2008 og fra 2011 som ph.d.-stipendiat med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning.
E-mail: liva@hum.ku.dk

Ulla Lundqvist, ph.d.-stipendiat, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
Tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.
E-mail: u.lundqvist@hum.ku.dk

Lian Malai Madsen, lektor i sprogpsykologi, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
Lektor i dansk talesprog på Sprogforandringscentret august 2013 – august 2014; tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.
E-mail: lianm@hum.ku.dk

Janus Spindler Møller, lektor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
Tilknyttet Sprogforandringscentret 1.5. 2005 – 30.4. 2015 som først forskningsassistent, derefter ph.d.-stipendiat, postdoc og nu lektor; tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.
E-mail: janus@hum.ku.dk

Thomas Rørbeck Nørreby, ph.d.-stipendiat, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som forskningsassistent på Københavnerstudier i Hverdagssprogning 1.7. 2013 – 1.9. 2014, derefter stipendiat med tilknytning til samme projekt.

E-mail: thomasn@hum.ku.dk

Andreas Stæhr, postdoc, Dialekt i periferien, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som først studentermedhjælper, siden videnskabelig assistent, ph.d.-studerende og postdoc 2005–2015 med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: andst@hum.ku.dk

Fatima

BLIVER MISHANDLET AF Saleem :(

17. februar 2010 kl. 20:22 · Synes godt om ·

Safa

Skal jeg tæske ham for dig ? ;)

17. februar 2010 kl. 20:29 · Synes godt om

Fatima

Ja taak :D

17. februar 2010 kl. 20:35 · Synes godt om

Safa

Haha :D

17. februar 2010 kl. 20:36 · Synes godt om

Saleem

muuuuhahahahaha jeg tæsker dig :P

18. februar 2010 kl. 13:58 · Synes godt om

Fatima

Hallo Safa er rigtig Stærk :D

18. februar 2010 kl. 13:58 · Synes godt om

Saleem

du laver sjov :P

18. februar 2010 kl. 13:59 · Synes godt om

Fatima

Neej jj gøre ej ;)

18. februar 2010 kl. 14:01 · Synes godt om

Saleem

jo main!!!!!!

18. februar 2010 kl. 14:03 · Synes godt om

Fatima

neej og vil du være sød at stoppe :D

18. februar 2010 kl. 14:05 · Synes godt om

Safa

I din drømme saleem haha :P

18. februar 2010 kl. 14:32 · Synes godt om

Saleem

du skal ikke spille dum :P

18. februar 2010 kl. 16:33 · Synes godt om

Safa

Jeg spilder ikk, jeg spiller ;)

18. februar 2010 kl. 19:00 · Synes godt om

Saleem

fuck vem er det der er så dårlig til at stave!!

18. februar 2010 kl. 19:40 · Synes godt om

Safa

Ved ikk HVEM der er så dårlig til at stave hahaha

18. februar 2010 kl. 20:10 · Synes godt om

7 Sociale medier og hverdagssprog

ANDREAS STÆHR

Det er sidst i januar, og jeg skal mødes med en gruppe unge drenge fra Amager på en libanesisk restaurant på Nørrebro sammen med min kollega. Isaam, hvis forældre er fra Libanon, har valgt stedet. Min kollega og jeg ankommer som de første. Vi vælger et bord bagerst i et mindre lokale dekoreret med søjler og orientalske mønstre på væggene. På dette tidspunkt har jeg kendt drengene i 3 år. Jeg har fulgt dem regelmæssigt fra 7. til 9. klasse i forskellige hverdagssituationer og på Facebook. Det er første gang vi mødes siden de gik ud af folkeskolen. Selvom det er længe siden jeg har set dem, føles det ikke sådan, da jeg regelmæssigt har skrevet med dem på Facebook og observeret deres online aktiviteter. Denne aften lægger jeg særligt mærke til deres intense brug af smart phones. I løbet af aftenen tjekker drengene ofte Facebook, taler om deres online korrespondancer, tilføjer nye Facebook-venner, 'face-raper' hinandens profiler, snager i hinandens beskeder (efterfulgt af ophedede diskussioner om hvordan man skal opføre sig) og oploadder billeder og film mens vi spiser. Alt dette foregår samtidig med at drengene deltager i hyggelige samtaler om 'gamle dage', laver sjov bag tjenerens ryg, joker om forskellene på at være perker og dansker og diskuterer seriøse emner som verdenspolitik og religion. På trods af at drengene er optaget af deres smart phones, virker de alligevel nærværende i situation. (Feltbeskrivelse, Andreas, 19.01.12)

FELTBESKRIVELSEN HER tegner et billede af omstændighederne for socialt samvær mellem unge i senmoderne globaliserede samfund. Beskrivelsen illustrerer hvordan de unge deltager i og veksler mellem flere forskellige sociale rum på samme tid, idet de er sammen med deres kammerater samtidig med at de også er til stede i andre sociale rum via deres mobiltelefoner. Unge i dag kan altså gøre brug af en bred vifte af kommunikationsformer som ofte fungerer sideløbende eller i overlap med hinanden. De teknologiske og digitale udviklinger som vi har været vidne til i løbet af de seneste årtier – såsom sociale medier, andre former for digital kommunikation og internettet – har medført at socialt samvær mellem mennesker i dag er blevet tilført nye ikke-fysiske dimensioner og en høj grad af mobilitet. Det har gjort det muligt for folk at indgå i sociale relationer på tværs af tid og

rum. De nye vilkår for kommunikation gør ikke sådanne møder mindre 'virkelige' end når vi taler sammen ansigt til ansigt. Tvært i mod, som illustreret i feltbeskrivelsen er 'virkeligheder' i online og offline kontekster ofte forbundet, og samspillet mellem dem peger på at disse former for social interaktion ikke skal anskues eller undersøges som adskilt fra andre aspekter af vores hverdagsliv.

I denne artikel undersøger jeg hvordan normer for sprogbrug kommer til udtryk og bliver anvendt i unges interaktioner på det sociale medie Facebook. Dette fokus på sociale medier og sociolingvistisk normativitet udspringer af at hverdagsskriftsprog, som vi kender det fra sociale medier, har medført en øget (individue) variation i den måde skriftsproget bruges på i dag. Med opblomstringen af nye hverdagsskriftsproglige praksisser på de sociale medier er der også opstået nye normer for sprogbrug der fungerer ved siden af (og i konkurrence med) retskrivningsnormen. Det er altså blevet mere fleksibelt hvad der i dag kan godtages som skriftsprog, men dette betyder imidlertid ikke at der ikke stadig er normer for sprogbrug når man skriver på nettet. Senere i artiklen kommer nærmere ind på hvordan vi i dag skal anskue skriftsprog, og hvilke normer for sprogbrug jeg har observeret blandt de unge. Desuden giver jeg også eksempler på hvordan disse normer bliver anvendt på Facebook, og diskuterer hvordan de unges sproglige onlinepraksisser hænger sammen med bredere registergørelsesprocesser. Begrebet registergørelse refererer til hvordan forskellige måder at tale/skrive på bliver associeret med forskellige individer, sociale aktiviteter og normer for sprogbrug.

Den empiriske baggrund for artiklen er data indsamlet blandt to folkeskoleklasser i udskolingen på en københavnsk folkeskole. Over en periode på fire år udførte jeg, som en del af forskergruppen *Københavnstudier i Hverdags-sprogning*, etnografisk feltarbejde blandt unge i forskellige skole- og fritidssituationer og på Facebook (se Kapitel 6). Forskergruppen indledte denne del af projektet i 2009 da deltagerne gik i 7. klasse, og projektet afsluttedes da de gik ud af folkeskolen i 2011. Efterfølgende fortsatte jeg med at observere de unge på Facebook og havde regelmæssige møder med nogle af eleverne. I 2010 oprettede jeg en Facebookprofil på vegne af forskergruppen, idet vi kunne observere at mange af de unge regelmæssigt interagerede med hinanden gennem denne sociale netværksside.

Sprog og sociale medier som sociolingvistisk undersøgelsesområde

Studier af computermedieret sprogbrug er et nyt og dynamisk forskningsfelt som er under stadig udvikling. De første toneangivende studier inden for området blev udgivet i 1980'erne, og fra og med 1990'erne har computer-

medieret kommunikation (på engelsk 'computer mediated communication', generelt forkortet CMC) for alvor har tiltrukket forskeres opmærksomhed. Man har undersøgt online sprogbrug fra en række forskellige perspektiver. Der har været en udvikling fra en tidlig interesse for specifikke sproglige træk og klassifikationsspørgsmål til en bredere interesse for sociale og diskursrelaterede aspekter af CMC og et fokus på relationen mellem den sociale kontekst og online sprogbrug. Der er således sket et skift fra en *medierelateret* til en etnografisk baseret *brugerrelateret* tilgang til studiet af sociale medier og sprogbrug. Dette skift i fokus er sket i takt med den teknologiske udvikling af internettet.

Det øgede fokus på brugerne betyder at kontakten til dem ofte bliver fremhævet som en nødvendighed i udforskningen af CMC. Kontakten kan etableres fx gennem rundspørger, indsamling af spørgeskemaundersøgelser og interviews. Denne kombination af online og offline dataindsamlingsmetoder har imidlertid haft en perifer rolle inden for sprogfokuseret CMC. Ligeledes har det været en tendens i den tidlige forskning at udelade det omkringliggende miljø og de interaktionelle kontekster. Inden for CMC forskning er der stadig en overvægt af skærmfokuseret dataindsamling. Imidlertid, hvis man ønsker at undersøge de hverdagssproglige praksisser som CMC er blevet en vigtig del af, er det nødvendigt at anlægge et mere holistisk metodologisk perspektiv som gør det muligt at undersøge sammenhængene mellem forskellige sproglige og sociale aspekter af individers sociale hverdagsliv. For at imødekomme dette behov kombinerer jeg etnografi – dvs. observation i forskellige online og offline situationer – med sekventielle mikroanalyser af forskellige talesproglige og skriftsproglige data.

Vi kan ikke længere indfange kompleksiteten i hverdagssproglige praksisser på de sociale medier ved udelukkende at fokusere på det der sker på skærmen. Tværtimod hænger den sproglige variation og de forandringer vi kan observere i skriftsproget, ofte sammen med individers sproglige udvikling i andre situationer. Dette betyder at vi må se på skriftsproglige praksisser, tekst og stavning på nye måder.

Skrift og stavning på sociale medier

Før sociale medier var skriftsproget i det offentlige rum karakteriseret ved en høj grad af envejskommunikation, og der var kun få muligheder for spontan skriftlig kommunikation efterfulgt af umiddelbar respons (med undtagelse måske af breve og telegrammer). De nye kommunikationsteknologier har medført at skriftsproglige praksisser nu indgår som en almindelig del af mange menneskers daglige interaktion med hinanden. Vi er således overgået til en ny epoke i skriftsprogets historie. For eksempel er Facebook, som i dag er

den største sociale netværksside i Danmark, blevet et sted hvor mange på daglig basis diskuterer mere eller mindre vigtige dagligdagsemner på skrift (og i kombination med andre tegn og symboler). Skriftsprogets udvikling har indflydelse på hvordan vi skal anskue etablerede begreber såsom tekst, kontekst, modtager, afsender etc.

Hverdagsskriftsprog er præget af stor individuel variation sammenlignet med det skriftsprog man eksempelvis finder i aviser. Den britiske sprogforsker Mark Sebba har placeret de forskellige skriftsprogstyper på et kontinuum mht. hvor udsat de er for regulering efter retskrivningsnormen. Han har (ud fra sit standardortografiske udgangspunkt) en pointe når han placerer de ny former for skriftlig diskurs (som for eksempel skrift på sociale netværkssider) i "the unregulated orthographic space". Dog er det vigtigt at bemærke at skrift på sociale medier kan være underlagt andre og nogle gange konkurrerende former for regulering. For at opnå en mere nuanceret forståelse af hvordan sprogbrugen på de sociale medier reguleres, er det nødvendigt at se på hvilke sproglige ressourcer brugerne har adgang til, og hvilke normer for sprogbrug de orienterer sig imod.

Normativiteter

Det er rimeligt at sige at der findes forskellige former for – eller niveauer af – sproglig normativitet. Den amerikanske antropolog og sprogforsker Asif Agha opererer med 3 niveauer. På det første niveau finder vi en observerbar statistisk eller hyppig distribution der danner grundlag for et mønster for social eller sproglig opførsel. På det andet niveau finder vi modeller for social og sproglig handlen der bliver opfattet som 'normale' for en gruppe eller en del af befolkningen; normdannelse på dette niveau vil jeg referere til som *vennegruppegenererede normer*. Det tredje normniveau er den normative standard – en norm der i kraft af sin institutionelle og ideologiske status får alle andre normer til at fremstå som afvigende og forkerte sproglige variationer; dette normniveau refererer jeg til som *retskrivningsnormen* eller *standardortografien*. På grund af standardortografiens ideologiske position i veludviklede standard-sprogssamfund, såsom det danske, kan det være socialt stigmatiserede eller have negative sociale konsekvenser hvis man ikke retter sig efter standarden. Men det kan også være forbundet med sociale konsekvenser hvis andre normer for sprogbrug, såsom de vennegruppegenererede, ikke overholdes. Sproglig normativitet er 'polycentrisk' organiseret. Det betyder at sprogbrugere til hver en tid kan orientere sig imod eller føle sig ansvarlige overfor en eller flere sproglige eller sociale normer som er knyttet til forskellige normcentre. Et normcenter for en elev i skolen kunne være lærerne, vennegruppen eller forskellige former for populær- eller subkultur. Forskellige individer har

også forskellige normative præferencer, idet normative centre bliver gjort relevante i forskellige situationer og genrer, ligesom den samme person kan trække på forskellige normcentre til forskellige sociale formål. På denne måde varierer det der tæller som korrekt eller forkert, godt eller dårligt sprog fra situation til situation.

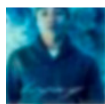
Sociolingvistisk normativitet på Facebook

Sprogbrug på de sociale medier har i de senere år med jævne mellemrum været genstand for mediernes søgelys. Et fremtrædende synspunkt er at computermedieret kommunikation er en trussel mod standardsproget og standardortografien i særdeleshed. Synspunktet har været fremsat både af politikere, samfundsdebattører og sprogforskere, antageligt som en reaktion på den øgede variation i hverdagsskriftsprog som man ofte møder på de sociale medier. Ofte er der stærke følelser involveret når (især) unge forbryder sig mod korrekthedsnormen og retstavningen i deres skriftlige produktioner på nettet. En af grundene til at der i debatten er så stærke følelser forbundet med sproget på de sociale medier, er utvivlsomt at denne sprogbrug bliver anskuet som skriftsprog i en traditionel forstand – og vi er alle oplært til at mene at der kun findes ét sæt regler for skrevet dansk: dem som *Retskrivningsordbogen* foreskriver. Derfor reagerer vi negativt over for det vi ser som 'sjukskeri og fejl' – men som ikke nødvendigvis er det.

Modsat de dominerende diskurser om sprogligt forfald og afvikling af skriftsproget finder jeg i min undersøgelse at sociale netværkssider er regulerede ortografiske rum og ikke frie rum karakteriseret ved sprogligt anarki og forfald: Kommunikationen på de sociale medier er reguleret og der er således sociale og sproglige normer der skal overholdes i disse sociale rum. Eksempel 1 viser hvordan standardortografien bliver brugt som en ressource til social positionering. Fatima, en af pigerne fra skolen, poster en opdatering på sin væg hvor hun beskylder en af sine venner, Saleem, for at mishandle hende. Hvad dette mere specifikt betyder, melder opdateringen ikke noget om.

Der foregår meget i denne statusopdatering, men det jeg fokuserer på, er uddragets sidste halvdel, hvor Saleem og Safa retter opmærksomheden mod hinandens stavekompetencer. Dette skal ses i forlængelse af uddragets første del, hvor Fatima og Saleem, inden for en munter ramme, diskuterer hvorvidt Saleem er stærkere end Safa. Den muntre ramme etableres blandt andet gennem deres brug af emotikons. Safa reagerer på de andres diskussion i kommentar 10, hvor hun, som kommentar til Saleems hypotetiske ønske om at tæske hende, skriver: ”i din drømme Saleem haha”. Saleem reagerer på denne konfrontatoriske (men stadig muntre) kommentar ved at skrive: ”du skal ikke

Eksempel 1

Fatima

BLIVER MISHANDLET AF Saleem :(

17. februar 2010 kl. 20:22 · Synes godt om ·

Safa

Skal jeg tæske ham for dig ? ;)

17. februar 2010 kl. 20:29 · Synes godt om

Fatima

Ja taak :D

17. februar 2010 kl. 20:35 · Synes godt om

Safa

Haha :D

17. februar 2010 kl. 20:36 · Synes godt om

Saleem

muuuuhahahahaha jeg tæsker dig Safa :P

18. februar 2010 kl. 13:58 · Synes godt om

Fatima

Hallo Safa er rigtig Stæærk :D

18. februar 2010 kl. 13:58 · Synes godt om

Saleem

du laver sjov :P

18. februar 2010 kl. 13:59 · Synes godt om

Fatima

Neej jj gøre ej ;)

18. februar 2010 kl. 14:01 · Synes godt om

Saleem

jo main!!!!!!

18. februar 2010 kl. 14:03 · Synes godt om

Fatima

neej og vil du være sød at stoppe :D

18. februar 2010 kl. 14:05 · Synes godt om

Safa

I din drømme saleem haha :P

18. februar 2010 kl. 14:32 · Synes godt om

Saleem

du skal ikke spilde dum :P

18. februar 2010 kl. 16:33 · Synes godt om

Safa

Jeg spilder ikk, jeg spiller ;)

18. februar 2010 kl. 19:00 · Synes godt om

Saleem

fuck vem er det der er så dårlig til at stave!!

18. februar 2010 kl. 19:40 · Synes godt om

Safa

Ved ikk HVEM der er så dårlig til at stave hahaha ;P

18. februar 2010 kl. 20:10 · Synes godt om

spilde dum". I denne kommentar er Saleems stavning i uoverensstemmelse med retskrivningsnormen, idet han skriver "spilde" i stedet for "spille". Safa tøver ikke med at udnytte denne afvigelse fra standardortografien, idet hun skriver: "Jeg spilder ikke, jeg spiller ;)". Således henleder hun opmærksomheden på Saleems stavfejl. Den blinkende smiley kan tolkes som drilleri eller som en tilfredshed over at opdage Saleems fejl. I kommentaren efter prøver Saleem at svare igen ved at skrive: "fuck vem er det der er så dårlig til at stavell!". Ud fra denne ytring kan vi ikke vide hvorvidt han udtaler sig generelt om Safas stavekundskaber, eller hvorvidt han reagerer på fejlen i hendes forrige kommentar, hvor hun skriver: "i din drømme" i stedet for "i dine drømme". Imidlertid fremstår dette comeback ikke særligt succesfuldt, idet Saleem igen afviger fra retskrivningsnormen ved at skrive "vem" i stedet for "hvem". På samme måde som vi så i den forrige tur, udnytter Safa igen situationen og omformulerer Saleems kommentar til et spørgsmål rettet mod ham selv. Desuden fremhæver hun ordet "hvem" ved at skrive med versaler. Dette sætter øjensynligt en stopper for Saleems diskussionslyst.

Eksemplet illustrerer hvordan stavekundskaber bliver anvendt som en social ressource, idet Safa (som er kendt som en meget skoleambitiøs pige) bruger sine stavekundskaber til at positionere Saleem som en dårlig staver (hele to gange). Dermed opnår hun at forpurre hans forsøg på at positionere sig som overlegen (jf. hans forsøg på fysisk dominans ved spørgsmålet om, hvem der kan tæske hvem). Eftersom Saleem ikke responderer på Safas sidste kommentar, synes skolefærdigheder (viden om standardortografi) at trumfe fysisk fremtoning og styrke denne gang. Jeg har flere gange blandt eleverne observeret lignende tilfælde hvor skolefærdigheder såsom stavning er blevet anvendt som social ressource i forhandlingen af venskabsrelationer, og hvor der således ikke er tale om at de unge retter hinanden for korrekthedens skyld. Men når de retter hinanden på denne måde, viser det jo kendskab til normen, såvel som til dens sociale funktion. Med konklusioner som disse kan min undersøgelse bidrage til at underminere de almindeligt udbredte antagelser om sprogligt forfald blandt unge mennesker.

Det hører med til det billede at de unge ikke kun orienterer sig mod standardortografien på Facebook, men også mod vennegruppegenererede normer. Dette er normer de unge selv etablerer i interaktionen med hinanden. I og med at de orienterer sig mod flere forskellige normer for sprogbrug, må vi anskue normativitet på sociale netværkssider som polycentrisk organiseret. Dvs. at de unge føler at de står til ansvar for forskellige sproglige normer knyttet til forskellige, nogle gange sameksisterende, normcentre.

Registergørelse på tværs af tale- og skriftsproglige praksisser

Normer for sprogbrug associeret med vennegruppeideologier er ikke et fænomen der er begrænset til sociale netværkssider. Tværtimod foregår normdannelsen for disse måder at skrive på i samspil med den måde unge bruger talesprog på. Når jeg finder brug af stile der traditionelt set er associeret med talesprog på Facebook, indikerer det at der er en sammenhæng mellem tale- og skriftsproglige hverdagsstile, som vi kan se i Eksempel 2.

Eksempel 2

Her ønsker Bashaar sin bedste ven tillykke på Facebook. Han indleder sin lykønskning med det arabiske ord for ”min kære” (Habibi), hvilket fremstår som en måde at vise venskab og skabe intimitet på. Derefter skriver han ”tjellukka” (som staves ’tillykke’ i *Retskrivningsordbogen*), der kan anskues som en markeret brug af ’gadesprog’ – som er en måde at tale på der stereotypisk associeres med unge med minoritetsbaggrund (se Kapitel 5 og Kapitel 8). Her er det den skriftlige repræsentation af den karakteristiske [ʃ]-udtale og ændringen af vokalerne (y→u, e→a) som bruges til at signalere en bestemt udtale der typisk forbindes med indvandrer dansk og gadesprog. Her ser vi altså, hvordan gadesprog – et register typisk associeret med talesprog – også er repræsenteret i skrift. Derfor kan undersøgelsen af sprogbrug på de sociale medier (på linje med studier af talesprog) bidrage med betydningsfuld viden om hverdagssprog generelt, og om hvordan forskellige måder at tale/skrive på bringer kulturelle og sproglige koder af mere generel karakter i spil. Dermed får vi også adgang til sprogbrugeres egne refleksioner over sociale kategorier og stereotyper. Det følgende eksempel illustrerer dette. Eksempel 3 er fra Bashaars Facebookvæg, hvor han i en statusopdatering bekendtgør, at han netop har barberet sig.

Eksempel 3

	Bashaar Har barberet mig 22. november 2009 kl. 18:48 · Synes godt om ·
	Rasmus HAAAAAAAAAAAA... Så har du ikke mere shaaarkkk tilbage ;D 22. november 2009 kl. 18:50 · Synes godt om
	Bashaar hehehe 22. november 2009 kl. 18:50 · Synes godt om
	Rasmus Så skal du lære Jamil det ;D 22. november 2009 kl. 18:51 · Synes godt om
	Fatima ;OO DET VAR DIIIIIS :P 22. november 2009 kl. 18:51 · Synes godt om
	Lamis Hahahahahaha lol flækker.. ;) 22. november 2009 kl. 18:55 · Synes godt om
	Fatima Oh ham det rasmus Prøver være Perker Hahaahhhaha Flækker :D 22. november 2009 kl. 18:57 · Synes godt om
	Rasmus Ja jeg er ornlig syg gangstar, host host ;D 22. november 2009 kl. 20:15 · Synes godt om
	Mohammed din hund draber dig rasmus 23. november 2009 kl. 16:46 · Synes godt om

shark: hår (arabisk)

ornlig syg gangstar: Alis standardreplik i julekalenderen Yallahrup Færgeby fra 2007

Det centrale i denne sammenhæng er minoritetspigen Fatimas reaktion på majoritetsleven Rasmus' brug af det arabiske ord for hår (shark) som er associeret med gadesprog. Som det fremgår af hendes kommentar i l. 7, fremstår det som om at Rasmus ikke opfattes som en autentisk bruger af gadesprogstrækket *shark*. Dette skal dog, at dømme ud fra hendes brug af emotikons, ses inden for en munter ramme. Eksemplet bidrager med viden om registrering af gadesprogsregistret, idet vi på baggrund af Rasmus' skift til gadesprog ser hvordan han tester og udforsker grænserne for hvem der har rettighed til at bruge gadesprog hvornår. Hvis man ser på Rasmus' stavning af ordet "shaaarkkk" (som bryder med arabisk retstavning), hans brug af

emotikons (;D), og hans ironiske distance til sin egen fremtoning i l. 8 (markeret ved ”host host”), er der noget der tyder på at han er bevidst om hvilke regler der gælder for brug af gadesprog. Med andre ord vidner hans sprogbrug her om at han udmærket er klar over at han i denne situation ikke vil fremstå som en ratificeret bruger af dette register. Sådanne data fra interaktion på sociale medier udgør en vigtig kilde til viden om hvordan de unge forhandler og håndhæver rettigheder for sprogbrug.

Jeg har i gennemgangen af Eksempel 1–3 vist hvordan de unge både orienterer sig mod standardnormen og vennegruppegenererede normer. Deres sproglige udfoldelse på Facebook foregår ikke ’uden grænser’; den bliver reguleret ’oppefra’ i kraft af standardnormens indflydelse, og ’nedefra’ i kraft af at de unge også konstruerer, forhandler og definerer deres egne normer for sprogbrug. Min undersøgelse viser at de unge godt ved hvordan standardortografien associeres med prestige, magt, akademiske ambitioner etc., samtidig med at de vennegruppegenererede normer også spiller en betydningsfuld rolle i deres hverdagssproglige praksisser.

Konklusion

Jeg har i dette kapitel vist eksempler på at normativitet spiller en central rolle i de unges Facebookinteraktioner. Vi har set hvordan de unge orienterer sig mod forskellige normer for sprogbrug gennem rettelser af sig selv og andre, skift mellem forskellige stile og eksplicite metasproglige kommentarer. Sproglig normativitet online er således polycentrisk organiseret. Dette betyder at hverdagsskriftsproget, ligesom talesproget, er fuldt af sproglig variation. Yderligere kan man argumentere for at der er sket en afmonopolisering af skriftsproget i offentlige, semioffentlige og private rum, idet retstavningsnormen ikke længere er den eneste gældende norm for skriftsproglig praksis. Dette betyder ikke at retstavningsnormen er uden betydning for de unge, fordi det at de retter sig selv og andre i forhold til denne norm er i sig selv en indikation på retskrivningsnormens fortsatte relevans. Skriftsproget på de sociale medier udvikler sig på en anden måde end det traditionelle skriftsprog idet vi ser en udvikling der mere ligner den vi kender fra talesproget. Rammerne for hvad man vil godtage som stavning og skriftsprog, er blevet brede. Hvis man eksempelvis skriver ’tjellukka’ i stedet for ’tillykke’ på Facebook (som Bashaar i Eksempel 2), gælder det ikke som en stavefejl hvis det ikke bliver opfattet sådan af dem man skriver til. Modsat hvad man ofte kan læse i den offentlige debat, er dette ikke et udtryk for en afvikling af skriftsproget. Snarere er der tale om en udvikling – der skyldes at vi i det senmoderne samfund har fået et hverdagsskriftsprog hvor nye normer for sprogbrug opstår ved siden af eller i konkurrence med standardnormen.

Hvis man vil læse mere ...

– om den undersøgelse der er beskrevet i dette kapitel

Stæhr, Andreas. 2014. *Social media and everyday language use among Copenhagen youth*. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.

Stæhr, Andreas. 2015. Normativity as a social resource in social media practices. Lian Malai Madsen, Martha Karrebæk & Janus Møller (eds.) *Everyday Linguaging. Collaborative Research on the Language Use of Children and Youth*. Berlin: Mouton De Gruyter.

Stæhr, Andreas. 2015. Reflexivity in Facebook interaction. Enregisterment across written and spoken language practices. Sirpa Leppänen, Janus Spindler Møller & Thomas Rørbeck Nørreby (eds.) *Authenticity, normativity and social media. Discourse, Context and Media* vol. 8, 30–45.

– om kommunikation på de digitale medier

Androutsopoulos, Jannis. 2006. Introduction. Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics* 10(4). 419–438.

Androutsopoulos, Jannis. 2008. Potentials and limitations of discourse-centered online ethnography. *Language@Internet* 5(8).

Androutsopoulos, Jannis. 2013. Online data collection. Christine Mallinson, Becky Childs & Gerard Van Herk (eds.) *Data collection in sociolinguistics. Methods and applications*. New York: Routledge.

Herring, Susan, Dieter Stein & Tuija Virtanen. 2013. Introduction to the pragmatics of computer-mediated communication. Susan Herring, Dieter Stein & Tuija Virtanen (eds.) *Handbook of pragmatics of computer-mediated communication*. Berlin: Mouton. 3–31.

– om kreativ stavning

Sebba, Mark. 2012. Orthography as social action, scripts, spelling, identity and power. Alexandra Jaffe, Jannis Androutsopoulos, Mark Sebba & Sally Johnson (eds.) *Orthography as social action, scripts, spelling, identity and power*. Berlin: Mouton De Gruyter.

– om polycentrisk normativitet

Blommaert, Jan. 2010. *The sociolinguistics of globalization*. New York: Cambridge University Press.

– om registergørelse

Agha, Asif. 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

– om social stigmatisering

Goffman, Erving. 1963. *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster Inc.

– om 'skift' i sprogbrug for at teste og udforske grænser

Rampton, Ben. 2005. *Crossing. Language & Ethnicity among Adolescents* (2nd edition). Manchester: Encounters, St. Jerome publishing.

– om de digitale medier og sprogforandring

Androutsopoulos, Jannis. 2011. Language change and digital media. A review of conceptions and evidence. Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (eds.) *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press.

Andreas Stæhr, postdoc, Dialekt i periferien, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret som først studentermedhjælper, siden videnskabelig assistent, ph.d.-studerende og postdoc 2005–2015 med tilknytning til Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: andst@hum.ku.dk

”

Snak integreret
til folk du skal vise respekt overfor

Snak normalt
overfor dine nærmeste

Snak slang/normalt
til dine klassekammerater

Snak integreret
overfor ældre mennesker
for at vise respekt

Marie, 9. kl., citat s. 175.

8 Sproglige normer og sprogbrug: 'høj' og 'lav', 'os' og 'dem' i nutidens forestillede sociolingvistiske landskab

LIAN MALAI MADSEN OG JANUS SPINDLER MØLLER

I TAKT MED globaliseringens indflydelse er der opstået en stigende interesse blandt sociolingvister for sprogbrugen blandt unge i etnisk mangfoldige storbymiljøer særligt i Europa. De unges sprogbrug er ofte blevet betragtet og undersøgt som nye former af det lokale majoritetssprog. Denne type undersøgelser har vist hvordan majoritetssproglige træk blandes med udtryk fra fx arabisk, tyrkisk og kurdisk og ved en grammatik og udtale der på flere punkter afviger fra standardnormerne for majoritetssproget. Et vigtigt bidrag fra denne forskning har været at vise at sprogbrugen blandt unge i nutidens Vesteuropæiske storbyer ikke bør betragtes som tilegner-sprog eller som ungdoms-modsprog.

Det næste skridt, som vi med dette kapitel vil bidrage til, ser denne sprogbrug som et integreret og dynamisk led i en mere generel organisering af de mange sproglige resurser der er tilgængelige i de unges hverdag. Vi anlægger et sådant perspektiv ved at se nærmere på hvordan brugerne opfatter og beskriver anvendelsen af udvalgte sproglige resurser i nutidens København. Ikke mindst vil vi diskutere hvordan sprogbrugen i første omgang kommer til at blive forstået som en sprogform eller en særlig stil med bestemte værditilskrivninger, samt hvordan sprogbrugere (samt medier og forskere) bidrager til disse processer som den amerikanske sprogforsker Asif Agha har skabt begrebet *registergørelse* til at gøre rede for.

Vi argumenterer endelig for at en kvalitativ tilgang til sprogbrug og forandring kan bidrage frugtbart til fortolkning af den sproglige distribution og de generelle variationstendenser som mere kvantitative sociolingvistiske undersøgelser har dokumenteret. Ved kvantitative undersøgelser forstår vi studier som optæller forekomster af bestemte sproglige træk og undersøger hvordan

de fordeler sig på forskellige kategorier defineret af forskeren på forhånd. Heroverfor står kvalitative undersøgelser som fokuserer på hvad de sproglige træk bruges til og hvilke kategorier der er relevante for sprogbrugerne i bestemte situationer.

Migration, teknologisk udvikling og den øgede mobilitet af mennesker, tegn og resurser der sædvanligvis dækkes af betegnelsen globalisering, kan komplicere forbindelserne mellem sprogbruger, sprogbrug, socialt tilhørsforhold og sted. De forhold gør at metoder der arbejder med afgrænsede kategorier – fordi de sigter efter at kvantificere og generalisere – kan komme til kort i beskrivelsen af nutidens sociolingvistiske virkelighed. Man argumenterer for at kvalitative metoder er bedre til at fange såvel uforudsete sammenhænge som nye mønstre bedre. En holistisk tilgang til sprog i samfundet er nødvendig. En sådan tilgang finder man fx i antropologen Michael Silversteins begreb om *'the total linguistic fact'*: Sproglig form undersøges i sammenhæng med den aktivitet hvor de sproglige træk bruges, og med ideologier om sprog og sprogbrug. I dette kapitel vil vi undersøge hvordan vores informanter selv beskriver forskellige måder at tale på, hvordan disse måder hænger sammen indbyrdes, og hvornår og til hvem disse måder kan anvendes.

Vi har indsamlet data på en folkeskole i København som i høj grad demonstrerer de sociolingvistiske forhold globaliseringen har medført. Med afsæt i undersøgelser af sprogideologier og værditilskrivninger til sprogbrug blandt unge på denne skole vil vi vise hvordan sådanne studier fører til indsigter der er relevante for afdækningen af et bredere nutidigt sociolingvistisk landskab. Vores resultater tyder nemlig på at værdikontraster som tidligere hovedsagelig var forbundet med sprogbrug der blev associeret med forskellige socialklassesforhold, nu spiller en rolle for sprogbrug man ellers har betragtet som et resultat af etnisk og sproglig mangfoldighed.

Empiri og tilgang

Vores undersøgelser er tilknyttet forskergruppen *studier i hverdagssprogning* (se Kapitel 6), som består af en række projekter der har det til fælles at de benytter en sproglig etnografisk tilgang. Det betyder at vi foretager etnografiske observationer, kvalitative interview og optagelser i en bred vifte af forskellige hverdagssituationer i og uden for skolen. Desuden gennemfører vi næranalyser af de optagede interaktioner (ikke kun samtaler men mange forskellige slags interaktioner). Siden 2009 er der gennemført feltarbejde i to udskolingsklasser (fra 2009–2011), samt i indskolingen, hvor overgangen mellem 0. og 1. klasse blev fulgt. Fra 2010 har vi igangsat et længdestudium af hele folkeskoleforløbet, hvor vi årligt indsamler gruppesamtaler, foretager observation

og indsamler selv-optagelser. Vores tilgang resulterer i mange forskellige datatyper. De data vi fokuserer på i dette kapitel, er indsamlet blandt udskolingsleverne i 2009–2011 og inkluderer gruppeinterview, enkeltinterview, selv-optagelser samt skriftlige opgaver i form af stile om sprog.

Interviewene var etnografiske og semi-strukturerede. De fandt sted 5 måneder efter at vi begyndte feltarbejdet i 2009. Deltagerne, som altså kendte feltarbejderne ret godt på dette tidspunkt, blev inviteret hen på universitetet i grupper de selv valgte, og interviewene foregik i vores kontorer. Alle interviewere kom ind på emner vi var blevet enige om på forhånd i forskergruppen. Emnerne inkluderede venner, grupper i klasserne, fritidsaktiviteter og sprog, men vi lod deltagerne styre samtalen i den retning de ville. For at åbne for en diskussion af sprogbrug spurgte interviewer typisk 'på hvilken måde' eller 'hvordan' deltagerne talte i forskellige situationer (fx med lærere, venner, i ungdomsklubben osv.). De betegnelser og beskrivelser af sprogbrug eleverne præsenterer i interviewene, er altså deres respons på den type åbne spørgsmål. Data er altså karakteristiske ved at være de unge informanternes egne karakteristika af de sprogformer de skelner imellem.

De skriftlige stile om sprog blev indsamlet ad to omgange. Den første stil havde emnet 'Sprog i min hverdag'; den anden havde emnet 'Regler for sprogbrug'. Stilene var resultatet af to seminarer om sprog som blev gennemført af to fra forskergruppen (Janus Spindler Møller og Jens Normann Jørgensen) henholdsvis det første og det andet år af feltarbejdet. Interviewene fandt sted før seminarerne blev afholdt. Seminarerne fungerede som en del af danskundervisningen, og forskerne åbnede det første seminar ved at fortælle om hvordan vi hele tiden forbinder måder at bruge sprog på med værdier og typer. For at illustrere det afspillede forskerne et uddrag af en dansk rappers sprogbrug og viste en udskrift af kommentarer fra Facebook der indeholdt hybrid (sammensat) sprogbrug. I løbet af diskussionen foreslog eleverne forskellige betegnelser for sprogbrugen, og de blev noteret på tavlen. Derefter spurgte forskerne hvad 'det modsatte' af disse måder at tale på var. Det andet seminar tog afsæt i uddrag fra elevernes stile fra det første seminar. Da eleverne blev stillet opgaven at skrive en stil, blev de det første år bedt om at skrive om sprog i deres hverdag og det andet år om at uddybe nogle af temaerne fra den første omgang stile og beskrive reglerne for at bruge forskellige former for sprog. Opgaveformuleringen var: *'Det ser ud til at der er regler for hvordan man snakker til hvem – og hvornår. Hvordan er de regler? Hvordan er dine regler?'*

Sprogforandring – form, norm og brug

Den seneste sociolingvistiske og etnografisk baserede forskning i sproglig mangfoldighed og flersprogethed har dokumenteret hvordan sprogbrugere udnytter en bred vifte af de sproglige resurser de har til rådighed. Det kan resultere i sammensatte og flertydige sproglige praksisser der gør det umuligt at adskille hvilke og tælle hvor mange 'sprog' der er involveret. Sådanne opdagelser har bidraget til et nyt og kritisk blik på selve begrebet om sprog, og det er nu en anerkendt opfattelse at forståelsen af 'et sprog' eller 'en varietet' som en identificerbar og afgrænset størrelse er en sociokulturel og ideologisk konstruktion og ikke en objektiv realitet. Det er dog stadig en konstruktion både sprogforskere og sprogbrugere ofte tager for givet og dermed nærmest behandler som en realitet.

Asif Aghas teori om registre og registergørelse går godt i spænd med sådan et syn på sprog som en sociokulturel konstruktion. Teorien fokuserer nemlig på de processer og praksisser der ligger til grund for at bestemte sproglige træk bliver genkendt som tilhørende bestemte koder eller registre som forbindes med bestemte værdier, brugere og situationer. Agha bruger begrebet *registergørelse* om de processer der fører til konstruktion af registre. Det er processer der kan foregå på forskellige sociale niveauer – fra vidtrækkende cirkulation i massemedier til individers sprogbrug i bestemte lokale kontekster.

Michael Silverstein forklarer med sit begreb om *indeksikalsk orden* hvordan disse forskellige niveauer hænger dialektisk sammen og dermed spiller en rolle for sprogforandring. Man kan betragte forskellige indeksikalske ordener som stadier i registergørelsesprocessen. Ifølge Silverstein kan ethvert sociolingvistisk fænomen udvikle sig fra et *første stadium* hvor der findes en observerbar tendens til at bestemte sprogformer bruges mere eller mindre af bestemte sociale grupper. Dette brugsmønster fører frem til en normativ fornemmelse for hvordan disse former bør bruges, samt af hvem, hvem der har ret til at bruge sprogrækkene og hvem der ikke har. På *næste stadium* kan fordelingen udnyttes af sprogbrugere til mere eller mindre bevidste stilskeft som en del af deres selvfremsstilling eller forståelse af en given sprogbrugssituation. *Endelig* kan det at sådan en stilistisk udnyttelse finder sted, bemærkes, og dermed kan variationen blive genstand for kommentarer i form af fx parodier og andre former for stilisering, beskrivende betegnelser om sprogformerne og direkte udsagn om den sproglige variations sociale betydning.

Brugernes sproglige metakommentarer og stilistiske udnyttelse af de bredere sproglige variationstendenser kan i sig selv bidrage til og sommetider endda forandre de sociale værditilskrivninger til og normer for sprogbrug. Dermed kan sprogbrugerens lokale udnyttelse af sproglige resurser over tid

potentielt påvirke de mere langstrakte variationstendenser ved at skabe nye indeksikalske ordener.

En vigtig pointe her er at genkendelige sproglige registre nødvendigvis opstår i relation til andre sproglige registre, og disse relationer kan naturligvis også ændre sig over tid. For at forstå et registers sociale potentialer er det derfor væsentligt også at forstå hvordan det indgår i menneskers generelle organisering af sprog i deres hverdag, og i dette kapitel analyserer vi vores informanternes egne beskrivelser af deres sprogbrug. Her skal vi huske at denne type undersøgelse ikke nødvendigvis siger noget om informanternes sprogbrug i hverdagen, men altså netop om deres *holdninger* til sprog som de kommer til udtryk gennem denne type metasproglige data.

Et konkret eksempel på en registergørelsesproces er den sproglige stil vi bl.a. diskuterer i dette kapitel – nemlig den sprogbrug blandt unge i kulturelt blandede områder i København som brugerne i vores sammenhæng ofte refererer til som 'gadesprog' (af andre også kaldt fx 'slang' eller 'ghetto-dansk'). På et første stadium har sproglige tegn som ord og udtryk fra tyrkisk, kurdisk og arabisk kombineret med bestemte grammatiske former på dansk og en karakteristisk prosodi fx kunnet ses som karakteristisk for personer der er ved at tilegne sig dansk. Den slags sproglige træk er dog på det seneste blevet registergjort som en sproglig stil som forbindes med storbyunge i kulturelt blandede miljøer. Endelig tyder de data vi vil vise uddrag af i dette kapitel, på at en ny værditilskrivning påvirker den igangværende registergørelse af disse sproglige træk. Det vil vi demonstrere ved at vende os mod eksempler på sproglige metakommentarer fra de unge.

'Integreret' og 'Gadesprog'

De data vi vil præsentere, kan betragtes som sprogholdningsdata i praksis. De omfatter både de kvalitative interview og de skriftlige opgaver hvor de unge udtrykker sig om deres sproglige hverdag og hvordan de taler i forskellige situationer. Det første uddrag (Eksempel 1) er fra et af de tidlige interview hvor vi for første gang stødte på elevernes betegnelser for forskellig sprogbrug.

Eksempel 1: Integreret

Lamis (Lam), Selma (Sel), Yasmin (Yas), Tinna (Tin) i gruppeinterview i 7. klasse; interviewer (Lia).

```
01 Lia:  hvad taler I så med lærerne i skolen
02 Lam:  integreret
03 Sel:  integreret
```

04 Lia: [integreret]
 05 Sel: [**vil du gerne bede om en kop te** hhh ((forvrænget
 06 lys stemme))
 07 Lam: hhh nej der bruger man de der integrerede ord
 08 Sel: der [prøver xxx]
 09 Lam: [nogle gange]nogle gange når jeg har trip
 10 over lærerne så taler jeg det der gadesprog
 11 Lia: hvad øh kan du give eksempler på integreret
 12 Yas: [integration]
 13 Sel: [sådan der] [**hvad laver du** ((forvrænget lys
 14 stemme))
 15 Lam: [int]
 16 Yas: hhh
 17 Sel: **har du haft en god dag** ((forvrænget lys stemme))
 18 Lam nej nej nej ikke sådan noget ikke sådan noget
 19 sådan noget hvor de kommer med [rigtig rigtig]
 20 Sel: [**god weekend**]
 21 ((forvrænget lys stemme))
 22 Lam: rigtig svære ord
 23 Yas: mm
 24 Sel: sådan der rigtig
 25 Lam: (.) nej nej[nej]
 26 Sel: '[ube]høvlet' hhh ((dyb stemme))
 27 Lam: ja hhh [og sådan der]
 28 Lia: [det lyder rigtigt]
 29 Lam: 'det så uaccep[tabelt Lam]'
 30 Yas: [ja men også]

Da pigerne bliver spurgt hvordan de taler med deres lærere, er svaret at de taler 'integreret'. Som Lamis beskriver det, er undtagelsen når de 'har trip over' lærerne. Så taler de i stedet 'gadesprog'. Selma demonstrerer hvad integreret tale er ved at parodiere denne sprogbrug med en forvrænget og meget lys stemme. I parodien lægger hun vægt på høflighed i udtrykkene 'har du haft en god dag' (l. 15) og 'god weekend' (l. 18). Disse høflighedsudtryk i kombination med den lyse, forvrængede stemme, ligesom tilbuddet om en kop te (l. 05), vækker associationer om noget relativt finkulturelt. Lamis forklarer i stedet at 'integreret' tale har at gøre med 'svære ord' (l. 19), og de eksempler pigerne giver på sådanne ord er 'ubehøvlet' og 'uacceptabelt'. Dermed vækkes også associationer til irettesættelser typisk udført af autoritetsfigurer. Integreret sprogbrug forbindes altså med kontrol og autoritet, men også med at være 'fin' og høflig.

Mere generelt kan vi se i interviewene og de skriftlige stile at den type af ord der fremhæves i beskrivelserne af integreret, vedrører skoleaktiviteter, abstrakte og komplekse adjektiver, rituel høflighed samt opdragende irettesættelser. Med hensyn til den sproglige parodi vi ser i Eksempel 1, er det

værd at bemærke at pigernes præsentation indebærer en vis distancering og latterliggørelse i forhold til denne sproglige praksis. Det ser vi blandt andet på den forvrængede stemme og på pigernes grinende respons til de forskellige bud på illustration af integreret.

Lamis præsenterer en vis modsætning mellem 'integreret' (som hun sædvanligvis taler til lærerne) og 'det der gadesprog' (som hun bruger hvis hun 'har trip over' dem). En forståelse af 'gadesprog' (eller 'perkersprog' eller 'slang' som denne stil også blev kaldt) som en modsætning til integreret var tydelig i vores data. I Eksempel 2 ser vi hvordan Israh beskriver denne måde at tale på.

Eksempel 2: Slang

Israh (Irs) i gruppeinterview med Fadwa og Jamila i 8. klasse; interviewer (Ast)

```
01 Irs: uden for skolen der gør vi også vi taler bare
02      slang perkersprog taler normalt altså sådan
03      arabisk dansk bruger alle mulige mærkelige ord i
04      (0.3)
05 Ast: [jo]
06 Isr: [og] så kommer vi hver gang med nye ord
07 Ast: hvordan det
08 Isr: altså et eller andet vi finder på noget nyt der
09      ligner lidt arabisk og så laver vi lidt omvendt
10      på det
11 Ast: okay
```

Denne sprogstil forbindes ifølge Israh med 'uden for skolen' samt med indtagelsen af arabisk og sprogligt kreative praksisser som nye ord 'der ligner lidt arabisk' (l. 9). I Eksempel 3, som er hentet fra Stil 1 om "Sprog jeg møder i min hverdag", oplister Rasmus 'integreret' og "'perker" sprog' og 'Gammeldaws' på linje med nationalsprogsbetegnelser.

Eksempel 3: Stil 1 "Sprog jeg møder i min hverdag", Rasmus, 8. kl.

```
Dansk
Engelsk
Arabisk
Integreret/nørdet sprog
"Perker"sprog
Gammeldaws
Polsk
Thai
```

I Eksempel 4 anvender pigen Nasha nogle tilsvarende kategorier for måder at tale på og sætter dem ind i sociale sammenhænge:

Eksempel 4: Stil 1, Nasha, 8. kl.

Til lærerne indrømmer jeg, at jeg bruger nogle integrerede ord. Jeg vil ikke sige at jeg taler gadesprog. jeg taler bare normal dansk, det taler jeg i skolen, fritiden og der hjemme taler jeg også urdu og engelsk. Jeg bander ikke, måske en gang i mellem i skolen eller fritiden, men ikke der hjemme

Ud over at anvende kategorier som 'urdu' og 'engelsk' beskriver Nasha også hvordan hun anvender 'nogle integrerede ord'. Denne formulering indebærer at 'integreret' er en måde at tale på som man kan skrue op og ned for når man taler 'normal dansk'. Nasha placerer sig i et sprogligt stil-kontinuum med 'integreret' og 'gadesprog' på hver sin side og 'normal dansk' i midten. Samtidig viser Nashas brug af ordet 'indrømmer' at hun behandler det som potentielt problematisk at tale integreret til lærerne, hvilket kan tolkes sådan at hun opfatter brugen af integreret som et knæfald i forhold til lærerne og et ansigtstab i forhold til klassekammeraterne.

Eksempel 5: Stil 1, Kurima, 8. kl.

nogle af mine venner snakker både almindelig dansk og ghetto og nogle af mine lærer taler også integreret dansk. Nogle gange kan jeg også finde på at blande det almindelige med lidt ghetto, men det er ikke noget jeg bruger mest i sproget. jeg kan bedst lide at snakke det almindelige danske sprog

Kurima tilskriver primært lærerne en 'integreret' sprogbrug, men tilskriver sig selv 'almindelig dansk' tilsat lidt 'ghetto'. Igen understreger formuleringen 'lidt ghetto' at vi befinder os på et stil-kontinuum med fikspunkter som 'integreret', 'almindeligt dansk' og 'ghetto'. Eksemplerne 4 og 5 illustrerer hvordan 'integreret' og 'gadesprog' eller 'ghetto' bliver beskrevet i relation til hinanden, hvordan måder at tale på bliver knyttet til typiske grupper af deltagerne, og hvordan de anvender denne viden når de navigerer rundt i deres sproglige hverdag.

I vores diskussioner af sprogbrug med eleverne i interviewene, og senere i klasseværelserne, nævnte de fleste lærerne som de typiske brugere af 'integreret', og i første omgang blev majoritetsdanske klassekammerater også nævnt. I løbet af samtalerne blev det dog klart at deres majoritetsdanske klassekam-

merater ikke brugte mange 'svære ord'. Der var dog en tendens til at flere af eleverne med minoritetsbaggrund i nogen grad forbandt det integrerede register med danskhed. Et eksempel på denne opfattelse kan vi se i Eksempel 6 fra Marks stil.

Eksempel 6: Stil 2 "Regler for sprog", Mark 9. kl.

Men det integrerede sprog bruger man som regel til lærere og andre voksne. Det er at man at man snakker meget flot og prøver på at lyde så dansk som muligt

Det er dog væsentligt for vores argument her at ikke alle delte den opfattelse, og flere elever præsenterede en forståelse af 'integreret' som en stilistisk justering løsrevet fra nationalsprog og etnicitetsforskelle. I Eksemplerne 7 og 8 beskriver Fadwa og Jamil 'integreret arabisk':

Eksempel 7: Stil 2, Fadwa, 9. kl.

[...] men med mine forældre taler [jeg] integreret arabisk, altså høfligt.

Eksempel 8: Stil 2, Jamil, 9. kl.

Til min familie: til min familie taler jeg helt normal/integreret arabisk, men når jeg taler til mine fætre er det gadesprog arabisk.
Når jeg taler til min familie: jeg taler normal arabisk til min familie, jeg taler også integreret arabisk for at vise respekt.

Desuden var der elever der refererede til urdu som 'integreret punjabi'. Ikke mindst er det værd at bemærke at flere elever med dansk majoritetsbaggrund også beskriver 'integreret' som et relevant register i deres sproglige hverdag, særligt i kommunikation med ældre og lærere. Vi ser et eksempel på det i Maries liste over sproglige regler (Eksempel 9)

Eksempel 9: Stil 2, Marie, 9. kl.

Snak integreret til folk du skal vise respekt overfor
 Snak normalt overfor dine nærmeste
 Snak slang/normalt til dine klassekammerater
 Snak integreret overfor ældre mennesker for at vise respekt

Disse observationer tyder på at de unge omtolker 'integreret', som ellers i den offentlige diskurs bruges om minoritetsborgeres tilpasning til det majoritetsdanske samfund. Vi ser her hvordan 'integreret' i stedet forstås som sproglige praksisser der forbindes med respekt, høflighed og finkultur i en mere generel forstand der går på tværs af en 'udlænding vs. dansker'-opdeling – selvom det bestemt er sandsynligt at valget af netop den term indeholder en ironisk reference til den dominerende integrationsdiskurs. Der findes tilmed et eksempel på at 'integreret' bliver direkte forbundet med rigdom, hos Isaam.

Eksempel 10: Stil 2, Isaam, 9. kl.

kan bruges af alle sådan set. -
Men hvis man taler integreret sprog bliver man set som en
høflig, rig, vel integreret person
For de fleste personer som taler integreret er sådan som de
er -

Mens 'integreret' sprog altså associeres med høj social status, ser vi omvendt i Eksempel 11 hvordan Lamis hentyder til den lave sociale status der er forbundet med 'perkeragtigt' sprog.

Eksempel 11: Perkeragtigt. Lamis (Lam) i enkelt-interview; interviewer (And)

01 And: har du tænk om du fh taler ens i: i forskellige
02 situationerfor eksempel når du taler med dine
03 lærere eller dine venner eller din familie
04 Lam: ne:j (°jeg har ikke) xxx°
05 And: mm mm (.) taler du du på den samme måde når du
06 taler med lærerne og eller når du taler med dine
07 venner
08 Lam: før gjorde jeg ikke men nu er jeg begyndt at gøre
09 det
10 And: mm hvordan var det før
11 Lam: før var jeg sådan meget uh med mine venner og
12 sådan og så foran lærer var jeg sådan stille og
13 rolig og snak rigtig meget dansk men med mine
14 venner der var jeg sådan rigtig meget perkerag-
15 tigt
16 And: ja
17 Lam: og nu: øh jeg er begyndt at tage mig sammen for
18 jeg synes ikke det er noget man skal være stolt
19 over hvis man har sådan en perkerattitude (.)det
20 synes jeg ikke man skal være stolt over så jeg
21 prøver faktisk at fjerne det

Her forklarer Lamis at hun prøver at fjerne sin 'perkerattitude', og hun beskriver det som noget hun ikke synes 'man skal være stolt over' (l. 20). Det at tale på en anden måde og fjerne den attitude som perkeragtigt sprogbrug forbindes med, knyttes til ændring (l. 8-9) og forbedring (l. 17-18).

Værdikontraster

Samlet set giver de interview og de skriftlige stile vi har indsamlet – hvor eleverne giver direkte udtryk for forestillinger om sprogbrug – indtryk af betydelig bevidsthed blandt deltagerne om forskellige måder at tale på. Eleverne fokuserer især på to registre, dels det de refererer til som 'integreret', dels det de kalder for 'gadesprog', 'ghettosprog' eller 'slang', og som i nogen grad står i kontrast til 'integreret'. De demonstrerer og omtaler forskellige sproglige træk, og gennem både forklaringer og illustrative eksempler knytter de forskellige værdier til de sproglige træk.

En opsummering af de værditilknytninger vi finder i vores data (som vi her kun har vist nogle få eksempler fra), viser at 'gadesprog' forbindes med træk som: *slang, bandeord, en bestemt t-udtale (affrikeret og palataliseret), hybrid sprogbrug og sproglig kreativitet samt en 'mærkelig accent'*. Sprogbrugen forbindes desuden med værdier som: *at være sej og hård, være ung, have minoritetsbaggrund, gadekultur og maskulinitet*. 'Integreret' forbindes med træk som: *tydelig udtale, abstrakt og akademisk ordforråd, lys stemme og høflighedsudtryk*. De værdier denne sprogbrug associeres med er: *at være pæn (modsat grov), følelsesmæssig kontrol, rigdom, autoritet, skoleevner, høflighed, respekt, finkultur (modsat gadekultur) (og i nogen grad danskhed)*.

Faktisk viser det sig at man kan opstille en række værdikontraster der passer til de unges beskrivelser og illustrationer af de forskellige måder at tale på:

'Integreret'	'Gade'
(majoritet)	(minoritet)
skoleorienteret	gadekulturel
høflig	hård
fornuft	følelse
voksen	ungdommelig

De unge inddrager en række forskellige kulturelle praksisser i deres karakteristik og forståelse af forskellig sprogbrug: Hvordan man forholder sig til skolearbejde, måder at forholde sig til følelser på, samt hvordan man forholder sig til andre mennesker. Hvis vi sammenligner vores iagttagelser med nyere sociolingvistiske undersøgelser af sprogholdninger, er det interessant at se

hvordan de værdier de unge tilskriver det integrerede register, svarer til de værdier som forbindes med konservativt københavnsk. Det drejer sig om værdier som: intelligens, artikulation, ambition, selvstændighed og rationalitet. Det vi har fundet ud af ved at observere, være sammen med de unge og tale med dem over længere tid, er altså at de ser det de kalder 'gadesprog', som en kontrast til en formel, akademisk sprogstil, som de kalder de for 'integreret'. Denne modsætning mellem det 'integrerede' standarddansk og det urbane ungdomssprog kan meget vel udvikle sig til den centrale sproglige modsætning i det danske sprogsamfund (efterhånden som dialekternes rolle som standarddanskens modpol udviskes mere og mere) – og i det perspektiv ser vi vores undersøgelser som et væsentlige bidrag til sprogforandringsforskningen.

Fra gaden til skærmen

Vi har altså vist at en sprogbrug som traditionelt genkendes som konservativt københavnsk eller standarddansk har fået et nyt navn i denne sammenhæng. Men hvor udbredt er den forståelse vi finder af 'integreret'? Ved en google-søgning (december 2014) støder man faktisk hovedsagelig på sprogforskeres beskrivelser af de data vi har behandlet her, eller beskrivelser af vores forskning, og da vi første gang stødte på integreret som metasprogligt begreb i 2009, virkede det bestemt som en ny brug.

Komedieshowet 'Det slører stadig', som har været sendt på DR2 siden 2013, tyder dog på at det nu er en mere udbredt brug. Kanalen DR2 henvender sig primært til voksne, men episoder fra programmerne er blevet flittigt delt blandt børn og unge via sociale medier. Forskellige måder at tale på spiller en væsentlig rolle i flere af showets episoder. En sprogbrug der svarer til det vores elever kalder 'gadesprog', er karakteristisk for karakteren 'Latifah', en ung kvinde klædt i træningsbukser og hættetrøjer, tung make-up, guldkæde og store øreringe. Karakteren repræsenterer et sejt og gadesmart pigebandemedlem fra 'ghettoen'. En del af denne persontype signaleres gennem sprogbrugen, som i showet kaldes for 'gangstersprog', og flere af de træk hun benytter, svarer til de træk vores unge forbinder med 'gadesprog'. For at lære om hvordan man opnår mere magt, interviewer Latifa-figuren forskellige personer i magtfulde positioner, såsom en politibetjent, en professor og en politiker. I to af interviewene refererer Latifah til den måde interviewpersonerne taler på, som 'integreret'. Den ene gang sker det da en professor i ledelsesfilosofi har givet en lang teoretisk forklaring, og Latifah beder ham tale *'ik så integreret men bare lidt almindeligt dansk'*. Det andet eksempel er fra et program hvor Latifah besøger en sprogprofessor fordi hun gerne vil lære at *'tale integreret'*.

Programmet indeholder tilmed en sketch, som vores kollega Liva Hyttel-Sørensen har analyseret nærmere, hvor sprogbrug fra gadesprogsregisteret og det integrerede register kontrasteres for at skabe en humoristisk effekt: Den skuespiller som også spiller Latifah, optræder som en studerende (med jeans, cardigan, naturlig make-up og store briller) og taler med en medstuderende (en ung blond pige) om atomfysik med brug af standardudtale og akademiske termer. Da hendes telefon ringer og hun besvarer opkaldet, skifter hendes sprogbrug dramatisk, og hun benytter den stil programmet betegner 'gangster'.

Vi genfinder altså i høj grad de opfattelser af sproglige forskelle og værdi-associationer vi observerer hos de unge, i dette TV-program, og man kan se dette som et eksempel på den udvikling Jannis Androutsopoulos, som forsker i sprog og medier, beskriver som *'from the streets to the screen'*.

Konklusion

Det er ikke en ny indsigt at standardsprogbrug bliver forbundet med høj social status og akademiske evner. Det er dog nyt at unge bruger betegnelsen 'integreret' om en høj-kulturel talestil, og det medfører en bestemt værdiposition i det sociolingvistiske landskab for den stil der opfattes som kontrasten, nemlig den urbane, hybride sprogbrug. Vores data vidner om at de unge er opmærksomme på de samfundsmæssige konflikter som dominerende diskurser om etnicitet og integration indgår i. De er tydeligt bevidste om at minoritetskulturelle og minoritetssproglige praksisser ofte bliver betragtet som værdiløse i akademisk og samfundsmæssig magt-sammenhæng. I den forstand peger vores undersøgelse på at sprogbrug – som den sociolingvistiske forskning ellers har betragtet som relateret til migration og som tegn på en etnisk minoritetsposition eller en status som tilflytter eller 'fremmed' – nu også involverer aspekter af sociale forskelle på en høj- og lav-status skala.

Det er ikke kun i Danmark vi finder disse tendenser. Den seneste internationale forskning der benytter en lignende kvalitativ og sprogligt-etnografisk tilgang finder tilsvarende processer i England, Belgien og USA. Der tegner sig et stadig klarere billede af hvordan kvalitative studier af 'the total linguistic fact' – altså af sammenhængene mellem sproglige kategorier, praktisk anvendelse og ideologiske værditilskrivninger – kan yde et væsentligt bidrag til studiet af sprogforandring.

Hvis man vil læse mere ...

- Agha, Asif. 2003. The social life of cultural value. *Language & Communication* 23. 231–273.
- Agha, Asif. 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyttel-Sørensen, Liva. (under udgivelse). Gangster talk on the phone. Lian Malai Madsen, Martha Karrebæk & Janus Spindler Møller (eds.) *Everyday Linguaging*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Jørgensen, Jens Normann. 2008. Poly-lingual languaging around and among children and adolescents. *International Journal of Multilingualism* 5(3). 161–176.
- Jørgensen, Jens Normann, Martha Karrebæk, Lian Malai Madsen & Janus Spindler Møller. 2011. Polylinguaging in superdiversity. *Diversities* 13. 23–38.
- Madsen, Lian Malai. 2013. ‘High’ and ‘Low’ in urban Danish speech styles. *Language in Society* 42(2). 115–138.
- Møller, Janus Spindler & Jens Normann Jørgensen. 2013. Organizations of language among adolescents in superdiverse Copenhagen. *International Electronic Journal of Elementary Education* 6(1). 23–42.
- Silverstein, Michael 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication* 23. 193–229.

Lian Malai Madsen, lektor i sprogpsykologi, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Lektor i dansk talesprog på Sprogforandringscentret august 2013 – august 2014; tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: lianm@hum.ku.dk

Janus Spindler Møller, lektor i sociolingvistik, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret 1.5. 2005 – 30.4. 2015 som først forskningsassistent, derefter ph.d.-stipendiat, postdoc og nu lektor; tilknyttet Københavnerstudier i Hverdagssprogning.

E-mail: janus@hum.ku.dk

Del 3

9 Det gode interview – og det dårlige

RANDI SKOVBJERG SØRENSEN

OFTE ER DET personen der bliver interviewet, eller interviewets emne, der er i fokus når man arbejder med interview som dataindsamlingsmetode. I min ph.d.-afhandling med titlen ”Turning the spotlight: Looking at the interviewers” undersøger jeg hvad der sker i interview som af interviewerne selv er blevet udpeget som særligt gode eller særligt dårlige. Mere specifikt studerer jeg interview foretaget af to interviewere – en kvindelig og en mandlig – som begge har udført en række sociolingvistiske interview. De konkrete interview er en del af det såkaldte BySoc-korpus, som indgår i Sprogforandringscentrets samlede database. BySoc-korpuset er en samling interview med personer fra Københavnsområdet der blev interviewet i slutningen af 1980’erne og igen i midten af 2000’erne.

De interview som jeg vil se nærmere på, er optaget i 2005–2007. Jeg har bedt de to interviewere om at udpege nogle interview de husker som henholdsvis særligt gode og særligt dårlige. For at fremkalde et så klart billede som muligt fokuserer jeg på forskellene mellem de fire interview som interviewerne hver især udpeger som deres bedste og dårligste.

Det er et mål i det sociolingvistiske interview at få den der interviewes til at føle sig godt tilpas – fordi jo mere informanter slapper af i interviewsituationen, jo mere vil de kunne åbne op over for interviewerens, og jo mere frit vil de kunne tale om emner de selv er interesserede i. Og det er netop det der er formålet. Grundantagelsen er at informanter der beretter om stærke oplevelser og begivenheder der har haft en særlig personlig betydning for dem, nemmere vil ”glemme” at de er med i et interview. Sagt på en anden måde: De vil nemmere skifte til deres *vernacular* stil, som er den talestil som man i den sociolingvistiske tradition efter amerikaneren William Labov helst vil optage. Labov argumenterer for at sprogbrugerens talestil varierer mellem formel til uformel tale; *vernacular* er den (uformelle) stil man lærer først, og som man bruger når man taler med nære venner og familie.

Med det sociolingvistiske interview forsøger man at løse ’observatørens paradoks’ – dvs. det paradoksale i at ville observere hvordan folk taler når de ikke bliver observeret – ved at tale med dem om deres private liv og gerne

hjemme i folks egen stue. I overensstemmelse med denne grundantagelse er ”det gode interview” i min undersøgelse defineret ved at intervieweren får informanten til at tale frit om det han eller hun har lyst til, og helst også om emner der har betydning for dem i deres liv, dvs. emner de forholder sig til personligt og følelsesmæssigt. Når nogle interview huskes af intervieweren som særligt gode, andre som særligt dårlige, er der sandsynligvis to slags faktorer der virker ind: På den ene side den ’professionelle’ oplevelse af hvordan man fungerede i jobbet som interviewer (fik man informanten til at snakke løs, til at berøre mere personlige emner?); på den anden side den ’personlige’ oplevelse af interviewet (hvordan havde man det i situationen, hvordan var ’kemien’ i forhold til informanten?).

I Tabel 1 er givet basale informationer om de to interviewere, som jeg kalder for Lisa og Jasper. I Tabel 2 er givet basale informationer om deres udvalgte hhv. bedste og dårligste interview.

Tabel 1. Interviewerne Lisa og Jasper (på tidspunktet for interviewene).

Kode	Køn	Alder	Profession	Anden relevant information
Lisa/Int	kvinde	26	Studentermedhjælper, DGCSS	Studerer dansk ved Københavns Universitet
Jasper/Int	mand	36	Videnskabelig assistent, DGCSS	

Tabel 2. Interviewene.

Informationer om interviewene				Informationer om informanterne		
Kode	Vurdering	Varighed	Sted	Køn	Alder	Profession
KK	Lisas bedste interview	1 t. 38 min. 38 sek.	Informantens hjem	kvinde	35	Psykolog
OP	Lisas dårligste interview	1 t. 1 min. 33 sek.	Informantens arbejdsplads	mand	37	Advokat
UF	Jaspers bedste interview	2 t. 16 min. 33 sek.	Informantens hjem	mand	56	Lærer (teknisk skole); tv-fotograf
KL	Jaspers dårligste interview	1 t. 52 min. 44 sek.	Informantens hjem	mand	56	Taxachauffør

Det bør nævnes at den mandlige interviewer oplærte den kvindelige interviewer i at interviewe, så man kan som udgangspunkt antage at de to interviewere vil have en rimelig ens ’interviewstil’.

Det fremgår af Tabel 2 at Jaspers to interview er længere end Lisas. Det kan der være mange grunde til, som jeg ikke vil spekulere videre i her. De 'professionelle' krav til længden af interviewene var at de helst skulle vare en time, og gerne så længe som muligt. Mere bemærkelsesværdigt er det at det for både Lisa og Jasper gælder at det de husker som deres bedste interview, er længere end det de husker som deres dårligste. Grundlaget er naturligvis for lille til en konklusion om at dårlige interview altid vil være kortere end gode interview, men i den udstrækning der er en sådan sammenhæng, skyldes det formentlig at de interview der huskes som dårlige, blev kortere fordi det oplevedes som svært at få informanten til at 'tale løs'. Informanterne i de dårligste interview giver generelt kortere svar på interviewerens spørgsmål end informanterne i de bedste interview som giver detaljerede svar og ofte selv udvider svarene med detaljer eller små sidehistorier.

Det handler om tillid

Den mest karakteristiske forskel på det gode og det dårlige interview – som jeg vil begrænse mig til at fokusere på her – er betydningen af den *tillid* der skal til for at få informanterne til at tale om personlige og følsomme emner. Flere ting peger på at tillid er et kendetegn ved det gode interview, og at dårlige interview i nogle tilfælde er karakteriseret ved manglende tillid. Eksemplerne 1 og 2 illustrerer forskellen.

Eksempel 1

Uddrag fra Lisas bedste interview. Int = Lisa. KK = informanten (kvinde).

(Symbolerne i udskriften forklares sidst i kapitlet)

Forud for uddraget har KK nævnt at hendes forældre blev skilt da hun var 12 år gammel; interviewer følger op på det med spørgsmålet i linjerne 01, 03 og 05.

01	Int: hvorfor be- hvorfor gik det galt med dine forældre?
02	(1.2)
03	Int: °og sådan:°
04	(1.2)
05	Int: <så galt> at de skulle skilles?
06	KK: <ø:.....h>
07	(1.0)
08	KK: hh ja: ha hvorfor gik det galt
09	(1.6)
10	KK: ø:h det det er faktisk meget svært at svare på fordi de har haft

- 11   meget forskellige historier (0.4) begge! to
 12   (2.0)
 13   KK: så ø:hm
 14   (0.7)
 15   KK: hh altså vi! havde ikke sådan ø:h altså vi mærkede ikke noget
 16   som børn altså de skændtes! ikke sådan specielt me:get og
 17   det kom meget bag på os
 18   (1.4)
 19   KK: ø:h at det skete
 20   (0.6)
 21   Int: mm
 22   KK: der var ik- der var ikke sådan nogle ø:h forvarsler eller sådan
 23   (0.5)
 24   KK: hh altså min fa:r øh har fortalt at min mor begyndte at drikke!
 25   (1.0)
 26   KK: øh
 27   (1.2)
 28   Int: mm
 29   (0.2)
 30   KK: hh og min mor! har fortalt at min fa:r øh kunne være
 31   voldelig

Som det ses af Eksempel 1, lægger informanten ud med at svare at det er et svært spørgsmål (l. 10–11). Der er to pauser herefter (i l. 12 og 14) – og selv om den længste pause er på bare 2 sekunder, kan den faktisk føles som lang tid i en samtale. Alligevel tager interviewerens ikke ordet, og informanten fortsætter til trods for at hendes umiddelbare svar var at det er et svært spørgsmål. Intervieweren lykkes med at få informanten til at fortælle om sine forældres skilsmisse, og hvad det betød for hende, ved at stille dette spørgsmål og bevare roen så informanten får tid til at tænke sig om og give et svar.

I min ph.d.-afhandling argumenterer jeg for at Lisa og informanten i dette stykke hvor informanten fortæller om sine forældres skilsmisse, opnår ”rapport” eller kemi, dvs. en gensidig, positiv følelse af at have en særlig forbindelse med hinanden. Der lader til at være etableret et rum for fortrolighed; interviewerens vover at stille et personligt, og sandsynligvis følsomt, spørgsmål og giver informanten tid (ved ikke selv at tage ordet igen efter at have stillet sit spørgsmål). Informanten imødekommer spørgsmålet og giver et personligt og uddybende svar på det. Samspillet i Eksempel 1 sker efter en god halv times interview, og forældrenes skilsmisse forbliver det underlig-

KL tilbyder at formidle kontakten mellem sin bror og intervieweren hvis intervieweren skulle være interesseret i at høre nogle andre historier end dem KL kan fortælle. KL fortæller fx at broren var en værre en i skolen og derfor kan fortælle nogle helt andre historier fra deres barndom, end han selv kan.

I uddragets første to linjer fortæller KL, at hans bror er anderledes end han selv fordi broren synes ”der skal ske noget hele tiden” (l. 02). KL har været i køkkenet og hente brunkager, som man kan høre at intervieweren tygger på mens KL tager mikrofonen på igen. Efter dette ophold i samtalen spørger intervieweren ”men I har det godt sammen alligevel” (l. 13). Jeg forstår dette spørgsmål som et spørgsmål om hvordan KL og KL’s bror har det sammen på trods af deres forskelligheder, eftersom KL’s bror har været i fokus nogle sekunder forinden, og fordi intervieweren bruger ordene ”men” og ”alligevel” (l. 13), som jeg forstår som en hentydning til at de to brødras forskellighed (som var temaet i linje 01–02) måske kunne ventes at hindre at de havde et godt forhold til hinanden. Bemærkelsesværdigt er det at KL svarer – allerede i overlap med interviewers tale (l. 14) – ved at fortælle hvor ofte han mødes med sin søster og hendes mand (l. 15, 17, 19, 21 og 24). Den eneste indikation af at han måske ved at han ikke giver et fyldestgørende svar på spørgsmålet, er at han siger ”for eksempel” (l. 15) og dermed fra begyndelsen gør det klart at hans svar kunne have været udgjort af andre eksempler.

Interviewet kommer aldrig rigtig tæt på informanten. Der bliver ikke etableret et fortroligt rum mellem intervieweren og KL, hvor intervieweren kan opmuntre KL til at reflektere over mere personlige forhold. Da intervieweren åbner for det (som i Eksempel 2), undviger KL, til trods for at han lige har været inde på at broren er anderledes end ham selv. KL’s bror bliver nævnt flere gange i interviewet (Eksempel 2 starter ca. 26 min. inde i interviewet), men KL reflekterer ikke over sit forhold til sin bror. Der er derimod flere beretninger om KL’s søster og navnlig hendes mand, og også om deres ene datter som bor i underetagen hos KL, og om alle de ting han laver sammen med dem (fx mødes med dem ugentligt som det fremgår af Eksempel 2).

Det gælder også for Lisas interview med OP, som er hendes dårligste, at hun ufortrødent stiller adskillige spørgsmål som åbner for at tale om mere private emner ligesom hun spørger til KK’s forældres skilsmisse i Eksempel 1. Lisa spørger bl.a. OP hvordan han mødte sin kone, og hvordan det var at blive far, som begge er spørgsmål der potentielt åbner op for personlige fortællinger og refleksioner. Men OP viser en klar tendens til at undvige. Det er dog værd at bemærke at interviewet foregår i OP’s kontor – et sted han næppe associerer med fortrolige samtaler om emner af privat karakter.

Det er ikke nemt at svare på hvordan det egentlig lykkes at opbygge det tillidsfulde forhold der synes at være så afgørende for at et interview bliver

(oplevet som) godt. Man kunne gisne om at to kvinder med en aldersforskel på ni år (som i Lisas bedste interview) formentlig vil finde det nemmere at betro sig til hinanden end to mænd med en aldersforskel på tyve år (som i Jaspers dårligste interview). Eller man kunne pege på at informanten i Lisas bedste interview er psykolog og derfor vant til fortrolige samtaler (om end hendes professionelle samtaler jo ikke handler om hende selv). Der kan nok også gives yderligere, mere eller mindre plausible forslag, men der kan næppe gives evidens for denne type forklaring. Der er ikke noget enkelt svar på hvorfor der er forskel på os mennesker med hensyn til hvor nemt vi har ved – og hvor interesserede vi er i – at åbne op og ’tale løs’ når vi møder andre for første og måske eneste gang, som vil være den typiske situation i et sociolinguistisk interview. Hvad vi derimod med ret stor sikkerhed kan sige spiller ind, drejer sig om informantens forståelse af formålet med interviewet.

Forståelse for formålet med interviewet

Både KL i Jaspers dårligste interview og OP i Lisas dårligste interview virker usikre på hvad interviewet går ud på. KL’s usikkerhed fremgår tydeligt af en metakommentar ca. 24 minutter inde i interviewet.

Eksempel 3a

- 01 KL: skal vi have lavet noget ka- <hvad: skal vi lige se om kaffen er>
 02 Int: < ja det lyder sgu godt ja ja >
 03 KL: så vi lige kan # skulle vi skulle vi ikke starte på noget af det her
 04 endnu
 05 [*kraftig støj fra mikrofon*]
 06 Int: hvad
 07 KL: du er slet ikke startet på noget af det der endnu eller hvad
 08 Int: jo den [*dvs. optageren*] er sgu tændt du
 09 KL: er den tændt!
 10 Int: ja: det håber jeg ikke øh:
 11 KL: nej nej det er ikke det xxx

I Eksempel 3a bliver det klart at KL har troet at de først ville gå rigtigt i gang (dvs. tænde for optageren) når kaffen var brygget færdig (l. 01 og 03–04). Det kunne altså virke som om KL tror det er noget helt bestemt der skal foregå (”skulle vi ikke starte på noget af det her”, l. 03, og ”du er slet ikke startet på noget af det der endnu”, l. 07) og altså ikke bare en samtale sådan som de har haft i de første ca. 24 minutter. Det sidste ”eller hvad” (l. 07) kunne dog tyde på at KL måske ikke er helt sikker på hvorvidt de er i gang med noget af det

der var interviewerens plan – KL lyder i hvert fald overrasket (l. 09) da interviewer siger optageren er tændt (l. 08).

Efter uddraget i Eksempel 3a henter KL nogle brunkager i køkkenet og kommenterer at interviewer, Jasper, vel er vant til, at kaffen og kagen står på bordet når han kommer. Jasper svarer at han godt kunne have sagt at han altid tænder optageren med det samme, og KL forsikrer om at det ikke gør noget. Derefter spørger KL:

Eksempel 3b

01	KL: er den er den slukket nu eller
02	Int: nej den den står bare og <kører simpelthen>
03	KL: <nå den xxx okay> ja ja

Selvom Jasper har fortalt at optageren er tændt, ses det i Eksempel 3b at det endnu ikke er klart for KL at optageren bare kører, uanset om de snakker om hans barndom, hans arbejde, eller der serveres kaffe og kage. Det virker sandsynligt at denne usikkerhed omkring formålet med interviewet, påvirker KL på en måde der har betydning for hele interviewets forløb.

En analyse af emnerne og emneskiftene i interviewet (som er foretaget i ph.d.-afhandlingen) viser at der skiftes emne hyppigt, men ofte tilbage til emner der før er blevet behandlet. Informanten, KL, og interviewer kredser om de samme fem emner: KL's familie (særligt KL's søster, hendes mand og deres ene datter), KL's arbejde, området KL bor i, KL's hus, og Jaspers nykøbte lejlighed. Det synes svært for informant og interviewer at 'få hul på' andre emner, endsige dvæle ved det samme emne i længere tid ad gangen. Denne frem-og-tilbage-struktur i interviewet kan meget vel skyldes usikkerhed hos KL omkring formålet med interviewet. Usikkerheden sætter grænserne for hvordan og hvor omfattende spørgsmålene besvares (som i Eksempel 2).

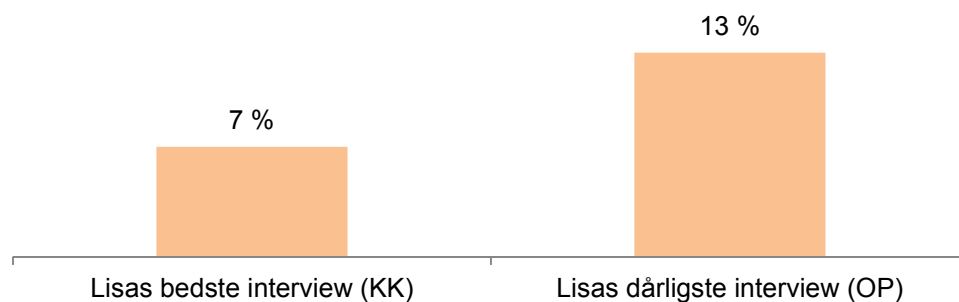
I det dårlige interview forsinkes svarene hyppigere end i det gode interview

Usikkerhed omkring interviewets formål kan også komme til udtryk på andre måder. I Lisas dårligste interview synes OP at undre sig over nogle af de spørgsmål som bliver stillet – ved at han spørger tilbage, som i Eksempel 4:

Eksempel 4

- 01 Int: hvordan foregår det sådan en dag med jagt?
 02 OP: hvordan det foregår?
 03 Int: ja

En bemærkelsesværdig forskel på Lisas bedste og dårligste interview er netop at informanten i det dårligste interview næsten dobbelt så ofte som i det bedste interview stiller et spørgsmål til interviewereren i stedet for at svare. Inden for samtaleanalyse taler man om ”præference”. Der er en præference for at fx en hilsen besvares med en hilsen (”Hej!” besvares med ”Hej!” eller tilsvarende). På samme måde er der en præference for at et spørgsmål besvares med et svar på spørgsmålet. Det er en ”dispræfereret” opfølgning på et spørgsmål ikke bare at undlade at svare, men også at forsinke sit svar ved at stille et spørgsmål, for det betyder en udsættelse af det egentlige svar og den præfererede opfølgning. Derfor er det bemærkelsesværdigt at der er en markant forskel på hvordan KK og OP besvarer Lisas spørgsmål i det hun oplever som sit henholdsvis bedste og dårligste interview (Figur 1).

Figur 1: Den procentvis andel af interviewspørgsmål som informanterne KK og OP besvarer med et spørgsmål.

Det at et spørgsmål besvares med et spørgsmål, kan ses som udtryk for mange forskellige ting. Det kan være at informanten ikke hørte interviewerens spørgsmål, at informanten er usikker på betydningen af spørgsmålet, eller at informanten af en eller anden grund er i tvivl om interviewerens mening om sit spørgsmål og derfor ønsker det bekræftet før et svar gives. Uanset er pointen at den præfererede struktur ikke er fulgt når et spørgsmål besvares med et spørgsmål. Det er ikke svært at forestille sig at interviewereren kan opleve det (muligvis helt ubevidst) som modstand hvis informanten hele tiden stiller spørgsmål til de stillede spørgsmål, og at interviewet derfor vil opleves som dårligere end hvis spørgsmålene uden videre besvares.

Opsummering

Interviewet – ligesom alle andre samtaler – er et samarbejde mellem to (eller flere) parter, og for at det kan lykkes, kræver det at begge parter tilpasser sig den anden: Intervieweren må gøre sine spørgsmål så klare som muligt, og informanten må gøre sit bedste for at forstå dem. Informanten må have tillid til intervieweren (og til at de informationer der gives, ikke misbruges), og intervieweren må have tillid til at informanten vil svare – og give denne plads til at gøre det. Intervieweren må turde være tavs, selvom det kan være ubehageligt at tie stille når man føler sig ansvarlig for at interviewet glider. Hvis intervieweren stiller spørgsmål som informanten ikke ønsker at svare på, modarbejder det tilliden. Ligeledes kan det opfattes (muligvis ubevidst) som en modstand hvis informanten gentagne gange møder interviewerens spørgsmål med et spørgsmål i stedet for et svar. Hvis informanten er usikker på hvad formålet med interviewet er, kan det næppe undgå at virke begrænsende på hvilke emner der kan tales om i interviewet, og hvordan der kan tales om dem. Hvordan det sociolingvistiske interview former sig, er således et resultat af hvad intervieweren og informanten skaber sammen. I artiklen har jeg fokuseret på den rolle *tilliden* mellem parterne spiller for om interviewet bliver godt eller dårligt.

Forklaring på udskriftssymboler

:	Forlængelse af lyden foran
-	Ordet afbrydes inden det er udtalt færdigt
°	Udtalt meget lavt
!	Ordet udtales med emfase
—	Stavelsen udtales med emfase
?	Spørgsmålsintonation
<	Overlap begynder
>	Overlap slutter
#	Pause (uden angivelse af længde)
(x.x)	Pause (længden angivet i sekunder; fx 0.8 = 0,8 sekund)
[abc]	Kommentar til hvad der kan høres
hh	Hørbar ind- eller udånding
ha	Latter
xxx	Ord eller lyde som ikke kan høres eller forstås og derfor ikke kan udskrives

Hvis man vil læse mere ...

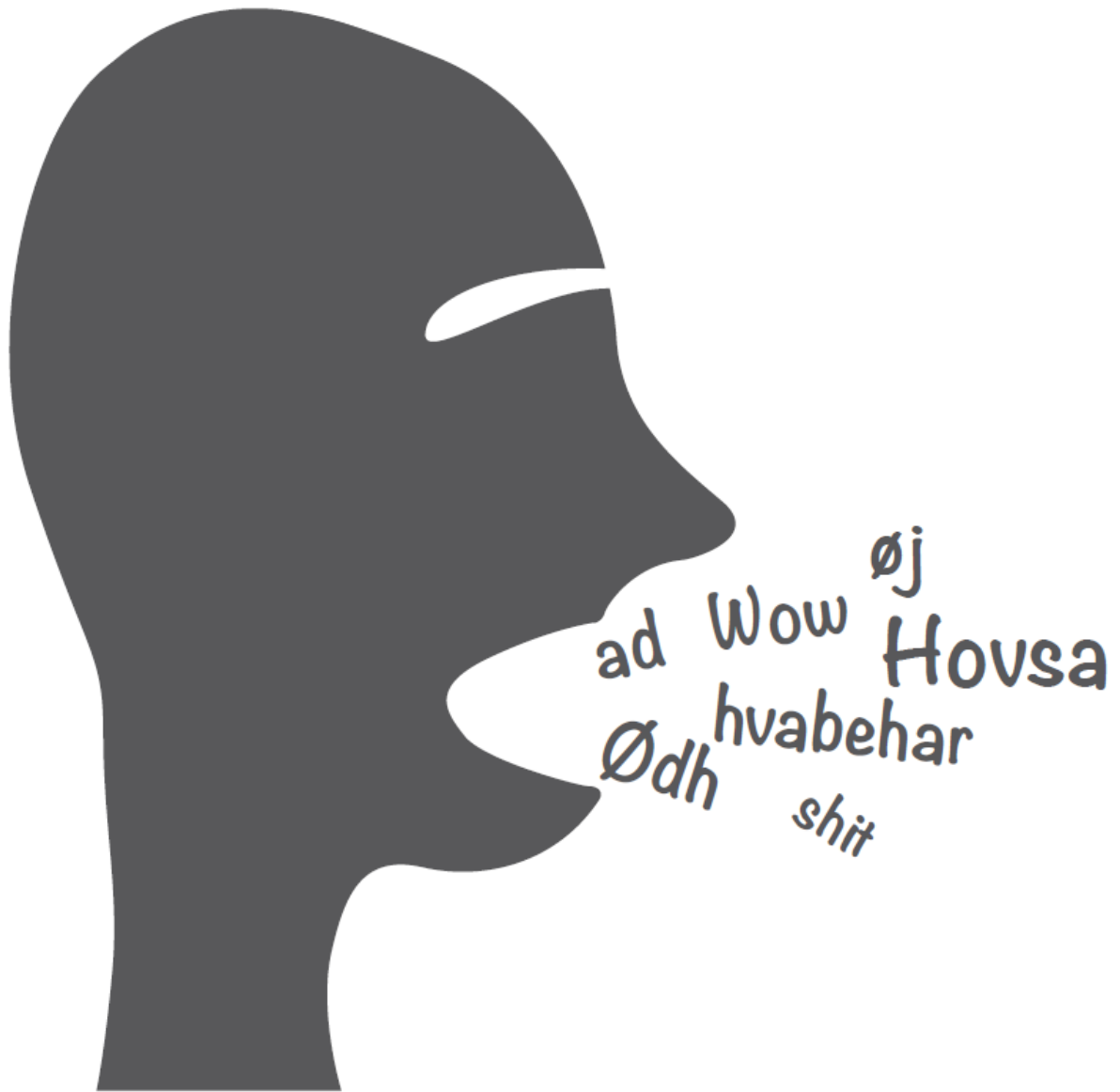
– om undersøgelsen

Sørensen, Randi Skovbjerg. 2014. *Turning the spotlight: Looking at the interviewers. A dialogical approach to interaction analysis of two interviewers' sociolinguistic interviews with a personality psychological perspective on the interviewers*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.

– om samtaleanalyse

Nielsen, Mie Femø & Søren Beck Nielsen. 2005. *Samtaleanalyse*. Forlaget Samfundslitteratur.

Randi Skovbjerg Sørensen, adjunkt, ph.d., University College Sjælland.
Tilknyttet Sprogforandringscentret som hhv. studentermedhjælp 2007–2010, videnskabelig assistent 2010–2011, ph.d.-stipendiat 2011–2014, postdoc 14.4. 2014 – 1.5. 2015.
E-mail: raso@ucsj.dk

10 Ordbog over Dansk Talesprog (ODT) – talesprogets egen ordbog

CARSTEN HANSEN

DA SPROGFORANDRINGSCENTRET i efteråret 2014 udkom med verdens første ordbog der radikalt og konsekvent bygger på lydoptagelser og udskrifter af samtaler, hed det proklamatorisk i pressemeddelelsen:

Talesproget har fået sin egen ordbog! Ordbog over *øj, ødh og ntødh*

Det første udspil fra Ordbog over Dansk Talesprog er en ordbog over danske udråbsord (også kaldet interjektioner): Udråbsordene er interessante fordi de i særlig grad er forankrede i talesproget, og ordbogen viser ikke blot eksempler på udråbsord der kan anvendes på flere forskellige måder i talesproget end i skriftsproget, men også på udråbsord der ikke findes i de traditionelle ordbøger. Det drejer sig fx om *øj, ødh og ntødh*.

I dette kapitel præsenteres talesprogets egen ordbog, Ordbog over Dansk Talesprog (ODT). Først redegøres for ordbogens kilder, dens forhold til skriftsproget og til skriftsprogsbaserede ordbøger. Derefter følger en beskrivelse af den redaktionelle arbejdsgang fra talesprog til ordbog med interjektionen *øj* som afsluttende eksempel. Efter en præsentation af ordbogens nye platform på Facebook gives i afslutningen fire bud på hvordan ODT har nået sine resultater.

Den danske ordbogstradition

Danmark har en fornem ordbogstradition med en række fremragende beskrivelser af det danske ordforråd. Flagskibet som samtidsordbog var i mange år Ordbog over det danske Sprog (ODS) der med sine 28 bind udgivet i årene 1918–1956 dækker perioden fra 1700 til 1952. Materialegrundlaget for ODS var en for datidens forhold imponerende stor seddelsamling på 2,5 mio. sedler hvor hver seddel rummede et citat. Citaterne stammede primært fra *litterære* kilder. ODS er i dag en historisk ordbog.

Med etableringen af elektroniske tekstsamlinger – et såkaldt korpus – skabtes fra 1980'erne radikalt nye muligheder for udarbejdelsen af ordbøger. Efterfølgeren til ODS, Den Danske Ordbog (DDO), bygger således på et elektronisk tekstkorpus der siden 1990 er vokset til 40 mio. løbende ord, dvs. at det teoretisk er muligt at udskrive 40 mio. citatsedler. Denne artikels forfatter husker stadigvæk hvordan vi i årene 1987 til 1990 jublende fulgte hvordan forgængeren til DDO's korpus – DK87-90 – år for år voksede med 1 mio. løbende ord fra 0 til 4 mio. Jublende fordi vi nu havde mulighed for at få udskrevet såkaldte konkordanser (dvs. lister med forekomster af et enkelt løbende ord) som viste ordenes autentiske skriftsproglige virkelighed i en *bred repræsentativ spredning af teksttyper*: aviser, ugeblade og romaner. Det litterære hegemoni var brudt! Desuden var grunden nu lagt til korpora af uendelig størrelse, hvilket øgede sandsynligheden for at fange alle (nye) ord og alle betydningsnuancer. Hvor det elektroniske korpus' barndom var præget af håndholdt teknik og ophavsretslike restriktioner, er teknik og omfang i dag næsten uden grænser. Udfordringen ligger nu i leksikografisk teori og metode samt værktøjer til at håndtere de nye muligheder.

Talesprog og skriftsprog

Talesprog er på flere måder mere grundlæggende end skriftsprog. Vi lærer at tale før vi lærer at skrive, og der findes mange sprog uden skriftsystemer, men ingen levende sprog som er udelukkende skriftlige. Ordbog over Dansk Talesprog ønsker at afspejle dette faktum ved at udarbejde en ordbog over dansk talesprog.

Traditionelle ordbøger bygger på skriftsprog og medtager typisk talesprogsilder som et supplement (idet vi dog husker at dialektordbøgerne er talesprogsordbøger der konsekvent bygger på og beskriver talesprog; Ømålsordbogen (ØMO) medtager også interjektioner, og ØMO har eksisteret siden 1909). Opslagsord med relation til talesproget fremstilles ofte som afvigelser eller stilvarianter i forhold til skriftsproget. ODT vender denne relation på hovedet og tager udgangspunkt i talesproget. Det har mange konsekvenser. For eksempel må arbejdet nødvendigvis tage udgangspunkt i lyd, og opslagsord må være lydbaserede. ODT's overordnede mål er at udarbejde en talesprogsordbog på nettet som er tilgængelig, forståelig og interessant for både den generelt sprogligt interesserede og for sprogforskeren som ønsker detaljeret faglig viden om talesprog. Via repræsentation på Facebook satser vi på at nå bredt ud, også til de yngre aldersgrupper.

Ordbogen er baseret på Sprogforandringscentrets talesprogskorpus – det såkaldte LANCHART-korpus – som primært består af sociolingvistiske interviews fra 1970'erne frem til i dag fra en række forskellige steder i Danmark

(se bogens introduktionskapitel). Talesprogskorpusset er designet med henblik på at undersøge sammenhængen mellem forskelle i talesprog og baggrundsfaktorerne *køn*, *alder*, *klasse*, *tid* og *sted* – altså at kortlægge om mænd og kvinder, unge og gamle, jyder og sjællændere, ... taler forskelligt. Korpusset omfatter ikke kun traditionelle sociolingvistiske interviews med én informant og én interviewer, men også gruppesamtaler hvor flere informanter taler sammen, med eller uden interviewer til stede. I omfang består korpusset af 1700 samtaletimer der i udskrevet form tæller mere end 8 mio. ord, og det bliver løbende udvidet med flere samtaler.

Hensigten med ODT er ikke at udarbejde en ordbog over alle ord i dansk, men at skabe et supplement til de traditionelle skriftsprogsbaserede ordbøger. Ikke desto mindre er det et tidskrævende projekt. Derfor arbejder vi med mindre projekter som efterhånden akkumuleres til en mere omfattende ordbog over dansk talesprog. Vi arbejder således p.t. med et pilotprojekt om interjektioner – et arbejde der er mundet ud i en dynamisk Ordbog over Danske Interjektioner (ODI).

ODI og interjektioner

Interjektioner, også kaldet udråbsord, har gennem tiden voldt mange problemer for sprogforskere fordi de opfører sig mere uregerligt end andre ordklasser. Ofte er de sågar blevet beskrevet som ikke-sproglige lyde, og på den måde kunne sprogforskere helt undgå at arbejde med dem. Interjektioner er svære at beskrive fordi de ikke overholder de grammatiske, syntaktiske og lydige regler som generelt er gældende for dansk. Umiddelbart virker interjektioner mindre sproglige end for eksempel substantiver eller verber fordi de er meget lydmalende og i deres 'urform' optræder i talesprog (og typisk gengives som 'direkte tale' i skriftsproget). Netop fordi interjektioner er så talesprogsforankrede, er det oplagt at undersøge dem i talesprog. Det er også interessant at undersøge om interjektioner udviser en mere systematisk opførsel når de undersøges på deres egne præmisser.

Ordbog over Danske Interjektioner (ODI) er som nævnt et underprojekt til ODT som går ud på at undersøge interjektioner i talesprog. Interjektioner er spændende at undersøge for ODT fordi de med stor sandsynlighed opfører sig meget anderledes i talesprog end i skriftsprog og altså vil fungere som gode eksempler på forskellen mellem skriftsprog og talesprog. Af samme grund behandles netop denne ordklasse temmelig stedmoderligt i andre (skriftsprogsbaserede) ordbøger.

Fra talesprog til ordbog

Vejen fra det talte sprog over lydoptagelser, udskrivning, opmærkning og analyse til den færdige ordbogsartikel er lang. Den beskrives i det følgende.

Sociolingvistiske interviews

DGCSS' korpus består af sociolingvistiske interviews optaget fra 1970'erne til 2010. Formålet med sociolingvistiske interviews er at optage talesprog i en uformel, afslappet situation hvor informanten (den interviewede) taler så 'almindeligt' eller hverdagsagtigt som muligt. Derfor er sociolingvistiske interviews meget anderledes end eksempelvis nyhedsinterviews. I sociolingvistiske interviews taler informanten om sin familie, sin barndom, ferieoplevelser eller andre emner hvor informanten kan tale frit fra leveren. Derfor har sociolingvistiske interviews oftest mere form af en samtale end et egentligt interview. Interviewet eller samtalen optages på bånd og i nogle tilfælde også på video.

Udskrivning af optagelser

Optagelserne udskrives i ortografi, dvs. almindelig skrift med udgangspunkt i Retskrivningsordbogen. Det gør det muligt at søge efter bestemte ord eller ordforbindelser i de mange optagelser, og det gør det lettere at arbejde med data uden at skulle høre alle lydfileerne igennem gang på gang.

Søgning i korpus

Når ODT vil undersøge et bestemt ord, fx interjektionen *øj*, søger vi i det udskrevne korpus. Søgningens resultat består af alle *øj* – i den sproglige sammenhæng de forekommer – og med information om taleren i form af de tidligere nævnte baggrundsfaktorer køn, alder, klasse, tid og sted. Ofte optræder et ord så mange gange i korpusset at det praktisk talt er umuligt at inddrage alle forekomster i analysen. I de tilfælde er det nødvendigt at lave en stikprøve. Stikprøven bliver så vidt muligt lavet så den har samme sammensætning som hele korpusset hvad baggrundsfaktorerne angår.

Trækopmærkning

Efter korpussøgningen går redaktøren i gang med at beskrive hver enkelt forekomst af målordet (fx *øj*) med hensyn til udtale, betydning/funktion og placering i samtalen. ODT har udarbejdet et sæt betydnings- og beskrivelsesenheder til at beskrive interjektioner. Dette kalder vi et trækinventar. Eksempler på træk er fx *negativ attitude* og *positiv attitude*. Redaktøren har altså et fast sæt enheder at beskrive et ord med. ODT's trækinventar kan opdeles i tre dele: semantik/pragmatik (ordets betydning/funktion), interaktion (ordets placering i samtalen) og fonetik (ordets udtale).

Sortering af betydninger

Når alle forekomster af målordet er opmærket med træk, sorteres de i forskellige betydninger. Hvis alle forekomster af ordet er opmærket med de samme træk, grupperes de alle som eksempler på ét lemma (opslagsord) eller én funktionsvariant. Ofte viser det sig i kraft af trækopmærkningen at der i virkeligheden er tale om to eller tre forskellige lemmaer eller funktioner. Et eksempel på dette er *øj* med tre forskellige funktioner (se nedenfor).

Statistiske analyser

Fordi korpusset er opmærket med baggrunds faktorer, er det muligt at tegne et portræt af 'den typiske taler' for et givet lemma, altså af hvem der oftest bruger ordet. Det viser sig tit at et givet lemma oftest bruges af eksempelvis enten gamle eller unge eller mænd eller kvinder. Korpusset er også opmærket med samtale typer. Dvs. at det er muligt at undersøge i hvilke typer samtaler et lemma oftest forekommer, fx i narrativer (personlige fortællinger). Alt dette gør det muligt at beskrive brugen af et lemma ret præcist.

Den færdige artikel

Til sidst bliver hele undersøgelsens resultater sammenfattet i en kort artikel som på mange måder ligner en traditionel ordbogsartikel. Artiklen beskriver altså lemmaets udtale og betydning(er)/funktion(er). I modsætning til mange traditionelle ordbøger indeholder artiklerne imidlertid også faktabokse med interessante statistiske tendenser som beskrevet ovenfor. Derudover er det muligt at læse og høre eksempler på lemmaerne og se forbindelser til beslægtede lemmaer. Artiklen om *øj* ser sådan ud (i selve ordbogen på nettet leveres der lyd eksempler med udskrift i almindelig ortografi):

Øj

Udtrykker overraskelse, overvældelse eller imponerethed, i sjældnere tilfælde anstrengelse eller udmattelse.

- 1: Bruges til at udtrykke positiv overraskelse, overvældelse eller imponerethed.
  - 1.1: Bruges undertiden som positiv informationskvittering.
- 2: Bruges til at udtrykke negativ overraskelse, ofte i forbindelse med fysisk begivenhed. Udtales ofte med stød.
- 3: Bruges til at udtrykke anstrengelse eller udmattelse.

ODT's lemmaliste

Ordbogens lemmaliste rummede ved redaktionens slutning 42 artikler. Lemmalisten ser sådan ud:

Ad	Hey	Nej	Puha	Wow
Aha	Hold op	Nja I	Pyt	Yes
Arh	Hold kæft	Nja II	Shit	Ødh
Av	Hov	Ntødh	Tja	Øj
Ej	Hovsa	Næ	Uha	Åh
Fuck	Hvabehar	Nå	Undskyld	Årh
Hallo	Ih	Okay	Ups	
Hej	Javel	Ork	Vups	
Hejsa	Mm	Orv	What	

ODT og Facebook

Beslutningen om at lade ODT repræsentere på Facebook, hvor vi debuterede i december 2014, blev truffet på baggrund af en overvældende positiv medie-respons da vi lancerede ordbog og hjemmeside to måneder tidligere. Det dobbelte brugersegment for ordbog og hjemmeside er klart defineret som (1) den professionelle sprogforsker og (2) den alment interesserede sprogbruger. Med facebook siden står vi over for et helt nyt brugersegment: (3) facebook-brugeren.

Hensigten med facebook siden er at nå ud til et nyt, bredere og også yngre brugersegment. Fremover er det planen med denne platform at nå ud til folkeskole-, gymnasie- og sprogskolelærere der i undervisningen vil kunne drage nytte af hjemmesiden men især også af facebook sidens mere lette indgang til talesprogsordbogen. Facebook har den fordel at konceptet gør det lettere at nå ud til brugerne gennem diverse facebook fora samt at nyheder på Facebook kan sprede sig som ringe i vandet ud til brugere vi ellers ikke når ud til. Facebook kan orientere ordbogsbrugerne og andre interesserede om nye artikler og tiltag fra ODT. Endelig giver facebook siden mulighed for at interagere med ODT's facebook følgere der på den måde kan inspirere redaktionen til nye lemmaer m.m.

Hvordan ODT har nået sine resultater

Først og fremmest er ODT resultatet af et kollektivt arbejde i redaktionen. De få studentermedhjælpere der i kortere og længere perioder har været tilknyttet projektet, har fra deres første arbejdsdag af både navn og gavn været *redaktører*. De har undervejs – på baggrund af deres medbragte generelle ling-

vistiske kvalifikationer – udviklet specielle leksikografiske kompetencer inden for rammerne af projektets flade og tillidsbaserede teamkultur.

Det faglige miljø der har udviklet sig omkring redaktionen, har givetvis også spillet en rolle. Vi har i længere perioder haft gæstestuderende og praktikanter der har ønsket at gøre brug af centrets talesprogs-korpus og ODT's knowhow på alle niveauer. Det er blevet til opgaver, rapporter, BA-projekter og specialer.

Som en tredje faktor må der også peges på ODT's netværksarbejde og den intensive dialog ODT har ført med det faglige leksikografiske felt. På konferencer og i andre fora har medarbejderne holdt oplæg og foredrag der har resulteret i frugtbare metodiske og teoretiske diskussioner med input til ordbogens koncept og realisering. I eget regi har ODT faciliteret en række løbende seminarer om interjektioner med deltagere fra de nationale lingvistiske og leksikografiske forskningsmiljøer.

Endelig skal det nævnes at dansk leksikografi ikke var kommet dette lille skridt videre uden Grundforskningsfondens 10-årige bevilling til Sprogforandringscentret.

Efterskrift

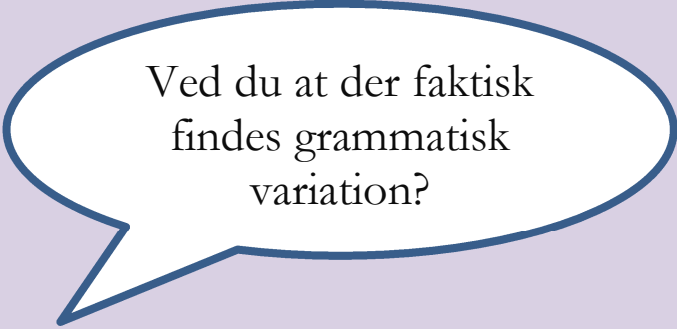
Det rummer en stor udfordring i et fladt, trykt format som denne bog at beskrive og referere til en elektronisk ordbogsresurse som ODT. Det er derfor forfatterens anbefaling at læseren supplerer læsningen af artiklen med et besøg på hjemmesiden og dermed får adgang til alle ordbogens artikler med eksempler – ikke mindst til de inciterende og underholdende lydeksempler. Prøv fx og gå ind på artiklen om *odh* og klik på trækket *negativ attitude*. Brugeren får nu – on demand – en komplet lille ordbog med alle de brok-opslag i ordbogen der indeholder trækket *negativ attitude*: en *brokkeordbog*. Tilsvarende kan brugeren i en artikel med trækket *positiv attitude* få en *tale-sin-samtalepartner-op-ordbog*.

Hvis man vil læse mere ...

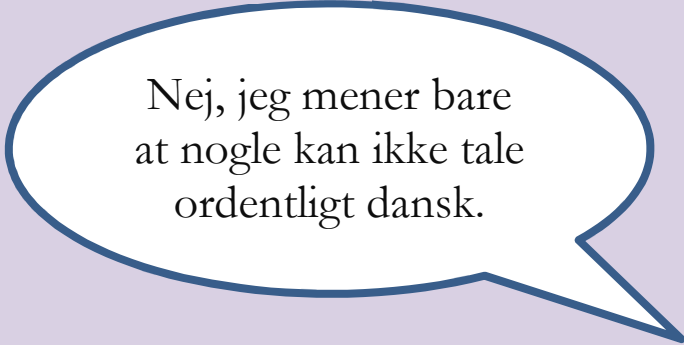
På ODT's hjemmeside <http://odt.hum.ku.dk/> kan man finde referencer til litteratur produceret i ODT-regi, ligesom man kan orientere sig i den omfattende presseomtale siden lanceringen af ordbogen i 2014.

Carsten Hansen, lektor, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
Projektleder på Ordbog over Dansk Talesprog ved Sprogforandringscentret
2010–2015.

E-mail: carhan@hum.ku.dk

A white speech bubble with a dark blue outline and a tail pointing towards the bottom-left.

Ved du at der faktisk
findes grammatisk
variation?

A white speech bubble with a dark blue outline and a tail pointing towards the bottom-right.

Nej, jeg mener bare
at nogle kan ikke tale
ordentligt dansk.

11 Grammatisk variation og forandring i moderne dansk

TANYA KAROLI CHRISTENSEN OG TORBEN JUEL JENSEN

NÅR MAN siger at man forsker i grammatisk variation og forandring, støder man ofte på den holdning at det er der da vist ikke noget af i moderne dansk. I hvert fald ikke når man ser bort fra enkelte dialektalt relaterede variationsfænomener som fx den foranstillede bestemte artikel i vestjysk ('æ hus' i stedet for 'huset'), de tre grammatiske køn i blandt andet fynsk ('ěj hingst' vs. 'en dukke' vs. 'et blus'), eller forskellen mellem 'fryse om fingrene' og det jyske 'fryse fingrene'.

Som det vil fremgå af denne artikel, findes der faktisk en del grammatisk variation i dansk, men ofte bliver den slet ikke opfattet som variation. Det kan enten skyldes at sprogbrugerne ikke lægger mærke til den, fordi den så at sige går under deres radar, eller fordi visse former for sprogbrug simpelthen ses som 'fejl' og ikke som variation. Vi vil eksemplificere begge dele ud fra Sprogforandringscentrets studier af ledstilling i ledsætninger, 'generelle udvidere', dvs. udtryk som *og sådan noget, eller noget i den stil, og al den slags der*, og pronomener-anvendelse.

Et andet karakteristisk træk ved grammatisk variation er at der meget ofte er en subtil betydningsforskel mellem de udtryk der varierer. Undersøgelser der går til sprogbrugen ud fra en beskrivende frem for normativ indfaldsvinkel, finder dog ofte at betydningsforskellen er anderledes end skolegrammatikken antager. Desuden er der sjældent tale om undtagelsesløse regler, men snarere om tendenser, og betydningsforskellene mellem varianterne er blot én af flere faktorer der influerer på den faktiske sprogbrug. Dette vil blive illustreret ud fra vores undersøgelser af generisk anvendte pronomener og ledstilling i ledsætninger.

Den oversete variation

I dette afsnit præsenterer vi to meget forskellige typer grammatisk variation som stort set er overset i den gængse diskussion af 'god' dansk sprogbrug. Først de to forskellige ledstillingsmønstre i danske ledsætninger, og dernæst de forskellige varianter af generelle udvidere.

Ledstilling i ledsætninger

Det er alment anerkendt at dansk grammatik skelner mellem to overordnede ledstillinger, som traditionelt kaldes henholdsvis hoved- og bisætningsledstilling. Sidstnævnte er kendetegnet ved at eventuelle sætningsadverbialer (fx *jo* og *måske*) er placeret mellem subjektet og det finitte verbal, dvs. ledstillingen er altid *sav* (subjekt-adverbial-finit verbal; jf. 3 nedenfor). Den såkaldte hovedsætningsledstilling er derimod kendetegnet ved at sætningsadverbialer er placeret *efter* det finitte verbal. Derudover har sætninger med denne ledstilling en særlig plads foran det finitte verbal som kaldes forfeltet eller fundamentfeltet, hvor andre sætningsled end subjektet kan placeres, dvs. ledstillingen *Fv(s)a*; jf. 1–2 nedenfor.

	F	v	s	a	
(1)	I morgen	tager	vi	nok	en tur på stranden
(2)	Vi	tager		nok	en tur på stranden i morgen
	s	a	v		
(3)	Han sagde at	vi	nok	tager	en tur på stranden i morgen

Som de traditionelle betegnelser angiver, regnes *sav*-ledstillingen som karakteristisk for ledsætninger, og placeringen af et sætningsadverbial eller en negation regnes i undervisningen ofte som et redskab til at afgøre om en sætning er syntaktisk underordnet eller ej (den såkaldte *ikke*-prøve). Skønt ledsætninger i nutidigt (konservativt) skriftsprog også altovervejende har *sav*-ledstilling, skal man ikke lede længe i talesproget før man støder på ledsætninger med *Fvsa*-ledstilling som (4–8) nedenfor.

- (4) det ærgerlige for dem er at de får **ikke** løn som konstablerne de får desværre kun værnepligtslønnen
- (5) men jeg vidste hun ville **ikke** sige det til min far
- (6) hvis du hører rigtig sønderjysk ikke så kan du lige så godt opgive at høre efter fordi det forstår man **ikke** en pind af
- (7) hun døde af en galopperende cancer som der var **ikke** nogen der vidste noget om
- (8) i Italien der er det jo sådan lidt at de vil **gerne** snyde hvis det er de kan sådan

Det fænomen at ledsætninger i talesproget forekommer med *Fvsa*-ledstilling, nævnes da også i alle de danske referencegrammatikker, men typisk som undtagelses- eller særtilfælde. I *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS) gøres der

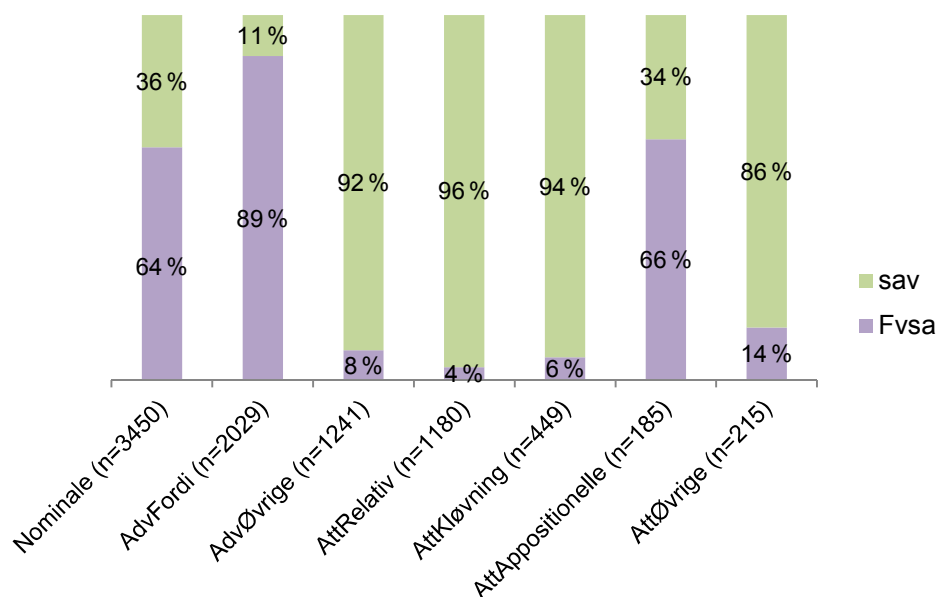
dog op med de traditionelle betegnelser i erkendelse af at ledstillingsforskellen ikke entydigt kan kobles til skellet mellem hel- og ledsætninger, men derimod angiver det der i GDS betegnes som sætningens illokutionære ramme (dvs. den ramme ledstillingen i sig selv giver for hvordan ytringen kan fortolkes i forhold til sprogbehandlingsværdi). Således betegnes de to ledstillinger i stedet som neutralt vs. deklarativt sætningsmønster, hvor sav-ledstillingen er den neutrale i ledsætninger (åben for alle illokutionære rammer) og Fvsa-ledstillingen den deklarative (hvilket betyder at den har 'arvet' træk fra deklarative helsætninger).

Vi har på Sprogforandringscentret gennemført en undersøgelse af ledstillingsvariation i ledsætninger i en del af vores store talesprogs-korpus. I de i alt 132 samtaler fra København og Vinderup der indgår i undersøgelsen, undersøgte vi samtlige ledsætninger der indeholder et sætningsadverbial, og hvor det således kan afgøres om sætningen har Fvsa- eller sav-ledstilling. Det drejer sig om i alt næsten 9000 ledsætninger. Resultaterne overraskede os fordi det viste sig at helsætningsordstilling er langt hyppigere end vi havde forventet: Set under ét har lige knap halvdelen (49 %) af alle ledsætningerne Fvsa-ledstilling, og den traditionelle betegnelse helsætningsledstilling må alene af den grund siges at være problematisk. (Her og i det følgende fraregner vi de typer af ledsætninger der har obligatorisk Fvsa-ledstilling. Det drejer sig dels om de såkaldt spørgeformede betingelsessætninger, fx "elsker man ikke hinanden så må man jo se sig om efter noget nyt", dels om ledsætninger der er placeret *foran* en anførende eller modificerende ('neustisk') helsætningsstamme, fx "vi æder ikke herovre sagde jeg" og "han er i hvert fald afrikaner vil jeg tro").

Som det fremgår af Figur 1, er Fvsa-ledstilling dog langt fra jævnt fordelt over ledsætningstyper (de typer som ledsætningerne kan opdeles i ud fra deres syntaktiske funktion i den sætning de er del af). Fvsa-ledstilling forekommer i alle ledsætningstyper, men er klart mest hyppig i tre typer ledsætninger, nemlig:

- *nominale* ledsætninger, dvs. ledsætninger der kan optræde som fx subjekt eller objekt i sætningen (jf. Eksempel 3–5)
- *adverbielle* ledsætninger indledt med *fordi* (jf. Eksempel 6)
- *appositionelle* ledsætninger, dvs. ledsætninger som udbygger eller forklarer et led i oversætningen, men som i øvrigt i sig selv er semantisk komplette (jf. Eksempel 8)

I disse typer af ledsætninger er Fvsa-ledstilling faktisk væsentligt hyppigere end sav-ledstilling. Derimod er Fvsa-ledstilling sjælden i relativsætninger (jf.

Figur 1: Ledstilling i ledsætninger i Sprogforandringscentrets talesprogs-korpus (Vinderup og København). Forkortelsen Adv står for adverbelle ledsætninger, forkortelsen Att for attributive ledsætninger (hvor en undergruppe er de appositionelle).

Eksempel 7) og i de fleste andre typer af adverbelle ledsætninger end dem der indledes med *fordi* (fx *hvis-* og *når-*ledsætninger).

Det er bemærkelsesværdigt at en så stor forskel mellem tale- og skriftsproget i vidt omfang er gået ubemærket hen. Det er vores klare fornemmelse at mange lærere retter deres elevers skriftlige sprogbrug mht. hvor sætningsadverbialer og negationer skal placeres i ledsætninger, og som nævnt bliver placeringen af negationer anvendt i pædagogiske fremstillinger som et diagnostisk redskab til at afgøre om noget er en hel- eller ledsætning. Alligevel er ledstillingen i ledsætninger ikke noget der indgår i diskussioner om korrekt sprog, og anvendelsen af Fvsa-ledstilling i ledsætninger synes også kun i meget begrænset omfang at være påvirket af talernes alder, socialklasse og køn, hvilket heller ikke tyder på at der er tale om en sproglig variation der bliver socialt vurderet.

Generelle udvidere

En helt anden, men også stort set overset, variation finder vi i en gruppe udtryk der har været kaldt 'løse udgange' og 'påhængsudtryk' på dansk, men som beskrives bedst indholdsmæssigt med en direkte oversættelse fra det engelske *general extenders* til 'generelle udvidere'. Det er udtryk som *og sådan*

noget, eller noget i den stil, og al den slags der, som alle knytter sig til et eller flere elementer der hører sammen i en kategori. De er generelle i deres form, som indeholder bredt henvisende pronomener (*noget, de der*) og meget abstrakte sammenfattere (*slags, i den stil*), og de fungerer som udvidere fordi de viser at der kunne have været nævnt flere elementer fra kategorien. Udtrykkene forekommer typisk ved kategorier som ikke gives nogen samlebetegnelse, men blot identificeres ved at medlemmer af kategorien remses op, jf. disse eksempler fra vores materiale (9–11):

- (9) aids # og # incest og # alle de ting som er så meget fremme i tiden nu # altså miljø og alt det der
- (10) det var kun fordi lejligheden havde været øh meget # hårdt ramt af fugt og # og # svamp og alt muligt andet at den var blevet grund forbedret
- (11) som jeg kan klappe sammen eller # bare lige o- rejse # lægge på skrå eller et eller andet

Som det fremgår af eksemplerne, er der meget stor variation i udtrykkenes sammensætning, men til gengæld udfører de samme kommunikative funktion, nemlig som nævnt at angive at der kunne have været nævnt flere eksempler fra samme kategori. Denne funktion er i den internationale forskning blevet knyttet til endnu andre funktioner som har mere med interaktionen mellem afsender og modtager at gøre end med det sagforhold de taler om.

En af disse funktioner er at tilkendegive at afsender og modtager tilhører et fællesskab der deler erfaringer og livsanskuelser i en grad så modtageren sagtens selv kan regne ud hvilken kategori af genstande, aktiviteter eller andet det er afsenderen hentyder til. Afsenderen appellerer altså til modtagerens evne til selv at supplere med mulige fortsættelser af den liste der er påbegyndt, og samtidig viser afsender tiltro til at modtager kan netop det. Det er en særlig form for høflighed som mindsker afstanden mellem de samtalende ved at markere at man tilhører samme gruppe (eng. *in-group membership*).

En anden af funktionerne drejer sig om interaktion på et andet niveau, nemlig det der ligger i selve samtalens struktur. Når man taler sammen, er man nødt til at orientere sig efter hvornår den anden taler er ved at afslutte sin ytring. Ellers kan man ikke vide hvornår det er rimeligt at komme med sit eget bidrag. Det har været beskrevet for generelle udvidere i svensk og engelsk at de kan bruges til at signalere at ens ytring er slut (hvilket ligger i naturlig forlængelse af at de forekommer som sidste led i en liste, og dermed også jævnlige forekommer til sidst i ytringen).

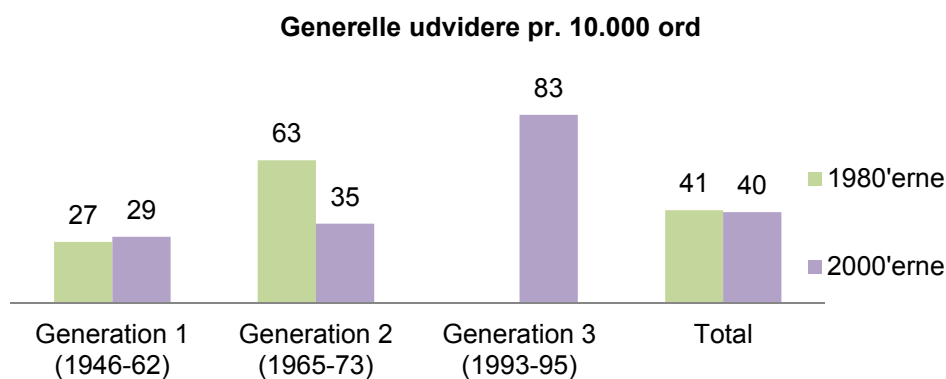
Vores undersøgelse af generelle udvidere i Sprogforandringscentrets optagelser fra København viser at der er stor forskel på hvordan forskellige typer bliver brugt i forhold til denne form for samtalestrukturering. Her sammenligner vi blot to af de mange undertyper vi har fundet, nemlig dels den type der indeholder begge elementerne *sådan* og *noget/nogle*, dels den type der kun indeholder det ene af dem, nemlig *sådan*. Begge typer kan indeholde andre elementer også, som det fremgår af følgende eksempler:

- (12) jeg ved det ikke tror jeg sov # fyrrer timer eller sådan noget lignende de næste par dage hvor man bare lå i solen # og blev rødkoldet ha
- (13) fangerne var glade for mig og # kaldte mig for smiley og # og sådan nogle ting så jeg syntes selv jeg var en god betjent
- (14) så alle de store piger fandt sammen og så kunne vi jo lave et eller andet for dem # rende og stjæle cigaretter eller sådan et eller andet ha #
- (15) så kørte vi ud at se # forskellige ting # ved Brejning og # Vejle og Fredericia og # sådan ude omkring #

Forskellen på disse to typer generelle udvidere kan ses ved at analysere hvordan samtaleparterne strukturerer deres samtale lige omkring disse udtryk. Det viser sig at ved *sådan noget*-typen fortsætter taleren bare med at tale videre, og modparten kommer kun sjældent ind med sit eget bidrag på dette sted. Omvendt gælder det for den kortere *sådan*-type at taleren typisk holder en pause, og modparten begynder at tage ordet.

Det er slående at begge parter orienterer sig ensartet mod typen af generel udvider. Det tyder på at der er en tendens til funktionel arbejdsdeling mellem udtrykkene som folk agerer efter selv om de næppe er klar over at der overhovedet eksisterer disse forskellige varianter. I den forstand er der altså også her tale om et eksempel på grammatisk variation som tilsyneladende går under radaren.

Men til forskel fra ledstilling i ledsætninger finder vi en væsentlig social variation i brugen af disse udtryk. Når vi tæller den samlede gruppe af generelle udvidere, kan vi se at unge bruger dem langt hyppigere end ældre. Det kan man se i Figur 2, som viser det gennemsnitlige antal af generelle udvidere pr. 10.000 ord.

Figur 2: Brugen af generelle udvidere i Sprogforandingscentrets optagelser fra København.

Læg mærke til de to kolonner som viser Generation 2's brug af generelle udvidere. Her kan vi se at de i de første optagelser fra 1980'erne, hvor de er mellem 14 og 22 år gamle, bruger over 60 generelle udvidere for hver 10.000 ord. Men 20 år senere har de fralagt sig den relativt høje frekvens af disse udtryk, og bruger dem nu med omtrent samme frekvens som Generation 1 gør (i både de nye og de gamle optagelser). Der er altså tale om en aldersbettinget forandring: Man bruger mange generelle udvidere mens man er ung, men væsentligt færre som voksen, og det mønster gentager sig fra generation til generation. Af total-kolonnerne kan man således se at hyppigheden af generelle udvidere samlet set ikke ændrer sig fra 1980'erne til 2000'erne.

På samme tid ser vi dog forandringer over tid mht. hvilke typer af generelle udvidere der bruges: I perioden fra 1980'erne til 2000'erne falder anvendelsen af udtryk med *sådan* (*noget*) mens især udtryk med *andet* (fx *eller et eller andet*) og *det/de* (fx *og alt det der*) stiger.

En af årsagerne til at generelle udvidere ikke har været kommenteret ofte i en dansk kontekst, er formentlig at de ikke er obligatoriske (sådan som valget mellem de to ledstillingstyper er så snart der indgår et sætningsadverbial i ledsætningen), og i øvrigt ikke har fundet vej til skriftsproget i særlig høj grad. Selvom en udbredt brug af generelle udvidere i talesproget muligvis kan genkendes som et særligt ungdomstræk hvis man gør folk opmærksomme på det, er den store mængde af undertyper og funktionelle arbejdsdeling mellem dem givetvis helt uerkendt hos den læge sprogbruger.

Variation som fejl eller 'misvisende' sprogbrug

Andre grammatiske variationsfænomener fanges derimod tydeligvis af i hvert fald visse sprogbrugeres radar for hvad der udgør 'korrekt' dansk. Det gælder

fx to af de andre variationsfænomener vi har studeret på Sprogforandringscentret, nemlig variation i forhold til hvilken form der anvendes i forbindelse med 1) generisk anvendte pronomener og 2) reflektivt anvendte pronomener. I det første tilfælde (som er beskrevet i Kapitel 1) er der tale om en øget brug af andenpersonspronomenet *du* i stedet for *man* som tog fart i 1970'erne og 1980'erne, og som faktisk bliver lagt mærke til af i hvert fald nogle sprogbrugere. Således har der i samme periode været en række debatindlæg som udtrykker bekymring for udviklingen, først og fremmest i forhold til muligheden for misforståelser men også for at ordet *man* helt forsvinder fra dansk, måske under påvirkning fra engelsk. Som et illustrativt eksempel kan nævnes journalisten Bent Henius' indlæg i tidsskriftet *Mål & Måle* i 1987 (nr. 1, s. 4–5):

Fordanskningen af det engelske 'you' er unødvendig og vildledende [...] Jeg kæmper en fortvivlet kamp mod mine kolleger, først og fremmest i fjernsynet, for at bevare det gode danske ord 'man'. Når jeg holder foredrag eller underviser plejer jeg at fortælle om den kvinde jeg interviewede, og som sagde til mig: 'Når du har din menstruation' [sic].

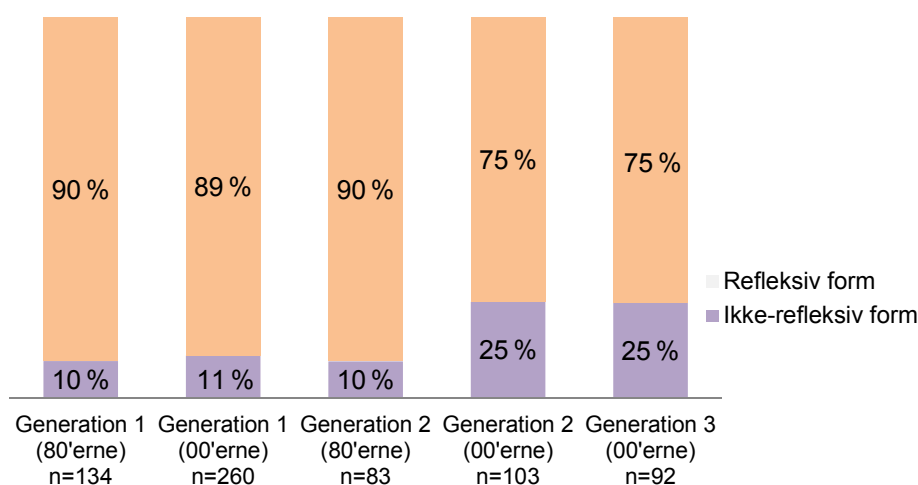
Henius argumenterer dels ud fra en rent konservativ præmis ("bevare det gode danske"), dels ud fra en opfattelse af at den nye anvendelse af *du* er ulogisk eller misvisende: *du* refererer som andenpersonspronomen til tilhøreren, tilhøreren er i dette tilfælde en mand, og mænd har ikke menstruation. Det sidste er naturligvis rigtigt på det rent faktuelle plan, men på det plan der handler om relationen mellem taler og tilhører, er anvendelsen ikke nødvendigvis misvisende. Vores undersøgelser af fænomenet viser at *du* netop anvendes når taleren ønsker at invitere tilhøreren til at se de omtalte fænomener 'indefra', dvs. fra den generaliserede persons synsvinkel. Den måde at forholde sig til variation på som kommer til udtryk hos Henius, er imidlertid meget karakteristisk for hvordan grammatisk variation behandles i de tilfælde hvor den overhovedet bemærkes: Kun den ene af de former der indgår i variationen, antages at afspejle de logiske relationer mellem de størrelser sætningen refererer til – eller de to former angives at betyde to helt forskellige ting.

Dette ses endnu mere tydeligt i forbindelse med reflektivt anvendte pronomener, hvor variationen slet og ret behandles som sprogfejl, og hvor anvendelsen af *sin* vs. *hans/hendes* er fast indslag i alle vejledninger om korrekt sprog. Med reflektiv anvendelse menes der at pronomenet henviser til – eller rettere: har samme reference som – sætningens subjekt, som det fx ses i de autentiske eksempler (16–18) nedenfor.

- (16) han øh havde udset sig hele det sydsjællandske område som som øh **hans** øh private jagtmarker
- (17) han havde hundred halvtreds myggestik på **hans** venstre side af kroppen
- (18) men hun blev færdig med første del af **hendes** uddannelse øh her i august ikke

Ifølge den norm der beskrives i de fleste grammatikker og i alle vejledninger i korrekt dansk, skal der her anvendes en form af det possessive pronomener *sin* idet de markerede pronomener har samme referent som sætningens subjekt (*han* i 16 og 17 og *hun* i 18), og idet der er tale om et subjekt i ental. Ved i stedet at anvende *hans* og *hendes* angives det således ifølge normen at der henvises til en anden størrelse end sætningens subjekt, sådan at fx (18) betyder at kvinden (subjektet *hun*) blev færdig med en anden kvindes uddannelse. De fleste vil dog formentlig være enige om at det ikke kan være talerens hensigt med sætningerne: Den mest oplagte læsning er at jagtmarkerne, kroppen og uddannelsen er subjekternes egne. For de fleste vil en sådan sprogbrug formentlig heller ikke være ukendt, man er måske endda selv blevet rettet for den. Hvis den ikke forekom, ville der jo i øvrigt ikke være grund til at vejlede i at undgå den. Alligevel opfattes anvendelsen af *hans* og *hendes* i stedet for *sin* i sådanne kontekster ikke som variation, men som noget forkert eller ugrammatisk, ifølge 'dansk grammatik'.

Undersøgelsen af reflektivt anvendte pronomener i Sprogforandringscentrets talesprogs-korpus (328 samtaler fra Vinderup, Odder, Næstved og København) har for det første påvist at variationen mellem den refleksive form *sin* og de ikke-refleksive former *hans/hendes/dens/dets/deres* først og fremmest ses i forbindelse med reference til en person i ental (som eksemplerne ovenfor), hvor der altså ofte bruges *hans* eller *hendes* i stedet for *sin*, som normen ellers foreskriver. Der er altså ikke tale om en generel 'forvirring' i forhold til anvendelsen af *sin*, men om at der er en vis tilbageholdenhed i forhold til at anvende *sin* med henvisning til en person (i modsætning til en ting, et abstrakt eller et generaliseret *man*). For det andet tyder resultaterne på at der er en forandring i gang i retning af mindre anvendelse af *sin* på Sjælland (i Jylland har *sin* traditionelt været mindre anvendt end i resten af landet i forbindelse med henvisning til en person). Denne forandring kan spores hvis de sjællandske forekomster af reflektivt anvendte pronomener opdeles i forhold til informanternes fødeår og optagetidspunktet (se Figur 3).

Figur 3: Refleksivt anvendte pronominer med person-reference, Sjælland.

I Generation 2, dvs. de informanter der er født i perioden 1965–1973, ser vi at anvendelsen af ikke-refleksive former (altså *hans* og *hendes*) stiger fra 10 % til 25 % i perioden fra de gamle optagelser (fra 80'erne) til de nye (fra 00'erne). I de nye optagelser ligger de hermed på højde med Generation 3, de yngste informanter, som er født i perioden 1990–1995 og dermed af naturlige grunde kun er optaget i 00'erne. Derimod synes Generation 1, som er født i perioden 1942–1962, ikke at deltage i sprogforandringen: De ligger på samme relativt lave niveau mht. anvendelsen af ikke-refleksive former i de nye optagelser som i de gamle (og i de nye optagelser adskiller de sig således statistisk signifikant fra begge de to grupper af yngre talere).

Forandringen er en udvikling væk fra den norm der fremføres af skolelærere og vejledninger i korrekt sprog. Den sprogbrug der spredte sig, er med andre ord den traditionelt nedvurderede måde at tale på. Dette synes umiddelbart paradoksalt hvis man antager at den offentlige diskurs – samfundets 'officielle' sprogideologi – har betydning i sprogforandringsprocesser (se Kapitel 1 om sprogbrug og sprogholdninger). Det hører med til billedet at *sin*-frekvensen er højere i 'arbejderklassen' end i 'middelklassen'. Det betyder at denne ændring ligner andre 'senmoderne' sprogforandringer – såvel i Danmark som i andre samfund – hvor åbent stigmatiserede sprogtræk der oprindeligt kendetegnede hovedstadens arbejderklasse, spredte sig til resten af landet (i Danmark drejer det sig om det såkaldt lavkøbenhavnske talesprog; jf. fx det 'flade a'). En mulig forklaring på det spredningsmønster er at disse sprogtræk, til trods for den åbne stigmatisering, mere 'skjult' eller underbevidst associeres med positive aspekter ved storbylivet, såsom dynamik, selv-sikkerhed og 'coolness' (se Kapitel 1). Der sker således en uofficiel revurde-

ring af visse måder at tale på som fører til en mere kompleks situation mht. hvad der opfattes som det bedste sprog. Skønt alle formentlig stadig har kendskab til standardnormen for refleksivt anvendte pronomener, kan den mere komplekse situation føre til at presset på den enkelte taler i retning af at stræbe efter standardnormen er mindre i dag end den har været tidligere i det 20. århundrede.

Variation og betydningsforskelle

Som det er fremgået ovenfor, kan der være betydningsforskel mellem de former man undersøger, samtidig med at der er variation og forandring i deres anvendelse. Det gælder for de fleste eksempler på variation på niveauer over det rent udtalemæssige, dvs. morfologi (forskellige bøjningsformer), syntaks (forskellig ledstilling eller forskellige syntaktiske roller) og naturligvis leksikon (forskellige ord og konstruktioner). Sådanne betydningsforskelle rejser spørgsmålet om hvorvidt der overhovedet er tale om varianter af 'det samme'.

Det har længe været anset som en forudsætning for variationsstudier at varianterne er 'semantisk ækvivalente', hvilket vil sige at de netop skal betyde det samme. William Labov, sociolingvistikens frontfigur gennem 50 år, har udtrykt det sådan at det vi undersøger, er "variable ways of saying the same thing". Den beskrivelse passer fint på fonetisk variation, men mindre godt på grammatisk variation, hvor der kan være mere eller mindre subtile betydningsforskelle, fx mellem generisk *du* og *man*, eller som vi vil uddybe det nedenfor, mellem de to ledstillingsmønstre i danske ledsætninger.

Hvis man mener at varianterne ikke har helt samme betydning, så må man i hvert eneste tilfælde overveje hvad der så binder dem sammen, eller med andre ord hvad der gør dem til *en variabel*. Det kan være at de har delvist overlappende betydninger, så man kan nøjes med at se på de tilfælde hvor de i praksis betyder det samme (fx *du* og *man* der begge kan bruges som generiske pronomener, men hvor *du*'s anvendelse som egentligt andenpersonspronomen med direkte reference til tilhøreren må holdes udenfor idet pronomenet her ikke varierer med *man*). Det kan også handle om ytringer der udfører samme funktion på et mere overordnet plan, så man kan fokusere på overensstemmelser i den henseende (fx *ræk mig lige saltet* over for *rækker du mig lige saltet*, der begge fungerer som anmodninger selvom de er forskelligt udformet).

Betydningsforskel på ledstillingsmønstrene

Lad os se nærmere på ledstillingsforskellen i det lys: Fv(s)a-ledstilling og sav-ledstilling har i hvert fald det til fælles at de begge kan bruges i ledsætninger

på dansk (jf. Eksemplerne (3–8) ovenfor). I vores undersøgelse inddrog vi derfor alle de sætninger som blev indledt af en underordningskonjunktion (fx *at, når, hvis*) og/eller tydeligt indgik som fx subjekt eller objekt i en anden sætning (fx *jeg er godt klar over jeg ikke taler det pæneste sprog*), uden hensyn til hvilket ledstillingsmønster de i øvrigt havde. Derudover var det et krav at ledsætningen indeholdt et sætningsadverbial, for ellers ville vi ikke kunne se forskel på de to ledstillingsmønstre.

På den baggrund kunne man have valgt ikke at beskæftige sig mere med den mulige betydningsforskel mellem de to typer ledstilling men alene se på hvordan variable som fx talerens baggrund og optagetidspunktet influerer på ledstillingen. Vi gjorde i stedet det modsatte, og valgte at basere vores undersøgelse på eksisterende antagelser om hvad betydningsforskellen består i.

En række sprogforskere har givet deres bud på hvad effekten er af at bruge træk fra helsætninger i en ledsætning (som ledstillingen i vores tilfælde). Nogle mener at det fremstiller ledsætningens indhold som en assertion, dvs. noget taleren hævder og selv står inde for. Det kalder vi assertionshypotesen. Andre har foreslået at det udpeger ledsætningen som bærer af den vigtigste information, altså vigtigere end indholdet af den oversætning som den indgår i. Det kalder vi forgrundshypotesen (hvor forgrund skal forstås som det der træder frem som det vigtigste, på baggrund af noget andet). Forskellen på de to kan nemmest vises ved at sammenligne nogle eksempler hvor vi i første omgang undlader at vise forskel på ledstillingsmønstrene. I Eksempel (18) er ledsætningen asserteret (hævdet), men i Eksemplerne (19) og (20) er ledsætningerne ikke-asserteret:

- (18) Peter fortæller at Louise er gået med Søren i byen.
- (19) Peter lider af den opfattelse at Louise er gået med Søren i byen.
- (20) Hvis Louise er gået med Søren i byen, bliver Peter jaloux.

Der er forskellige årsager til at ledsætningerne i (19–20) ikke er asserterede: I Eksempel (19) er ledsætningen 'forudsat falsk' og derfor ikke hævdet, mens ledsætningen i Eksempel (20) udtrykker en forestillet situation som heller ikke bliver fremstillet som sand af taleren.

Hvis man på den anden side skal kunne afgøre hvad der er den vigtigste information (dvs. den forgrundede del), ledsætningen eller oversætningen, er det nødvendigt med lidt mere kontekst:

- (21) A: Hvem var Louise i byen med i går?
B: Peter har fået at vide at hun var sammen med Søren.

- (22) A: Hvad er Peter så ophidset over?
 B: Han har fået at vide at Louise var sammen med Søren i går.

I B's svar i Eksempel (21) er det ledsætningen der er det vigtigste (det er nemlig den der fortæller hvem Louise gik i byen med), men i Eksempel (22) er det oversætningen der er det vigtigste (det er nemlig den der forklarer hvorfor Peter er så ophidset).

Antagelsen er nu at brugen af Fv(s)a-ledstilling i en ledsætning markerer at det er dér man skal finde den vigtigste information. Det betyder at (21' B) fint kunne have Fv(s)a-ledstilling, men ikke (22' B):

- (21') A: Hvem var Louise i byen med i går?
 B: Peter har fået at vide at hun var **nok** sammen med Søren.
- (22') A: Hvad er Peter så ophidset over?
 B: *Han har fået at vide at Louise var **nok** sammen med Søren i går.

Vi har undersøgt fordelingen af de to ledstillinger, ikke bare i forhold til hvilke typer af ledsætninger de forekommer mest i (se Figur 1), men også i forhold til om der er andre sproglige træk i konteksten der kan godtgøre at Fv(s)a enten er et signal om *forgrund* eller viser at ledsætningen er *asserteret*.

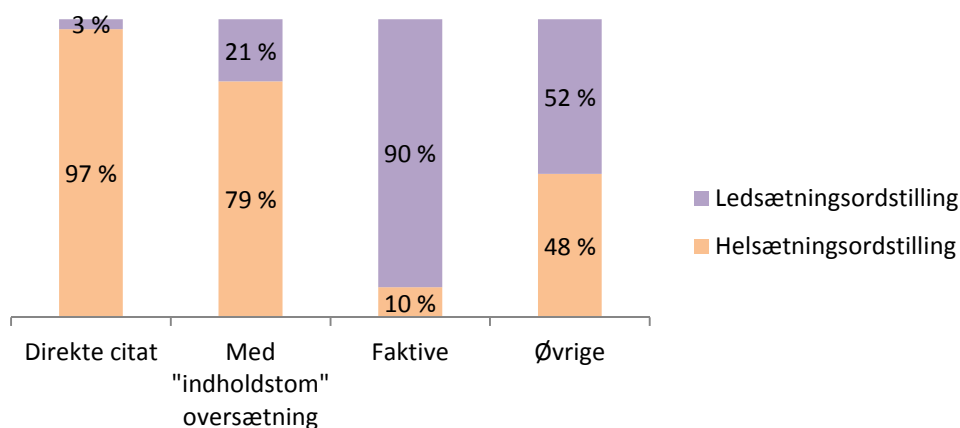
Den umiddelbare kontekst som en ledsætning forekommer i, er naturligvis dens oversætning. Derfor har vi kategoriseret oversætningerne i forskellige typer som kan relateres til spørgsmålet om hvorvidt ledsætningen er forgrunds- eller baggrundsinformation. Der er fx en type oversætninger som er blevet beskrevet som 'indholdstomme' eller 'fragmentariske'. De er kendetegnet ved at være meget korte, at have et førstepersonssubjekt (*jeg* eller *vi*) og et verbum der beskriver tanker, tro og viden som står i præsens, fx *jeg tror (at ...)*. På dansk har vi derudover en række andre oversætninger der på lignende måde tager forbehold for, eller på anden måde modificerer, det der bliver sagt i ledsætningen, men som ikke har et *jeg* som subjekt, fx *det er noget med at (...)*. Ledsætninger der følger efter sådan en oversætning, vil alt andet lige indeholde den vigtigste information, og dermed altså være i forgrunden. Derfor ville vi vente at der er en overvægt af ledsætninger med Fv(s)a-ledstilling netop i denne kontekst. Det er også hvad vi finder i vores data, nemlig 79 %. Se et par eksempler fra datamaterialet i (23) og (24).

- (23) ellers så øh så synes jeg det er **altså** virkelig fine forældre de har
 (Fv(s)a)
- (24) det er vist nok noget med at så er lejlighederne ikke så store (Fvsa)

En anden type oversætning har den modsatte effekt: Den tiltrækker sig opmærksomheden ved at give talerens (eller det grammatiske subjekts) vurdering af om det der omtales i ledsætningen, er godt eller skidt. Ledsætningen præsenteres samtidig som kendt information, dvs. som noget man allerede ved eller bare ikke har grund til at diskutere, se eksempler i (25–26):

- (25) det var måske bare lidt irriterende han aldrig var hjemme (sav)
 (26) der kan man jo så bagefter ærgre sig lidt over at man ikke havde købt # købt hende ud (sav)

Ledsætninger i den slags kontekst kaldes *faktive*, og forventningen ud fra de traditionelle beskrivelser er at de slet ikke kan forekomme med Fv(s)a-ledstilling. Helt så entydigt ser det ikke ud, men vi finder trods alt kun en lille procentdel faktive ledsætninger med Fv(s)a-mønstret, nemlig 10 %.

Figur 4: Ledstilling i nominale ledsætninger.

Som det fremgår af Figur 4, som viser resultaterne for nominale ledsætninger (dvs. ledsætninger der fungerer som fx subjekt eller objekt i oversætningen), har vi i undersøgelsen oprettet to øvrige grupper af ledsætninger baseret på træk fra oversætningen. Dels er det dem der udtrykker direkte anført tanke eller tale (kaldet 'Direkte citat' i Figur 4) – og de har ikke overraskende primært Fv(s)a-ledstilling, ligesom almindelige helsætninger. Dels er det en relativt stor gruppe af ledsætninger som ikke entydigt har ladet sig klassificere under nogen af de andre overskrifter (kaldet 'Øvrige'), og de ligger ikke overraskende i midten mht. tendens til Fv(s)a-ledstilling.

For disse ledsætninger er vi nødt til at undersøge betydningsforskellen på en anden måde end ved at kategorisere oversætningen. En af disse måder

fokuserer på typen af sætningsadverbial i ledsætningen. De mest dialogiske sætningsadverbialer, dvs. dem der i særlig grad peger på relationen mellem taler og tilhører (fx *jo* der groft sagt signalerer enighed, og *da* som omvendt markerer en uenighed), optræder oftest med Fv(s)a-ledstilling. Eksempel (27) viser en ledsætning med det dialogiske adverbial *jo*, og Eksempel (28) en med en anden type sætningsadverbial, nemlig *kun*.

- (27) og så # øh foreslog hun at jeg kunne jo prøve at ringe ud på MGK og så spørge om jeg kunne komme i praktik der (Fv(s)a)
- (28) så ville det jo være træls hvis de kun kan dansk dem der står derinde (sav)

Vi mener at tilstedeværelsen af dialogiske adverbialer i sig selv er tegn på at ledsætningen indeholder den vigtigste information, og at det derfor er forventeligt at ledstillingen er i overensstemmelse med det. Resultaterne viser da også at ledsætninger med dialogiske adverbialer (ud over *jo* og *da* er det blandt andre *sgu*, *altså*, *dog*, og *skam*) langt oftere forekommer med Fv(s)a-ledstilling end ledsætninger med andre typer af adverbialer.

Vi kan altså se klare effekter af den formodede betydningsforskel i den sproglige kontekst, og i det hele taget spiller de sproglige faktorer en stor rolle i afdækningen af hvordan ledstillingstyperne bliver brugt. For de nominale ledsætninger spiller de sociale faktorer, dvs. talerens køn, alder, socialklasse og geografiske tilhørsforhold, kun en marginal rolle. Men for de adverbialle ledsætninger (fx sætninger der indledes med *når* og *hvis*, se Eksempel 28), finder vi en statistisk signifikant (om end relativt lille) geografisk forskel der viser at de jyske talere bruger mere Fv(s)a-ledstilling end de københavn-ske, og en socialklasseforskel der viser at arbejderklassetalere bruger det (lidt) mere end middelklassetalere.

Selv om det altså er tydeligt at valget mellem de to ledstillinger i høj grad påvirkes af betydningsforskellen mellem dem, er der tale om statistiske tendenser snarere end nagelfaste regler, og variationen er delvis socialt betinget. Der kan være i hvert fald to forklaringer på de socialt betingede forskelle: For det første kan det være at jyder og arbejderklassetalere i højere grad end københavnere og middelklassetalere konstruerer komplekse sætninger på en måde så den vigtigste information er at finde i ledsætningen. I givet fald vil betydningsforskellen mellem de to ledstillinger være ens i hele befolkningen, og grunden til en større anvendelse af Fv(s)a-ledstilling hos jyder og arbejderklassetalere ville være at de simpelthen konstruerer sætninger forskelligt set i forhold til den information der skal formidles. For det andet kan der være tale om en normkonflikt imellem to forskellige normer for ledstilling i ledsætninger som i højere grad slår igennem hos københavnere og middel-

klassetalere end hos jyder og arbejderklassetalere, og får de førstnævnte til at være mere tilbageholdende med at anvende Fv(s)a-ledstilling i ledsætninger. Konflikten står mellem normen om at anvende Fv(s)a-ledstilling i forgrunde- de ledsætninger (som vi ud fra vores undersøgelse kan konstatere står rigtig stærkt i talesproget) og normen om altid at anvende sav-ledstilling i ledsæt- ninger, dvs. den norm som skolen foreskriver i hvert fald for skriftsproget, og som er i fokus i de fleste grammatikbeskrivelser. At københavnere og middelklassetalere i højere grad følger denne norm, ville ikke være overra- skende set i forhold til andre former for sproglig variation, fx pronomenvvalg i forbindelse med refleksivt anvendte pronomener, som følger nøjagtig samme mønster.

Eksistensen af grammatisk variation

Som vist i dette kapitel, er der flere grunde til at grammatisk variation kun sjældent bliver set som en form for variation i det hele taget. Nogle systema- tisk varierende udtryk bliver overset i den forstand at folk simpelthen ikke lægger mærke til dem. I andre tilfælde bliver ikke-standard-varianter lagt mærke til, men samtidig blot anset som fejl eller som misvisende brug af sproget, altså noget som på en eller anden måde strider mod 'dansk gramma- tiks' egentlige væsen – hvad det så er.

Der ligger her ofte en antagelse om at en variant har en forkert betydning i forhold til den sammenhæng hvori den er brugt. En af vores pointer er dog at en detaljeret, deskriptiv undersøgelse af hvordan folk faktisk taler, kan vise at betydningen er en anden end den man (traditionelt) har antaget. Det gæl- der fx brugen af *du* som generisk pronomen og brugen af helsætningsledstil- ling i ledsætninger.

En anden pointe er at sådanne betydningsforskelle mellem grammatiske varianter ikke altid er determinerende for sprogbrugen. I ingen af de tilfælde vi har undersøgt, var der kategoriske regler, kun mere eller mindre stærke tendenser. Vi finder også (mere eller mindre) social variation i alle de tilfælde vi har undersøgt, og i de fleste tilfælde også forandringer over tid. Sproget tilbyder et væld af muligheder for at udtrykke sig – *om* noget, og *som* nogen. Også i grammatikken giver det ophav til masser af variation.

Hvis man vil læse mere ...

- Christensen, Tanya Karoli & Torben Juel Jensen. 2014. Sætningsadverbialer i ledsætninger som forgrundssignal. *Ny Forskning i Grammatik* 21. 37–53.
- Christensen, Tanya Karoli & Torben Juel Jensen. (under udgivelse). Deklarativ ledstilling i adverbelle ledsætninger. *MUDS* 15.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Generic variation? Developments in the use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41. 83–115.
- Jensen, Torben Juel. 2009. Refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk. *Ny Forskning i Grammatik* 16. 131–151.
- Jensen, Torben Juel. 2011. Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog. *Ny Forskning i Grammatik* 18. 123–150.
- Jensen, Torben Juel. 2013. Grammatik og sprogbrugsanalyse. Tilfældet refleksivt anvendte pronominer. Dorte Duncker; Anne Mette. Hansen & Karen Skovgaard-Petersen (red.) *Betydning & forståelse. Festskrift til Hanne Ruus*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 209–223.
- Jensen, Torben Juel & Tanya Karoli Christensen. 2013. Promoting the demoted: The distribution and semantics of “main clause word order” in spoken Danish complement clauses. *Lingua* 137. 38–58.

Tanya Karoli Christensen, lektor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret fra 2010 først som postdoc, siden som lektor. Siden 2013 leder sammen med Torben Juel Jensen af centrets arbejde med grammatisk variation. Leder af centrets arbejde med semantisk variation. E-mail: tkaroli@hum.ku.dk

Torben Juel Jensen, lektor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tilknyttet Sprogforandringscentret fra dets begyndelse i 2005 først som postdoc, siden (fra 2008) som lektor. Leder af centrets arbejde med grammatisk variation og centralt placeret i korpusopbygningen. E-mail: tjuelj@hum.ku.dk

12 Talens forandringer – sproglig variation hos den talende inden for interviewsituationer og i samme situation over tid

FRANS GREGERSEN

SPROGFORANDRINGSCENTRETS PROJEKT er karakteristisk for sociolingvistik ved at det studerer sprog og samfund empirisk. Det betyder at man i praksis er henvist til at optage en række informanter på en måde så det der siges, kan danne basis for en rimelig generalisering: Sådan taler alle mennesker (der har samme baggrund, samme fødested, samme alder, samme køn). Vi påstår med andre ord at de informanter vi har optaget, er repræsentative for deres gruppe.

Det der adskiller sociolingvistik fra andre samfundsvidenskaber, er at vi studerer talesprog, både det der siges, og den måde det siges på. Sociolingvistikken udviklede sine metoder i dialog med tidligere talesprogsforskning. I Danmark og de andre nordiske lande var der en stærk tradition for at studere landboers sprog, de traditionelle dialekter. Denne dialektologi blev i de nordiske lande grobunden for sociolingvistik som udvidede perspektivet til ikke bare at se på talere fra landet, men også dem der boede i de større og mindre byer. Den slags talere havde dialektologien mest interesseret sig for når de skulle forklare hvorfor dialekterne blev svækket. Den store danske dialektolog og sproghistoriker Peter Skautrup skriver f. eks. i sit tidligste arbejde om hvorfor dialekternes særpræg er på retur:

At der for de danske Dialekter i det 19. Århundrede er indtrådt et Vendepunkt, vil være klart for enhver, der beskæftiger sig med Studiet deraf. Klimax er nået, Dialekternes Særpræg er på Retur. – Grænserne mellem dem indbyrdes og Grænsen mellem dem og Rigssproget bliver mere og mere flydende. Ikke således at de helt forsvinder, et Bøgetræ er et Bøgetræ, enten det gror i Vestjylland eller på Lolland, men så langt som Vestenvinden har Magt, skal den nok vide at kroge Bøgen mod Øst; således også med Sproget, en

Jyde vil aldrig komme til at tale som en Fynbo, endsige som en Bornholmer eller omvendt (Anthropogeografi!) men Rigssproget vil virke nivellerende, dets Ordforråd vil blive Dialekternes, de gamle ”sære” Ord dø, de gamle Bøjninger glemmes. Hvad der sidst vil forsvinde, er den musikalske Accent – taget i videste Forstand – thi den hindrer mindst sproglige Samkvem mellem Dialekter – og den binder måske dybest af alle de Faktorer, der konstituerer en Dialekt.

Årsagerne er mange og forskellige. Betragter vi Jylland som et Hele, ser vi, at Rigssproget nu har slået store Brescher i den jyske Mur, Brescher, hvorfra det Dag for Dag sender sine Ord ud over hele Landet, nemlig Byerne. (Skautrup 1921 (1976): 9–10)

Peter Skautrup var ikke spåmand, men en stor sproghistoriker der på basis af sit kendskab til hvilke kræfter der påvirker sprogudvikling, kunne fremsætte en forbløffende præcis redegørelse for hvordan det århundrede vi studerer i denne bog, ville forme sig rent sprogligt. Det er Sprogforandringscentrets pointe (se Kapitel 1) at der faktisk ikke er tale om byer i flertal, men at det alene er København der har præget udviklingen frem mod det ensartede sproglige landskab som Skautrup forudsagde (men måske er det også København Skautrup tænker på når han nævner at vestenvinden kroger bogen *mod øst?*). Skautrup bruger en militær metafor når han taler om Brescher i den jyske Mur, men han nævner også den indtrængende fjende ved navn: Rigssproget. Og rigssproget – som vi i denne bog kalder standardtalesproget – er københavnsk (se om terminologi i Indledningen, s. 34).

Faktisk skulle der nu gå ganske længe før de danske sociolingvister begyndte at studere København som sprogsamfund. Der var tilløb i slutningen af 1960’erne hos Danmarks første egentlige sociolingvist, Mogens Baumann Larsen, men først i slutningen af 1980’erne blev der gennemført et større projekt om Københavns sprog.

Projekt Bysociolingvistik

Projektet, som kom til at hedde Projekt Bysociolingvistik, kan her tjene som eksempel på hvordan man udfører empiriske studier af talesproget i sprogsamfund af den kompleksitet som de store byer alle udviser.

Det første man skal tage stilling til, er om man vil studere sprogsamfundet København, dvs. de talesprog der tales i København, eller om man vil studere københavnsk, altså det sprog der tales af dem der selv kalder sig, og af andre ses som, københavnere (og som er født og opvokset i København). For Projekt Bysociolingvistik var valget let, det sidste måtte gå forud for det første. Vi var ganske klar over at København også er verdens største jyske by, men det gør ikke jysk intonation københavnsk. Tværtimod eksisterer den

jyske intonation i København som et mere eller mindre bevidst valg fra oprindelige jyder som et signal til de omgivende københavnere om at de er netop det: jyder i København.

Valget af københavnsk som objekt betød også et fravalg af de andre sprog der taltes i København da vi påbegyndte dataindsamlingen – og det var ganske mange. Der taltes mindst tyrkisk, kurdisk, urdu, vietnamesisk, engelsk, fransk, tysk, svensk, norsk og finsk, for slet ikke at tale om færøsk og grønlandsk og mange, mange flere. Alle disse sprog blev bevidst valgt fra som studieobjekt.

For at have et velafgrænset område at gå ud fra valgte vi at fokusere på kvarteret Nyboder, som dengang var ved at blive forandret fra et boligområde forbeholdt flådens ansatte til at være tilgængeligt også for hærens professionelle. Det gamle Nyboder var karakteristisk og havde en flere hundrede år lang historie som få andre kvarterer i København – og var bedre afgrænset og mindre omfattende end f.eks. brokvartererne. Det havde den fordel at det både udgjorde et overkommeligt kvarter at færdes i som feltarbejder, og ikke mindst at alle uden videre kunne forstå at vi kom for at snakke med dem om deres barndom og opvækst. Nyboder var – og er sikkert stadig – noget særligt som dem der har boet der, deler og gerne vil fortælle om. Sidst men ikke mindst kunne man inden for et begrænset område finde både arbejderklasse og middelklasse, og dermed få opfyldt sociolingvistikkenes krav om at de tale-rem man arbejder med, skal være socialt karakteriseret.

Når man gennemfører en sociolingvistisk undersøgelse, er der i hvert fald to hensyn der skal tilgodeses: Man skal overholde et klart design for undersøgelsen, og man skal kun indsamle så mange data at man har en rimelig chance for at få dem alle bearbejdet inden for projektets ressourcer og levetid. Vi overholdt klart det første krav. Planen var at der skulle indsamles så mange data at vi kunne arbejde med i hvert fald tre generationer: de 15–24-årige, de 25–40-årige og de 41–60-årige, to køn: mænd (m) og kvinder (k), og to samfundsklasser: arbejderklasse (AK) og middelklasse (MK) – og så skulle der være 5 informanter i hver celle som i det idealdesign der er gengivet i Tabel 1.

Tabel 1: Idealdesign for en undersøgelse af hvilken betydning tilhørsforhold til generation, køn og klasse har.

Generation	15-24-årige		25-40-årige		41-60-årige	
	m	f	m	f	m	f
Klasse: AK	5	5	5	5	5	5
Klasse: MK	5	5	5	5	5	5
TOTAL	10	10	10	10	10	10

Det er temmelig indlysende at de ideelt set 60 personer der i dette design skal repræsentere Nyboder, kun i meget indirekte forstand kan siges at repræsentere københavnernes, af hvilke der dengang var mindst omkring 650.000. Men sådan er spillereglerne når man også skal tage hensyn til det andet krav, nemlig at de indsamlede data skal kunne behandles med de tilrådeværende ressourcer og arbejdstid. Projekt Bysociolingvistik varede fra 1986 til 1991 og vi fik ganske vist indsamlet mange data – også langt flere end det fremgår af idealdesignet, for når folk der blev interviewet, viste sig ikke at være født i Nyboder, blev de blot placeret i en kontrolgruppe, men vi fik ikke bearbejdet mere end en brøkdel af det indsamlede.

Feltarbejdet

Når man har lagt sig fast på et design, skal man i gang med båndoptageren. Det kan sikkert være instruktivt at forklare hvorfor undersøgelser af denne type slet ikke er slut når man har slukket for båndoptageren ude hos informanten. Det bliver der redegjort for i de følgende afsnit. Men først skal vi i felten bevæbnet med en (bånd)optager.

Vi forudsætter at vi har fundet en kandidat som har erklæret sig villig til at modtage en feltarbejder der vil optage ham eller hende mens han eller hun taler i mindst en time om barndom og opvækst i Nyboder og hvad der nu ellers kan komme på tapetet. Feltarbejderen griber sin båndoptager, køber kager eller basser og cykler over til Nyboder, ringer på og bliver lukket ind. Det allerførste der sker, er at feltarbejderen sætter båndoptageren op så der ideelt set optages fra første sekund. Derefter stilles der en række spørgsmål der alle drejer sig om informantens baggrund, forældres job og uddannelse, eget job og uddannelse, hvor familien havde boet i Nyboder (man flyttede meget inden for Nyboder fordi højere rang gav adgang til flere kvadratmeter indtil man måske endte med at have et helt hus til rådighed), skolegang og senere liv.

En sådan optagelse af talesprog har den fordel at den handler om noget de fleste mennesker er legitimt og livligt interesseret i, nemlig dem selv. Sociolingvistikken grundlægger, William Labov, har i sine arbejder om hvordan man udfører sociolingvistisk feltarbejde, udformet omfattende retningslinjer for det der samlet kaldes et sociolingvistisk interview. Det gælder om at komme ind på emner der optager informanterne så meget at de glemmer de bliver optaget. At feltarbejderen på et eller andet tidspunkt sprænger sig vej gennem det forsvar alle mennesker opretholder i form af ideer om hvordan man 'bør' tale, er det allerførste krav til et godt sociolingvistisk interview – for vi er (som Labov udtrykker det) interesseret i at *optage hvordan informanterne taler når vi ikke er der* (det kaldes 'observatørens paradoks' og gælder faktisk

for alt feltarbejde, også antropologisk). Derfor er feltarbejderne trænet i tøvende eller direkte at udfordre den i begyndelsen temmelig formelle situation hvor en fremmed gæst besøger en vært, så der i stedet for bliver tale om et besøg fra en *intim fremmed* som informanten kan betro sig til, skulle han eller hun få behov for det. (I Nyboder-undersøgelsen fandt vi at der kunne gå op til en time før informanterne slapper så meget af at de frembringer tale som man kan karakterisere som 'afslappet'). Feltarbejderen forsvinder efter optagelsen fuldstændig ud af informantens liv, og det giver paradoksalt nok en frihed til at komme af med noget man ikke ville fortælle til alle og enhver.

Feltarbejderen vender – fuldstændig udmattet – tilbage til universitetet med en mindst timelang optagelse, skriver en udførlig dagbog fra optagelsen, sætter dataarket med informantens sociale baggrundsdata ind i den dertil oprettede mappe så alle i projektet herefter ved hvad der er foregået og hvem der taler på båndet, som i øvrigt også nummereres efter et konsistent system og kopieres for aldrig nogensinde at gå tabt.

Så skulle man tro at analysen kunne påbegyndes, men nej. Nu forestår den mest tids- og ressourcekrævende del af dataindsamlingen: udskrivning.

Udskrivning

Der findes mange forskellige måder at overføre tale til skrift på. I den periode hvor fonetikken og dialektologien blev til (fra 1860'erne og frem til 1950'erne), havde man ikke nogen båndoptager til rådighed (og lakplader havde en stærkt begrænset plads/tid til rådighed). Derfor udviklede man en lydskrift, dvs. en skrift som viste informanternes udtale. Efter at man fik båndoptagere, og især efter at optagelsesprocessen er blevet digitaliseret, er behovet for at lydskrive blevet meget mindre. Man har jo lydfilen til rådighed når man skal lave fonetiske analyser. I stedet skriver man ud sådan at talen i princippet bliver skrevet ned som om alle talte ligesom retskrivningsordbogen. De ord der kan genkendes som danske, staves med andre ord fuldstændig ligesom man ville have gjort det hvis der var tale om skrift. Formålet er at kunne sammenligne skrift og tale – og at kunne opbygge søgemaskiner som kan tage udgangspunkt i en standardiseret udgave af ord eller ordformer. Det kommer vi tilbage til.

Nu er det med at skrive ord ud faktisk ikke det sværeste i udskrivningsprocessen. Det kan ganske vist være svært at afgøre hvad folk siger når de mumler, eller når man ikke kan genkende navne (f.eks. på personer, lokaliteter eller institutioner der omtales hurtigt fordi de er kendt for alle der bor i området), men det er langt sværere at gengive det der er karakteristisk for talesproget som sådan, nemlig at det er interaktionelt. Talesprog i situationer hvor vi kan se hinanden ansigt til ansigt (*face to face*), er præget af at vi kun

siger nok til at vi er sikre på at blive forstået, men også lige netop tjekker om vi så faktisk er blevet forstået rigtigt. Det første betyder at talesprogssætninger ofte har en anden struktur end det man lærer om i skolen (se Kapitel 11 om grammatisk variation og forandring). Det andet fører til alle mulige *hm*'er og *mja*'er som ikke findes i *Retskrivningsordbogen*. Det giver i sig selv et gedigent notationsproblem for hvor mange slags *mja* findes der egentlig? Men dermed er det ikke slut: Man skal mindst også tage stilling til hvordan man klarer det at folk ofte taler i munden på hinanden eller afbryder sig selv eller hinanden, at mange bruger forskellige tøvelyde når de ikke lige ved hvordan de skal formulere den næste sætning – og så er det altså helt afgørende at en god udskrift finder en måde at notere talesprogets særlige ord på (se Kapitel 10 om interjektioner i Ordbog over Dansk Talesprog), og sidst men ikke mindst at den respekterer tavshedens betydning. Man kan diskutere endeløse dage og nætter hvordan pauser skal noteres, og hvor langt et lydløst tidsrum skal være for overhovedet at være en pause, og hvis pause det er når den falder mellem to ytringer fra forskellige talere.

Alt dette og mere til skal man finde en konsistent løsning på sådan så udskrifterne gør det samme når de står over for det samme fænomen. En god udskrift indeholder alt hvad der bliver sagt, og kun det der bliver sagt, udskrevet efter en fuldstændig konsistent praksis. På Sprogforandringscentret har vi nu årelang erfaring med udskrivning og har lagt vores udskrivningsmanualer på nettet så enhver kan se hvordan det kan gøres.

I skrivende stund (5.8. 2015) er der i alt 2803 lydoptagelser i korpus repræsenterende lidt over 1924 timer. Men kun 893 filer repræsenterende 699 timer er skrevet ud, korrekturlæst og til rådighed for søgemaskinen (se Indledningen s. 32). Denne noget mere end en tredjedel af det mulige er til gengæld et enestående stort antal timer målt med internationale alen – og rigeligt stort til at lave alle mulige undersøgelser, især naturligvis fonetiske.

Etiske forholdsregler

Al samfundsvidenskabelig forskning anvender begrebet *informeret samtykke* for at gøre rede for hvordan forholdet mellem dataindsamler og forsøgsperson/informant/meddeler (eller hvad man nu vælger at kalde den der stiller sin viden eller medvirken til rådighed for forskningen) skal reguleres. Det dækker over at der på forhånd tegnes en kontrakt mellem de medvirkende sådan at informanten er klar over hvad han eller hun medvirker i, og sådan at han eller hun bevarer kontrol over hvad hans eller hendes medvirken kan bruges til.

Sprogforandringscentrets erfaring har været at meget få informanter siger nej til at deltage når de bliver kontaktet. Jeg er faktisk ikke klar over hvor

mange det drejer sig om, men det er så få at vi kan sige det er undtagelsen. Reglen er at den der kontaktes med henblik på aftale om et interview, straks siger ja. Men man kan jo sige at det kun er et ja til at blive optaget. Det næste er at bekræfte på skrift at det der så faktisk er blevet optaget, må benyttes af forskerne til forskning. Det sikrer vi ved at informanten til sidst underskriver en sådan aftale. Den sættes ind i mapperne med dagbogen og de baggrundsoplysninger der er samlet ind om informanten.

To forhold mere må sikres. For det første må udskriverne skrive under på at de aldrig røber informationer de er kommet i besiddelse af ved at skrive ud, til nogen levende sjæl uden for Sprogforandringscentret. Det må aldrig ske at en udskriver ved et bryllup kommer til at fortælle at han eller hun har skrevet et interview ud med bordfællens bedstefar (f.eks. fordi hun genkendte navnet) eller – endnu alvorligere – gengiver en historie fra optagelsen.

For det andet må det sikres at ingen informanter kan genkendes når materialet så faktisk anvendes til forskning eller man benytter eksempler fra data i undervisningen. Eftersom mennesker i almindelighed er højt specialiserede til at genkende andre mennesker på deres stemme (det bruger vi jo bl.a. når en der blot præsenterer sig som 'Mette' ringer op, og vi uden tøven genkender en datters veninde bare på stemmekvaliteten), må der ikke spilles optagelser i undervisningen medmindre man eksplicit har fået tilladelse til det af den der taler. Det er næsten altid muligt at få denne tilladelse, men den skal altså også til for at vi kan hævde at det der er blevet sagt i de sociolingvistiske interviews, bliver mellem os forskere og dem der har sagt det. Og den skal indhentes hver gang.

Undervisningen i dansk i skolen er i alt væsentligt baseret på skriftsproget. Det er en del af Sprogforandringscentrets mission at bidrage til at lave om på dette forhold. I forbindelse med vores deltagelse i den danske afdeling af det europæiske samarbejde om sprogdata, CLARIN, indsamlede vi en mindre men velkomponeret række optagelser af ungt dansk talesprog til almen brug i undervisning. Samlingen består af interviews og gruppesamtaler med 16 unge mennesker ligeligt fordelt mellem to typer af ungdomsuddannelse (htx og stx) og mellem de to køn. Optagelserne er både videooptaget og skrevet ud, og er lige til at bruge i undervisningen – for de deltagendes tilladelse til at disse optagelser stilles frit til rådighed for alle, er blevet indhentet én gang for alle.

Automatisk databearbejdning

Når optagelserne er skrevet ud, kan de bruges til en hel masse. Man kan søge på ord og ordformer, og man kan på den måde f.eks. finde ud af hvordan det lyder når danskere siger et bestemt ord, f.eks. ordet 'dansk'. De udskrevne

filer på centret forsynes automatisk med en grov lydskrift som sådan set blot kompenserer for den danske retskrivnings ejendommeligheder, nemlig at der er ganske stor afstand mellem skrift og lyd. Lydskriften genereres automatisk, så den kan ikke fortælle os noget om hvilken en af de mange måder et ord kan siges på, der faktisk bliver brugt i netop dette tilfælde. Men den kan bruges til at opsøge alle de steder i materialet hvor man ville forvente en særlig lyd på basis af udskriften.

Vi har også et program som automatisk forsyner ordene i udskriften med ordklasse. Programmet er oprindeligt udviklet til og trænet på skriftsprog (af Peter Juel Henriksen fra CBS som vi købte programmet af; det er også ham der har lavet det automatiske fonetik-program), så det er ikke 100 % sikkert, men det er forbløffende træfsikkert og kan f.eks. benyttes til at sortere ord der staves ens men har forskellig grammatisk funktion, såsom f.eks. ordformen 'så'. Der kan være tale om et adverbium som i 'så højt talte han' eller der kan være tale om verbet 'se' i præteritum.

Kodning

Nu skulle man da tro at vi så var ved vejs ende og kunne påbegynde det sjove, analyserne, men nej. Endnu ikke. For de analyser som udgør hovedstammen af det arbejde som præsenteres i denne bog, er der lang vej endnu. Først skal der nemlig kodes. I flere af kapitlerne i bogen finder man resultater der bygger på kodninger inden for grammatik og fonetik. I dette kapitel beskrives en kodningstype som vi har udviklet til at kontrollere materialet for intra-individuel variation.

Intra- og inter-individuel variation

Sociolingvistik drejer sig om variation. Vi vil beskrive hvordan dem der taler dansk, varierer mht. lyd, grammatik, semantik og pragmatik. Den slags variation er variation *mellem* informanter, dvs. *inter-individuel* variation. Men sociolingvistikken har altid været klar over at individer også selv varierer mellem hvordan man taler i forskellige situationer, og denne *intra-individuelle* variation vil man også gerne beskrive. Hov, har sociolingvistikken så ikke et problem hvis dataindsamlingssituationen er én og den samme: det sociolingvistiske interview?

Jo, og det er da også grunden til at *Københavnstudier i Hverdagssprogning* netop indsamler data fra mange forskellige situationer med de samme informanter (se Kapitel 6). Og så alligevel: Det sociolingvistiske interview er en særlig talesituation som netop har til opgave inden for samme ramme at fremkalde så mange som muligt af informantens forskellige *stilarter*. I William Labovs grundlæggende arbejde med det sociolingvistiske interview skulle

dette netop fremkalde en måde at tale på som findes når der ikke er nogen feltarbejder til at optage den. Labov udviklede i sit arbejde i New York i begyndelsen og midten af 1960'erne forskellige teknikker som skulle fremkalde denne stilart. Den mest berømte teknik består i på et egnet tidspunkt i løbet af interviewet at stille det spørgsmål om informanten mon nogensinde havde været i livsfare. Det havde alle i New York, som i denne periode var et farligt sted (det er det vist ikke mere). Derfor svarede alle informanterne uden at blinke 'ja'. Labov lænede sig tilbage i stolen og spurgte simpelthen: 'Hvad skete der?'

Resultatet var at Labov fik optaget rigtig mange '*stories of life and death*' (hvad der i øvrigt førte til at han udviklede en særlig teori om den slags selvoplevede mundtlige fortællinger, *narrativer*). Labov observerede nu at disse (gen)fortællinger var præget af en særlig vejtrækning og en særlig optagethed af at få fremstillet episoden så feltarbejderen (Labov selv) kunne forstå hvor alvorligt det var, så han konkluderede at informanterne genoplevede disse meget dramatiske begivenheder mens de (gen)fortalte (om) dem. Det førte ham til at påstå at netop disse passager gav et unikt indblik i hvordan folk taler når de er så optaget af indholdet i det de siger, at de ikke har tid eller energi til også at lytte til hvordan de selv taler.

Der er ingen tvivl om at vi alle har et sådant taleovervågelsesberedskab som bl.a. bruges til selvtrettelser: Vi hører at vi har sagt noget vi ikke intendede, og skynder os at gribe ind. Labov kaldte det *den sociolingvistiske monitor*. Han observerede at det var den der blev sat i gang når han bad informanterne om at læse ordlister højt, eller endnu klarere når han på samme måde bad informanterne om at læse ordpar der kun adskilte sig i en bestemt lydlig henseende, såkaldte *minimale par*. Kun stødet adskiller navnet 'Møller' fra professionen 'møller'; dette ordpar er således fint til at skille dialekter der har stød, fra dem der ikke har. Og man kan være sikker på at få stødet frem, hvis informanten overhovedet har det, netop når man beder dem læse sådan et ordpar op.

Det ligger i hele Labovs tænkning at det gælder for feltarbejderen om at få informanten til at slå den sociolingvistiske monitor fra så man på den måde kan få adgang til en ucensureret taleform som Labov mente var mere systematisk og et mere ægte udtryk for informanternes personlighed end dem hvor de benyttede den sociolingvistiske monitor til at leve op til hvad de troede han forventede af dem. Feltarbejderen er altså i den mærkelige situation at han eller hun skal få informanten med på at lave mange forskellige samtaler inden for den ramme som det sociolingvistiske interview tilbyder.

Én ting stod klar allerede da vi i Projekt Bysociolingvistik stillede Labovs berømte livsfare-spørgsmål: Nyboder var ikke New York! Rigtig mange af

vores informanter svarede simpelthen 'nej', og så var vi nødt til at finde på noget andet.

På dette sted kan vi passende standse op og stille (og efterfølgende besvare) det spørgsmål som læseren muligvis allerede har stillet for længe siden: Jamen, *forstiller* mennesker sig så meget at det kan høres rent sprogligt? Er der virkelig et problem for sociolingvisten her?

Jeg tror det er vigtigt at være klar over at der ikke er tale om bevidst forstillelse, eller at der kun er tale om noget sådant i undtagelsestilfælde. De allerfleste mennesker er ikke klar over og kan ikke selv kontrollere den måde de varierer på. Man kan høre mange sige at de selv taler på en bestemt måde når de er sammen med bestemte personer som taler på en karakteristisk måde; de bliver så at sige sprogligt smittet. Her kunne der jo så være tale om smitte fra interviewereren – hvorfor vi da også indførte den regel at den feltarbejder som gennemførte interviewet, skulle være fra samme region som informanten.

Men hvis vi skal forstå den intra-individuelle variation rigtigt, skal vi knytte den til situationer vi kender. Hvis vi er til jobsamtale hvor alt ved os måles og vejes for at der kan træffes en afgørelse om hvem der skal have det eftertragtede job, taler vi med stærk opmærksomhed på at gøre det bedst mulige indtryk på de ukendte samtalepartnere. Hvis vi omvendt snakker med dem der kender os bedst og/eller har kendt os længst, er det stærkt sandsynligt at vi netop sætter den sociolingvistiske monitor på stand by så vi kun retter åbenlyse fejl.

I det sociolingvistiske interview bevæger feltarbejderen sig principielt fra at være en (potentielt farlig) fremmed til at være en intim gæst – og fremkaldes på den måde meget forskellige måder at tale på som dog alle er reelle udtryk for hvordan informanten taler. Når man samtidig vil sammenligne et gammelt interview med en informant med et nyt, er det helt afgørende at kunne kontrollere for denne intra-individuelle variation. Ellers risikerer vi f.eks. at sammenligne noget af det mest afslappede i det gamle interview med noget af det mindst afslappede i det nye – hvad der muligvis ville føre til fejlslutninger mht. hvor meget vedkommende har forandret sig siden sidst. Også derfor er det vigtigt med lange interviews. Men det er samtidig et kors, for hvordan fanden skal vi finde frem til hvilke passager i interviewet der er 'afslappede', og hvilke der ikke er det?! Det spørgsmål udviklede vi en hel kodingsmanual for at kunne svare på.

iiv-kodning

Da Sprogforandringscentret påbegyndte sit arbejde i 2005, var det som forklaret i Indledningskapitlet ikke kun Projekt Bysociolingvistik der skulle gentages. Som følge af at der i 1970'erne og 1980'erne blev gennemført en del

dialektologisk-sociolingvistiske undersøgelser, var det muligt at råde over hele 7 tidligere undersøgelser, nemlig: Vinderup, Odder, Vissenbjerg, Næstved, Moderne Sjællandsk (også fra Næstved, forkortet Modsjæl), Køge, København. (En nærmere beskrivelse af hver enkelt undersøgelse findes på centrets hjemmeside, <http://dgcss.hum.ku.dk/forskning/undersoegelsesomraader/>).

De forskellige oprindelige undersøgelser adskilte sig mht. hvilke dataindsamlingsmetoder de anvendte, og hvilken holdning de havde til intra-individuelle forskelle. For at få disse forskelle frem, og for at kontrollere de situationer inden for indsamlingsrammen (vi kaldte dem 'diskurskontekster') der kunne forventes at føre til intra-individuel variation, måtte vi karakterisere de forskellige optagelser på en måde så de enkelte passager blev sammenlignelige.

Samtaletype

Vi begyndte med det enkle: Der er en fundamental forskel på om optagelsen er et sociolingvistisk interview med en enkelt person, eller en optagelse af flere informanter på én gang – og her kan der såmænd skelnes yderligere mellem gruppeinterviews og egentlige gruppeoptagelser. Denne kodningsdimension døbte vi Samtaletype.

Der skelnes altså mellem tre forskellige typer:

- Enkeltinterview
- Gruppeinterview
- Gruppeoptagelse

Derudover skelnes der mellem situationer hvor interviewerens er bekendt med informanten på forhånd eller ej. Ideen var at man på denne måde kunne se om deltagere der kendte hinanden på forhånd, gik direkte til de 'afslappede' passager i stedet for først at føle hinanden på tænderne.

Aktivitetstype

Den næste dimension i kodningen døbte vi Aktivitetstype, og den dækker det der typisk foregår i alle optagelser: Der indsamles Baggrundsdata, og der føres Samtale. Ofte får vi en afbrydelse, f.eks. hvis en på forhånd ukendt pludselig dukker op – og dermed fremkalder en Samtale med ikke-deltager. I mange af interviewene er der en sektion hvor informanternes Sprogholdninger er i fokus, så den fik også sin egen kategori. Grunden er at det kan formodes at den sociolingvistiske monitor i hvert fald er slået til når man diskuterer sprog. Endelig var der altid i Sprogforandringscentrets interviews en sektion hvor der blev underskrevet en aftale mellem informant og projekt om opta-

gelserne; den kaldte vi Tilsagnserklæring. Tilbage er en særlig kategori som vi kommer tilbage til, og som indeholder de passager hvor informanterne siger noget bestemt fordi vi har bedt dem om det. Eksempelvis bad vi informanterne i Projekt Bysociolingvistik om at læse en række sætninger op for at være sikre på at få deres udtale af en bestemt fonetisk variabel som er ret sjælden i almindeligt talesprog, og vi havde også nogle sætninger som vi bad informanterne sige så hurtigt de kunne, for at undersøge hvilke reduktioner der skete i hurtig tale. Disse passager kaldte vi Elicitation.

Disse to dimensioner – Samtalestype og Aktivitetstype – synes at være de nemmeste at have med at gøre, og måske også de mest anvendelige. De kategorier der indgår i dem, er nemme at gå til, og de har åbenbar relevans for enhver undersøgelse. Alligevel er det meget sjældent at den slags oplysninger indgår i den redegørelse for dataindsamlingen der gives i videnskabelige artikler. Vi håber her at være med til at sætte en ny standard for det der nu kaldes *metadata* for sociolingvistiske undersøgelser.

Interaktion

Det er et faktum om talesprog som allerede er nævnt ovenfor, at det grundlæggende er interaktionelt, dvs. det indgår i en udveksling individer imellem. At *tale er interaktion*, har været udgangspunktet både for den talesprogsforskning der tager udgangspunkt i den amerikanske samtaleanalyse, og for den sociolingvistik der udspringer af John Gumperz' såkaldt interaktionelle sociolingvistik. Det kan derfor synes naivt at ville indbygge en særlig dimension i kodningsmanualen der tager fat på dette aspekt. Er det ikke alt sammen – alt det der sker, når vi taler – interaktion? Ja og nej.

Det vi koder for i dimensionen Interaktion, er forholdet mellem samtalepartnerne i den enkelte særlige dataindsamlingssituation. Kategorierne i denne dimension tager udgangspunkt i at dataindsamling grundlæggende er en asymmetrisk samtalsituation: Indsamleren har pligt til at komme med de initiativer der skal til for at få samtalen til at flyde, mens informantens opgave grundlæggende er at svare. Efter et længere udviklingsarbejde blev resultatet fem kategorier, hvor der brydes med denne fundamentale – og naturligt eller snarere kulturelt forudsatte – spørgsmål-svar-struktur.

Kategorier i dimensionen Interaktion:

- Ingen styring
- Informant spørger interviewer
- Kamp om ordet
- Informanterne tager over
- Monolog

Den første kategori er oprettet for at fange de overgangsfaser hvor der ikke er en klar spørgsmål-svar-struktur. I den anden kategori er rollerne vendt på hovedet, mens de er uafklarede i den tredje. Den fjerde kategori er mest relevant for gruppeoptagelser hvor interviewer bliver (gjort) overflødig, mens den sidste ophæver interaktionsstrukturen til fordel for informantens enetale.

Om helkodningsdimensioner og delkodningsdimensioner

Kategorierne i dimensionen Interaktion ovenfor bygger på et princip som vi efterhånden fandt frem til: I nogle af dimensionerne kan det betale sig at gøre kodningen skarpere ved at lade store dele af optagelserne være ukodet, for i stedet at fange de steder hvor der utvivlsomt var afvigelser fra det kendte mønster. Det betød at vi kan skelne tydeligt mellem

- *helkodningsdimensioner*, hvor alt i optagelsen skal have en kode (som dog kan være uændret for meget store dele af optagelsen), og
- *delkodningsdimensioner*, hvor kun de passager der opfylder de strenge kodningskrav, bliver tildelt en kode.

Samtalestype, Aktivitetstype og Makrosproghandling er helkodningsdimensioner, mens Interaktion, Genre og Udsigelse er delkodningsdimensioner. Samspillet mellem delkodning og helkodning kommer særlig frem i forholdet mellem delkodningsdimensionen Genre og helkodningsdimensionen Makrosproghandling.

Makrosproghandling

I dimensionen Makrosproghandling klassificeres passager efter hvad det er der udveksles: Der kan udveksles viden, holdninger eller følelser.

De tre kategorier er ikke nødvendigvis eksklusive, men det har vi valgt at gøre dem. Der kan naturligvis indgå væsentlige videnskomponenter i udveksling af holdninger, ligesom enhver ved at holdninger tit er forbundet med følelser. Det skal derfor forstås sådan, at hvis der er en væsentlig komponent af følelsesmæssigt indhold, så kodes der for Følelsesudveksling; hvis der gives udtryk for holdninger, kodes der for Holdningsudveksling; og hvis der blot udveksles information, skrives Informationsudveksling.

Den sidste kategori, Informationsudveksling, er en form for default-kategori og dominerer i optagelserne. Det betyder at kategorien ikke er særlig oplysende, men derimod hyppig nok til at vi kan sige at vi da i det mindste har kontrolleret den fonetiske analyse i en vis udstrækning når vi lagde til grund for den fonetiske kodning at: kun passager kodet som Informationsudveksling kan kodes fonetisk. Det kan se ud som om vi har udviklet hele den enorme iiv-analyse for blot at nedkomme med en minimal kontrol af den

fonetiske kodning, men det ville være en misforståelse. Når man skal kode fonetisk, skal man have alle informanter med. Den eneste makroproghandling der var i alle optagelserne, var Informationsudveksling. Derfor valgte vi at kode den. Når vi samtidig koder alt det andet, kan vi efterfølgende kontrollere om hele dimensioner eller særlige kategorier inden for dimensioner som Genre eller Interaktion har haft afgørende betydning for de resultater vi finder mht. fonetisk variation. Det findes der statistiske teknikker til (multivariat analyse), og dem bruger vi.

For at få redegjort fuldstændigt for det der foregik i alle optagelser i vores meget brogede datamateriale, var vi nødt til at tilføje to yderligere kategorier inden for dimensionen Makroproghandling: Svarende til at der kommer 'ikke-deltagere' ind i optagelsen, kan der ske det at informant eller interviewer skal udføre noget andet end blot at tale, f.eks. at skænke kaffe eller dele kage ud. Den slags passager isolerede vi med kategorien Handlingsbundet tale. Endelig var der en lille gruppe drenge der i en enkelt optagelse begyndte at finde på historier om de personer de var sat til at tegne. Det førte til kategorien Fiktion, som vist kun optræder denne ene gang.

Det samlede system for Makroproghandlinger ser sådan ud:

- Informationsudveksling
- Holdningsudveksling
- Følelsesudveksling
- Handlingsbundet tale
- Fiktion

Genre

Helkodningsdimensionen Makroproghandlinger spiller sammen med den centrale delkodningsdimension Genre. Der er skrevet meget om talesprogsgrænser, men der findes ikke noget færdigt system som vi blot kunne overtage. Derfor udviklede vi ret pragmatisk et system som på den ene side gjorde det muligt at sammenligne vores data med f.eks. Labovs (vi ville efterprøve hans ideer om narrativer som særlige), og som på den anden side isolerede de klare genkommende former som vi kender fra andre talesituationer, og som måske, måske ikke, optrådte i optagelserne. Netop fordi der er tale om en delkodningsdimension, kunne vi gøre kodning afhængig af om passagen opfyldte ret stærke krav til genkendelighed.

Narrativer – hvor fortælleren er hovedpersonen i en drastisk selvoplevet historie der (gen)fortælles sammenhængende frem mod en pointe – er den prototypiske kerne i det vi kalder 'det narrative felt'. Det indeholder foruden den slags narrativer også to slags redegørelser, som ligeledes støbes i en nar-

rativ form, men netop ikke opfylder kravene til at blive kategoriseret som Narrativer: Generelle redegørelser og Specifikke redegørelser. Forskellen er at Generelle redegørelser indeholder stof som ikke er knyttet til en unik hændelse eller nødvendigvis udgør informantens egne erfaringer, mens Specifikke redegørelser informerer om ting som informanten (eller interviewerens hvis det er ham eller hende der producerer den) har førstehåndserfaring med, men som ikke præsenteres som værd at fortælle en Narrativ om. Generelle redegørelser er således prototypisk om hvordan dagligdagen er organiseret, mens Specifikke redegørelser genfortæller en enkelt, ikke specielt vigtig, hændelse.

Men der er flere genrer i optagelserne, genrer som er velkendte fra mere eller mindre intime samtaler: Sladder, Vittigheder (dem var der forsvindende få af), Betroelser og Refleksioner, og så en genre som vi har overtaget fra Labov: Soap box.

Soap box er den velkendte genre hvor en informant pludselig begynder at fortælle interviewerens om hvordan verden efter hans eller hendes mening kan forbedres. Der kan være tale om små miniforedrag om forurening eller lokalpolitik.

Betroelser er der i sagens natur få af, idet vi definerede det som det at dele privilegeret information, dvs. at fortælle interviewerens (og dermed mikrofonen) noget der i princippet var og skulle forblive en hemmelighed. Hvor mange Betroelser der er på båndene, er ikke en hemmelighed (det er som nævnt få), men selve betroelserne bliver mellem forsker og informant.

Refleksioner minder om Soap box, men adskiller sig ved at være om livet og eksistensen.

Man kan tydeligt se samspillet mellem Makroproghandlingen Holdningsudveksling og Genrerne Soap box og Refleksion.

Endelig er Sladder her defineret som nedsættende udsagn om ikke-tilstedeværende personer. (Hvis personen var til stede, ville der være tale om genren Fornærmelse, men fornærmelser er der i sagens natur ingen af). Sladder optræder nærmest udelukkende i gruppeoptagelserne, hvor den imidlertid er temmelig almindelig.

Genresystemet ser sådan her ud:

- Det narrative felt:
  - Narrativer
  - Generelle redegørelser
  - Specifikke redegørelser
- Vittigheder
- Sladder
- Betroelser

- Refleksioner
- Soap box

Den særlige dimension: Udsigelse

Det er et karakteristisk træk ved moderne ungdomssprog at det indeholder midler til at *dramatisere* talen ved at citere andre eller taleren selv – sådan at vi hører det der faktisk blev sagt, eller kunne være blevet sagt, i en bestemt situation. Der har altid i dansk talesprog været midler til at angive 'fremmed tanke'. Det nye er at det studeres som et internationalt fænomen hvordan særlige former som 'I go', på dansk muligvis 'og jeg', kan indlede den slags 'citater' fra andre.

For vores kodning er citater helt afgørende fordi der kan være (men ikke nødvendigvis er det) tale om stemmeforvrængning som netop skal udtrykke at det er en anden end taleren der gengives. Og i en sådan stemmeforvrængning – som formentlig i et vist omfang indrettes så den efterligner den hvis tale eller tanke gengives – kan netop nogle af de fonetiske variable vi undersøger, indgå. Med andre ord: Vi skal kunne udskille alt det stof, alle de passager i optagelserne, som ikke med rimelighed kan skrives på talerens 'egen, regning', for at være sikre på at vi ikke blander personer sammen som skal holdes adskilt.

Citater er imidlertid ikke den eneste slags 'fremmed tale'. Alt hvad der gengiver efterligninger, al oplæsning, alt hvad der indeholder ord brugt 'materialiter' (dvs. ord som kommenteres som ord i det danske sprog), og alt hvad der åbenlyst er parodier eller indeholder lyd gengivelse, kodes som Udsigelse.

Hvad kan det så bruges til?

I første omgang skal det understreges at hele øvelsen med at udforme en kodningsmanual og omsætte den til en kodningspraksis som gennemføres på et meget stort materiale, er en vigtig sikkerhedsforanstaltning. Det drejer sig om at sikre at de forskelle vi finder mellem gamle og nye optagelser, ikke skyldes den slags variation der allerede var mulig i fortiden – men faktisk er et udtryk for forandringer.

Til illustration kan vi se på tre optagelser med samme mand fra København. De første to optagelser stammer fra det gamle Projekt Bysociolingvistik og er altså fra 1986 og 1987. Den tredje optagelse er det ny interview med samme informant, lavet i 2007. Den fonetiske variabel vi ser på, er kort (a) foran alveolær og nul (se om det flade a i Kapitel 2), og vi ser særlig på genrene Narrativ, Generel redegørelse og Specifik redegørelse, samt på de passager der ikke er blevet kodet som tilhørende nogen genre. Se Tabel 2.

Tabel 2: En enkelt informant sammenlignet i samtid og med afstand i virkelig tid. Variablen er kort (a) foran alveolar og nul, det såkaldte Hanne-a; de tal der angives, er procentdelen af de korte a'er af samtlige der findes i optagelserne, som er hævdede. De genrer der er taget ud til særlig sammenligning, er Narrativer, Generel redegørelse og Specifik redegørelse. De sammenlignes så med brugen af variabelen i de passager der ikke passer ind i nogen genre.

		Narrativer	Generel redegørelse	Specifik redegørelse	Uden for Genre
gamle optagelser	interview	42	8	30	28
	gruppe-interview	26	20	23	26
ny optagelse	interview	30	40	31	28

Hvis man først kaster et blik på den kolonne der yderst til højre angiver tallet for brugen af den fonetiske variabel kort (a) Uden for Genre (langt de fleste forekomster af kort a er placeret i denne kategori, som dermed for så vidt udgør det sikreste mål for informantens anvendelse af variabelen), kan man se at informanten slet ikke varierer (forskellen på 26 og 28 procent er ikke på nogen måde signifikant). Snarere er stabilitet det der falder i øjnene – især hvis man sammenligner de to interviews: De har nøjagtig samme procenttal (28). Med andre ord: Informanten har ikke forandret sin brug af variabelen kort (a) overhovedet. Men ser man på fordelingen af de a'er der er placeret i Genrer, er det ikke hele sandheden.

Hvis vi ser på det gamle interview og sammenligner brugen af det hævdede korte (a) i Narrativer over for Generelle redegørelser, ser vi at forskellen er ganske voldsom (42 mod 8 procent) og ud fra alle statistiske beregninger signifikant. På baggrund af teorien om at narrativer fremmer 'afslappet' stil, kunne vi så antage at det hævdede korte (a) dengang (i 1986–87) var karakteristisk ikke bare for vedkommendes narrativer, men også for hvordan han talte når vi ikke optog ham på bånd? Her kommer gruppeinterviewet, som også antages at fremme 'afslappet' stil, ind i billedet. De to andre deltagere er informantens far og lillebror, så man kan regne med at de holder informanten fast i hans dagligsprog. Vi ser at der i gruppeinterviewet ikke er nogen forskel mellem Genrerne. Narrativerne skiller sig slet ikke ud. Så det eneste vi kan konkludere, er at når informanten sad alene med en feltarbejder, brugte han sine hævdede korte (a)'er anderledes i Narrativer end når han var sammen med sin bror og far. Og hvilken en af hans måder at bruge (a) på er så 'den rigtige'? Hvordan anvender denne informant i det hele taget (a)?

Hvis vi så ser på det ny interview, ser vi at forskellen fra det gamle interview mellem Narrativ og Generel redegørelse er væk. I datamaterialet er det nu de Generelle redegørelser der har flere hævdede korte (a)'er end Narrativerne (40 mod 30 procent), men forskellen er ikke statistisk signifikant. Tager

man så i stedet for og ser på én genre ad gangen, er det tydeligt at genren Generel redegørelse har forandret sig. Der er en klar (og statistisk signifikant) forskel på hvordan sammenhængen mellem kort (a) og Generel redegørelse ser ud i det gamle og i det ny interview. Informanten har øget fra 8 til 40 procent hævde a'er, og dette er et helt andet niveau end noget der fandtes i de gamle optagelser (gruppeinterview inkluderet). Alt dette illustrerer klart hvordan iiv-kodningen giver mulighed for at sikre sig mod forhastede udsagn om stabilitet og forandring.

I dette lille afsnit har vi arbejdet med en enkelt informant. Det skyldes at vi da vi udviklede iiv-manualen, kodede *alle* ytringer rent fonetisk for nogle få af vores informanter i et lille udvalg af optagelser – i alt 21. I dette korpus kan vi altså efterspore sammenhænge mellem Genre og fonetiske variable på en helt anden præcis måde end vi kan i det store datamateriale hvor der kun kodes 40 forekomster af hver variabel for hver informant. Pointen er at vi aldrig ville have kunnet opdage hvor store udsving denne informant allerede havde i det gamle interview hvis vi ikke havde krydset netop Genre og korte (a)'er. Det kan så føre til en hypotese om at netop Genren Generel redegørelse (som er ganske hyppig i optagelserne) er interessant at undersøge ikke bare for fonetisk variation men i sig selv. Det ser jo ud til at den behandles helt anderledes i det ny interview end i det gamle.

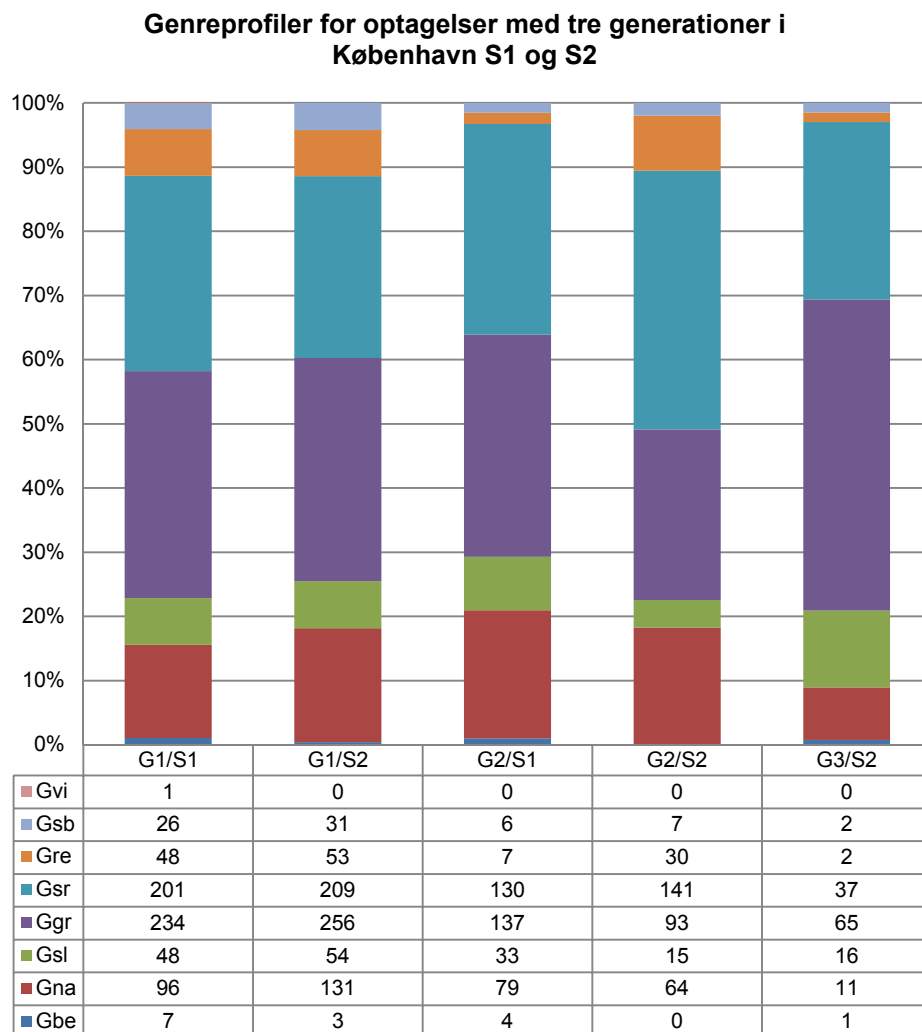
iiv-kategorier i virkelig tid

Iiv-kategoriseringen åbner et andet og spændende perspektiv. Den giver mulighed for at undersøge hvordan sociolingvistiske interviews varierer – hvordan de er forskellige fra projekt til projekt, og inden for samme projekt når tidligere gennemførte projekter genoptages. Vi kan f.eks. se på hvor mange eksemplarer der er af hver kodet kategori i de gamle optagelser og i de ny. Det handler dette sidste afsnit om.

Dermed bevæger vi os ind på det temmelig nye forskningsområde *socio-pragmatik*. Her arbejder man med socio-pragmatiske variable (det vi her har kaldt dimensioner) og angiver deres varianter. Det er ikke alt i iiv-analysen der lader sig genfortolke som socio-pragmatiske variable, f.eks. må begge dimensionerne Samtalestype og Aktivitetstype snarere ses som præciseringer af hvordan feltarbejdets teknik har været fortolket i de forskellige undersøgelser. Men for dimensionerne Interaktion, Makroproghandling og Genre lader det sig faktisk gøre at se konturerne af en socio-pragmatik som studerer hvordan det sociolingvistiske interview (og andre samtaletyper som man har anvendt som indsamlingsmetode) har udviklet sig i virkelig tid.

Det giver mest mening at anvende datasættet fra København i en sådan undersøgelse idet nogenlunde samme feltarbejdsmetode blev anvendt i både de gamle og de nye optagelser. Med andre ord er netop de dimensioner som

kunne forstyrre selve analysen, holdt nogenlunde konstant. Som prøve på en sådan kommende socio-pragmatisk undersøgelse fremstiller Figur 1 genreprofiler for sociolingvistiske interviews med de tre generationer i København fordelt på S1 (optagelser fra 1986–87) og S2 (optagelser fra 2006–07).

Figur 1: Genreprofiler for sociolingvistiske interviews med tre københavnske generationer i S1 og S2. De anvendte forkortelser er Gvi=Vittigheder; Gsb=Soap box; Gre=Refleksioner; Gsr=Specifikke redegørelser; Ggr=Generelle redegørelser; Gsl=Sladder; Gna=Narrativer; Gbe=Betroelser.

Man kan kommentere en sådan undersøgelse ud fra to perspektiver: For det første er det indlysende at det er lykkedes at fremkalde mange forskellige genrer inden for disse sociolingvistiske interviews. Der er ganske vist et par genrer som kun optræder ganske sjældent, Vittigheder (Gvi) og Betroelser (Gbe). Alligevel er det påfaldende at det netop er lykkedes at fremkalde hele 15 tilfælde af genren Betroelser. Det skal dog nævnes at koderne har været meget i tvivl om netop betroelser, så rigtig mange af tilfældene har fået dobbeltkoder, dvs. de er blevet kodet som *både* en Betroelse *og* noget andet. I opgørelsen af genreprofiler kan man enten udelade alle dobbeltkoder (med informationstab til følge) eller opløse dem. Jeg har valgt at gøre det sidste. Dobbeltkoder får strøget den mest frekvente kategori ud fra det synspunkt at vi på denne måde får mest information, men det betyder så også at genrevariationen bliver en smule større.

For det andet fremgår det klart af Figur 1 at den relative andel af de forskellige genrer ændres over tid. Det gælder først og fremmest når de første optagelser er gennemført mens informanterne er i et andet livsafsnit end i de nye, og er derfor mest synligt i forholdet mellem Generation 2s tal (G2/S1 sammenlignet med G2/S2). De dominerende genrer tilhører dog i alle tilfælde 'det narrative felt': Narrativer (Gna), Generelle redegørelser (Ggr), Specifikke redegørelser (Gsr). Det betyder at det der overvejende foregår når samtalegrøden stivner til en genkendt genre, er at der fortælles. Det er ikke mærkeligt. Det er faktisk det vi beder informanterne om. (Det svarer til at den langt mest frekvente kategori af Makrosproghandlinger er Informationsudveksling). Der er imidlertid en vis forskydning inden for 'det narrative felt' mht. relative andele i de forskellige generationer og optagelser. Forskydningerne er givetvis *også* afhængige af alder på optagelsestidspunktet. Det er karakteristisk at G2/S1 og G3/S2 ligner hinanden. Der er ikke så mange Refleksioner (det ligger ikke rigtig i kortene for de 15–24-årige), og der er i de nye optagelser med Generation 3 ikke ret mange Narrativer. Det skal her siges at Generation 3 indeholder et meget smallere aldersudsnit end Generation 2 i de gamle optagelser. Det er sikkert derfor de ikke fortæller så meget om drastiske hændelser de selv har oplevet (Narrativer). De går kun i 8.–9. klasse. I forhold til Generation 1 i de ny optagelser (G1/S2) fylder de Generelle redegørelser (Ggr) mindre og de Specifikke redegørelser (Gsr) mere i Generation 2, men de Generelle redegørelser fylder endnu mere i Generation 3. Det kunne pege på at denne genre optræder som default for de unge. Kategorien Sladders relative vægt hos de helt unge i Generation 3, hvor det faktisk er den tredjehyppigste kategori, åbner for interessante problemstillinger. Måske er denne genre blevet mere acceptabel i takt med at alle børn tvinges ind i midlertidige fællesskaber fra de er 1 år gamle til de er færdige med en

uddannelse. Sladder er både en metode til at ekskludere og til at styrke bånd mellem dem man deler sladder med.

Jeg slutter med disse tentative betragtninger over det intrikate samspil mellem fordeling i samtidige optagelser og forandring mellem optagelser. Det er hele dette spil vi forsøger at indkredse med analysen af den intra-individuelle variation i virkelig tid. Som man kan se er arbejdet langt fra slut.

Hvis man vil læse mere ...

– om dialektforskningen og sociolingvistikens historie i Danmark

Gudiksen, Asger, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer og Iben Stampe Sletten (red.). 2009. *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Se også Indledningskapitlet i denne bog.

Citatet i dette kapitels indledning er fra Peter Skautrup: Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn, oprindeligt trykt 1921, men her citeret efter: Skautrup: *Dansk sprog og kultur. Udvalgte afhandlinger og artikler 1921–1971*. København: Gyldendal 1976. 9–10.

– om Projekt Bysociolingvistik

Gregersen, Frans and Inge Lise Pedersen (eds.). 1991. *The Copenhagen study in Urban Sociolinguistics* 1–2. København: Institut for Dansk Dialektforsknings Publikationer, Serie A, nr. 30, C.A. Reitzels forlag.

– om sociolingvistisk feltarbejde

Labov, William. 1984. Field methods of the Project on Linguistic Change and Variation. John Baugh and Joel Sherzer (eds.) *Language in Use*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 28–53.

– om udskrivning efter andre metoder end Retskrivningsordbogen

(bemærk i øvrigt at ikke alle udskrifter i denne bog overholder dette princip)
Steensig, Jacob. 2001: *Sprog i virkeligheden*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
(Se særlig s. 32 ff.).

– om midler til at angive fremmed tale i ens egen

Brøndum-Nielsen, Johs. 1953. *Dækning – oratio tecta i dansk litteratur for 1870*. Særtryk af Københavns Universitets Festskrift. København: i kommission hos J. H. Schultz. (Se særlig afsnit III).

Rathje, Marianne. 2010. *Generationsprog*. (Dansk Sprognævns Skrifter 43), København: Dansk Sprognævn 2010.

Rathje, Marianne. 2011. Quotations and quotatives in the speech of three Danish generations. Frans Gregersen, Jeff Parrott and Pia Quist (eds.) *Language variation. European perspectives II. Selected papers from the 5th internatio-*

nal conference on language variation in Europe. Amsterdam: John Benjamins. 71–82.

Buchstaller, Isabelle. 2014. *Quotatives*. New York: Wiley/Blackwell.

– om iiv-analysen som sådan

Selve kodningsmanualen ligger på centrets hjemmeside både i en dansk og en engelsk udgave (<http://dgcss.hum.ku.dk/aarsberetninger/rapporter/>). Den engelske udgaves indledning indeholder en kortfattet gennemgang af manualens tilblivelseshistorie.

– om genrer i hverdagssproget

Gregersen, Frans. 2015. Genre and everyday conversation. Sune Auken, Palle Schantz Lauridsen and Anders Juhl Rasmussen (eds.) *Genre and ...* (Copenhagen Studies in genre 2). København: Ekbatana. 56–98. Tilgængelig for alle på <http://www.ekbatana.dk/website/wp-content/uploads/2015/06/3.-Genre-and-Everyday-Conversation.pdf>

– om det sociolingvistiske interviews variationer

Se Randi Skovbjerg Sørensens Kapitel 9 i denne bog og læs derefter også hendes ph.d.-afhandling: *Turning the spotlight: Looking at the interviewers: A dialogical approach to interaction analysis of two interviewers' sociolinguistic interviews with a personality psychological perspective on the interviewers*, forsvaret 2014. Afhandlingen ligger på http://curis.ku.dk/ws/files/117137748/Ph.d._2014_Skovbjerg_S_rensen.pdf

Frans Gregersen, professor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
Leder af Sprogforandringscentret 2005–2015.
E-mail: fg@hum.ku.dk

